

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

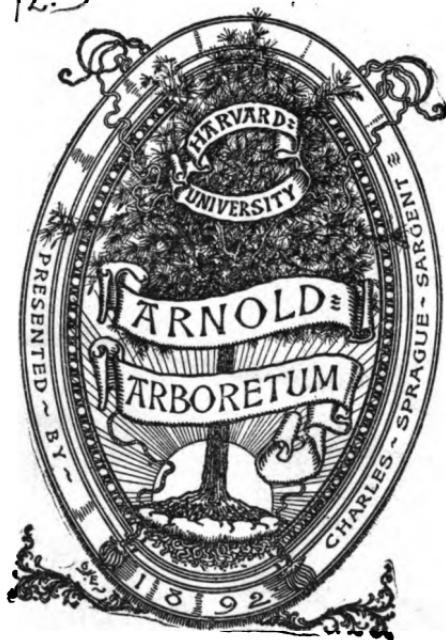
Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

3 2044 107 254 666

MH
270.2
K12.3

cphy2

DE KOFFIJKULTUUR

IN

NEDERLANDSCH OOST-INDIE,

BESCHOUWD VOORNAMELIJK IN BETREKKING

TOT HET VIGEREND

KULTUURSTELSEL.

(Met uitslaande Tabellen.)

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAOPEN.
1862.

IJ K U L T U U R

IN

DSCH QOST-INDIE,

DORNAMELIJK IN BETREKKING

TOT HET VIGEREND

U R - S T E L S E L.

(*uiteenstaande Tabellen.*)

*Irrijskundig en Statistisch Woordenboek van
Nederlandsch Indië.*

M S T E R D A M,
V A N K A M P E N.
1862.

DE KOFFIJKULTUUR

IN

NEDERLANDSCH QOST-INDIE,

BESCHOUWD VOORNAMELIJK IN BETREKKING

TOT HET VIGEREND

KULTUUR-STELSEL.

(Met uitslaande Tabellen.)

Overgedrukt uit het *Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Nederlandsch Indië.*

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPE N.
1862.

Dec. 1909
21355-

BERIGT VAN DEN UITGEVER.

In deze dagen wordt het in Indië bestaande kultuur-stelsel meer dan ooit van alle zijden besproken. Al wat licht werpt op eenig deel daarvan, zal derhalve niet anders dan welkom kunnen zijn.

Daarom, alsook om hen, die geene Inteekenaren zijn op het *Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Nederlandsch Indië*, bekend te maken met den geest, de strekking en de wijze van behandeling van dat werk, heeft de Uitgever er van, na overleg met de Redactie, besloten tot de afzonderlijke uitgave van het artikel Koffij, voorkomende in de dezer dagen verschenen 3^e Aflevering van het 2^e Deel.

Hij vertrouwt daarmede aan het lezend publiek eene dienst te bewijzen, en vleit zich met een gunstig onthaal van het geschrift.

31 Januarij 1862.

P. N. VAN KAMPEN.

K O F F I J.

(COFFEA ARABICA, JASMINUM ARABICUM.)

Uit de vele uitvoerige beschrijvingen van dit belangrijk artikel uit het plantenrijk laten wij hier volgen, die welke voorkomt in het IIIe Boek, I^e Deel, pag. 51 en vlg. van het *Handboek der land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië* van P. P. ROORDA VAN EYSINGA.

• In het Arabisch draagt de koffij den naam van *khahwatoen* en *khahwah*, welke naam *wijn* beteekent, en voor den uit den *bonnoen*, *bonnoe* of koffijboom gekookten drank gebezigt wordt, en door de Maleijers is overgenomen. In sommige oorden van Arabië wordt dit woord als *khikhatoen* en *khohwah* uitgesproken; de tweede naamval kan dus *khohwatin* zijn, waarvan ons woord koffij eene verbastering schijnt te zijn, dat door de Javanen, uit hoofde zij *f* noch *i* hebben, in *koppi* veranderd is.

• De koffijboom behoort tot de boomachtige heesters en is van 12 tot 20 voeten hoog, hebbende eenen regten stam, met onverdeelde, eenigzins naar beneden hellende takken. De bladen zitten aan korte steeltjes, aan weêrskanten tegenoverstaande; zij zijn langwerpig eivormig, glad onverdeeld, gelijken naar het laurierblad en zijn overblijvende. De witte bloesem heeft eenen aangenaamen geur, gelijkt naar den jasmijn en zit in de hoeken der bladen aan korte steelen. Eerst vertoont zich de vrucht, die langwerpig rond is en de gedaante van eene bes heeft, geheel groén, daarna rood, en, tot rijpheid gekomen, violetkleurig. Zij bevat twee boonien, die door een middelschot gescheiden, en ieder door een kraakbeenigen zaadrok, binnen welken een dun vlies is, omhuld zijn; de zaadrok wordt door een zoet kleverig vleesch, en dit eindelijk door eene roode, dunne, zachte opperhuid omsloten.

„ De bloesemtijd duurt slechts een paar dagen, en levert in eenen koffijtuin, door de miljoenen witte bloesems, die als sneeuwvlokken tusschen de volwassen bladeren zitten, een vreemd en fraai gezigt op.

„ Bij het aanleggen van koffijtuinen op Java moet men zoo veel mogelijk gronden op de afhelling der heuvelen kiezen; hetzij op zijde van, of op het gebergte, alwaar eene frissche lucht, meer dauw en regens zijn dan op de vlakte en lage landen, dewijl die gronden zoo geschikt niet zijn en de hitte daar te fel is; want ofschoon de vrucht in de benedenlanden spoedig rijpt, is zij groot, sponsachtig en smakeloos. Tot op drie, ja vier duizend voeten boven het vlak der zee kan de koffij geplant worden, doch de warmte moet er niet beneden 56° FAHRENHEIT zijn. Men kieze geene akkers of tuinen om koffij te planten, maar wouden en wildernissen. Te steile gronden zijn ondienstig, omdat de grond van de wortels in den regentijd wegspoelt. Zwarte met zaad vermengde aarde wordt als de beste beschouwd; donkerbruine klei-aarde is ook dienstig, doch zeer kleverig klei en roode, met zand vermengde aarde, even als klei-aarde met zwavel vermengd en moerassige gronden kunnen volstrekt niet gebruikt worden. De uitgestrektheid gronds bepaald zijnde, wordt dezelve afgeperkt en daarna worden de hoofd- en dwars-paden ruw afgebakend. Het is vooral noodig op te letten, dat de tuin niet zoodanig gelegen zij, dat het vervoer der vruchten aan groote moeijelikheden en kosten onderworpen zij. Tot de ontgining van den grond overgaande, worden het kreupelhout en het riet, en soms de boomen, na geveld en op de plaats gedroogd te zijn, verbrand; de boomwortels worden uitgegraven en insgelijks verbrand; de grond moet herhaalde lijk bewerkt worden en eene rulheid bekomen zoo als de bouwgronden. Er moet echter gezorgd worden, dat de grond niet te diep omgegraven of gepatjold worde, daar hierdoor te veel vruchtaarde bij regens wegspoelt. In het midden van den tuin wordt in de geheele lengte een hoofdpad en op de zijde daarvan de dwars-paden gemaakt op eenen onderlingen afstand van anderhalve roede. Daarna wordt de bewerkte grond met levende boomen omheind, waartoe *dadap*, *kapokh*, *djarak*, *randa*, *kedongdong*, *babasaran* of *endelin* moeten genomen worden. De jonge boomen moeten met *bamboe* op twaalf voeten afstands van elkander en op acht voeten van de koffijboomen bevestigd worden; de boomen, die tot beschutting der nieuwe koffijplanten dienen, moeten met

„ den aanvang van de Westmoeson en de koffijboomen een weinig later geplant worden. Aan het voor- en achterende der Gou vernementstuinen worden schuttingen met deuren gemaakt, om de tuinen tegen wilde dieren te beveiligen, en palen geplaatst met een bordje, waarop in het Nederduitsch en Javaansch de naam van den tuin en de hoeveelheid boomten vermeld worden, die in ieder jaar geplant zijn. Rondom den koffijtuin wordt eene gracht of sloot gegraven, die vier voeten breed en zes voeten diep is, om het water te doen afvloeien. Op plaatsen waar vele rhinocerossen zijn, moeten die slooten breder en dieper zijn. Buiten den tuin mag op twaalf voeten in den omtrek geen riet of gras groeijen, om te voorkomen, dat de koffijtuin door het in brand raken van hetzelste door het vuur ver teerd worde. Op schrale gronden is de onderlinge afstand acht en op vette gronden tien voeten.¹⁾ Zij worden in rijen geplant. Op lage gronden wordt om de twee rijen eene rij *dadap*boomten geplant; op lage schrale gronden bij iedere rij koffijboomten eene rij *dadap*boomten, en op de hooge vruchtbare gronden om de twee rijen eene rij *dadap*. De afstand der *dadap*boomten zal van 14 tot 24 voeten zijn, naar gelang van omstandigheden. Aanvankelijk plant men ook *djarak*²⁾ tusschen de *dadap*, om de koffijboomten reeds spoedig te beschutten. Men kan in de nieuwe koffijtuinen aardappelen, tabak, meloenen en andere groenten planten, mits zulks niet nabij de vruchtboomten geschiede. Het planten van rijst, Turksche tarwe en hoog op schietende groenten is nadeelig, en het beste voor de koffijboomten is, dat er niets tusschen geplant worde. Tot de voortplanting moet men boompjes bezigen, die onder de oude boomten uit afgevallen vruchten ontstaan zijn, en men kiest die, welche regt van stam zijn, twee takjes hebben en er groen en frisch uitzien; zoodanige planten moeten ten minste een voet hoog en niet hooger dan 16 duimen zijn. De tuin, die tot kweekerij

¹⁾ Uit het besluit van den Kommissaris-Generaal DU BUS DE GHISIGNIES van 30 Junij 1829 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 57) blijkt, dat in de Preanger Regentschappen op vette gronden op 10, 11 en 12 voeten moest worden geplant. — Uit het besluit van Kommissarissen-Generaal van 5 Januarij 1819 (*Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 7) zou men moeten opmaken, dat vroeger, niet alleen de zoogenaamde pagger-koffij, maar ook die in geregelde koffijtuinen, op eenen afstand van zes voeten werd geplant.

²⁾ De zoogenaamde *palma Christi*.

„dient, moet in de nabijheid van den grooten tuin zijn, en wan-
„neer de grond tot bedden aangehoogd is, worden de vruchten,
„die zuiver en gaaf moeten zijn, op eenen onderlingen afstand
„van acht of tien duimen geplant; daarna worden zij met aarde
„gedekt en tegen hevige hitte en zware regens beschut. Om
„kleine boomen te planten zal men tegen den avond gaten van
„anderhalf voet breed en op eene behoorlijke diepte graven, en
„de boompjes des avonds of des morgens vroeg verplanten. Bij
„het uitgraven der boompjes, die verplant worden, zij men om-
„zichtig, de wortels en vooral den hoofdwortel niet te kwetsen, de
„aarde met de wortels vereenigd uit te graven, die men met
„vochtige bladen of *pisangbast* ombult en de naar boven omge-
„bogen uiteinden rondom het plantje nat te maken. Aldus ge-
„plant zijnde wordt de aarde rondom het boompje tot op een
„vierde voet opgehoogd, doch die aarde moet niet zeer aange-
„stampt worden. Wanneer de *dadar*boomen schaduwrijk worden,
„zal men de *djarak*boomen uitroeien, na hunne vruchten afge-
„plukt te hebben. Een der oude koffijboomen stervende, zal men
„er geen jongen boom voor in de plaats zetten; doch in de
„eerste jaren, dat een tuin is aangelegd, kan zulks met goed ge-
„volg geschieden. In den aanvang van de drooge moeson, en
„telkens wanneer zulks noodig mogt zijn, worden de tuinen van
„onkruid gezuiverd, terwijl er gedurig moet gezorgd worden, dat
„de heiningen, grachten en hekken in goeden staat blijven, en
„tegen den pluk worden de gronden weder gewied en gezuiverd.
„Gedurende den bloeitijd is het verkieselijk, dat de tuinen ge-
„sloten blijven. Bij het wieden en zuiveren van den grond moet
„men met geene scherpe werktuigen in de nabijheid des wortels
„in den grond werken, daar het beschadigen van dezelve zeer
„nadeelig voor den boom is. Het onkruid nabij de boomen moet
„alzoo met de hand losgemaakt en uitgetrokken worden. Het
„aftappen der boomen belet hunnen hoogen en slanken groei,
„en is voor het plukken der vrucht voordeelig, dewijl anders de
„boomen, die hoog zijn, ligtelijk beschadigd worden; en om het
„laatste voor te komen moeten in de tuinen op zich zelve staande
„ladders aanwezig zijn, ten einde op de geschiktste wijze de
„vruchten te plukken. Indien men de koffij niet in huis droogt,
„worden de vruchten op bamboezen rakken van 15 tot 20 voeten
„breed gelegd; deze rakken hebben randen, zijn vier voeten van
„den grond en van dekriet voorzien, dat verschoven kan worden,
„ten einde de koffij bij droogte gedroogd en bij nat weder toe-

gedekt kan worden. Dagelijks wordt de koffij op die rakken omgekeerd en omgeroerd, doch mag niet opgestapeld liggen, omdat zij spoedig broeit en beschadigd wordt. Gedurende den nacht en ook bij vochtig en regenachtig weder moet er smeulend vuur onder die rakken zijn, om het droogen te bespoedigen. Het stampen in vijzels of rijstblokken en het malen der gedroogde vrucht wordt als onvoordeelig beschouwd, en sommigen achten het beter haar door wrijving tusschen buffelhuiden te ontbolsteren; hiertoe worden die huiden in den vorm van eenen koker in den grond gezet, die losgemaakt is; daarna wordt de koffij door wrijving of stamping ontbolsterd. Van de tuinen naar de dorpen moeten wegen zijn, of gemaakt en in goeden staat gehouden worden, en nabij de tuinen looden of hutten, waarin de Opziener kan vertoeven. De Regenten, Adsistenten Residenten en Opzieners der landelijke inkomsten behartigen de belangen der koffijteelt.

Arabië wordt in het algemeen als het vaderland der koffij aangemerkt, doch in Persië was zij reeds vroeger bekend, vanwaar zij naar gelukkig Arabië gezonden en het eerst in de stad Aden door de Priesters zou gebruikt zijn om wakker te blijven. Echter zou, volgens ELLY's *Historical Account of Coffee*, in Ethiopië het koffijdrinken sedert de vroegste tijden in zwang zijn. Van Aden ging het naar Cairo en in 1554 naar Constantinopel, en vandaar naar Europa en voornamelijk Frankrijk over. In 1671 werd het eerste koffijhuis te Marseille opgerigt en in 1673 werd er reeds eene belasting op de koffijhuizen gelegd. Onder de Mohammedanen, die geen wijn mogen drinken, was de koffij zeer welkom; weldra werd zij in Constantinopel zoo gezocht, dat ieder naar de koffijhuizen stroomde, hetwelk de opkomst in de moskeën zeer benadeelde, zoodat er verbod-schriften tegen het koffijdrinken, doch vruchtelos, werden uitgevaardigd; en het is als waarheid aan te nemen, dat de getrouwe naleving van het Islamismus door het koffijdrinken evenzeer geleden heeft, als de betrachting van het Christendom door de bedwelmende dranken. In 1690 moet reeds de koffijplant als eene zeldzaamheid naar Batavia en vandaar in 1710 door VAN HOORN, eersten Voorzitter der Oost-Indische Compagnie te Batavia, naar Amsterdam aan WITSEN, Burgemeester van Amsterdam en Voorzitter der Compagnie, overgezonden zijn, en zulks nadat WITSEN hem verzocht had, koffijzaden uit gelukkig Arabië op Java te planten. WITSEN had het genoegen van die

„boomen in den Amsterdamschen plantentuin vruchten te plukken „en in 1713 een koffijboompje aan Lodewijk XIV te zenden, „waaruit nader al de koffijplantaadjen van St. Domingo, Guada- „loupe en Martinique, en alzoo rijke bronnen voor den handel, „maar ook van vreeselijke ellende en wredeheid door den daar- „voor gevoerden slavenhandel ontstaan zijn. In 1723 heeft de „Gouverneur-Generaal ZWAARDEKROON den invoer der koffijboo- „men uit Arabië op Java bevorderd ¹⁾.”

Eene uitvoerige geschiedenis van de koffijteelt in Indië, die, zoo als uit het hier gegeven uittreksel blijkt, zou moeten loopen over een tijdvak van ongeveer 140 jaren, kan, al waren de daarvoor aanwezige bouwstoffen volledig en genoegzaam te vertrouwen, geacht worden niet zoo zeer te liggen in de strekking van dit Woordenboek, waarvan het doel is, om de kennis van den tegenwoordigen staat van zaken te verspreiden. Tot betere beoordeeling van dezen zal het evenwel niet ondienstig zijn een kort overzigt te geven van hetgeen ten aanzien van de koffijkultuur sedert de herstelling van ons gezag in Indië, vooral op Java, heeft plaats gehad, voor zoo ver dit mogelijk is uit de sedert dat oogenblik in volledigheid steeds toenemende bronnen.

Bij de overname van Java uit handen der Engelschen in 1816 vonden Kommissarissen-Generaal de koffijteelt zeer achteruitgegaan.

Volgens den Heer D. C. STEYN PARVÉ ²⁾ zou de uitvoer van 1816 niet meer hebben bedragen dan ongeveer 50,000 pikols. Voor zoo ver die uitvoer, gelijk uit het betoog van genoemden Schrijver zou moeten worden afgeleid, de koffijproduktie van Java voor dat jaar moet vertegenwoordigen, schijnt het, dat dit cijfer ver beneden de waarheid blijft. Immers het blijkt, dat de koffijpluk alleen der Preanger- en Buitenzorgsche landen, dus ongerekend de overige residentiën, in 1817, dus een jaar later, heeft bedragen 98,902 pikols ³⁾. Hoe zou tegenover zulk een cijfer een

¹⁾ In de Kronijk, welke men in den *Officielen Indischen Almanak* aantreft, wordt de invoering der koffijteelt op Java gesegd, omstreeks het jaar 1719 te hebben plaats gehad.

²⁾ „Het koloniaal monopoliestelsel enz., door D. C. Steyn Parvē,” nader toegelicht door den Schrijver. Zalt-Bommel, Joh. NOMAN & ZOON. 1851, pag. 39.

³⁾ Zie bladz. 6 van het als bijlaag bij het zoo even aangehaald werk opgenomen rapport van den Kommissaris-Generaal DU BUS DE GHI-SIGNIES Over het stelsel van kolonisatie, van 1 Mei 1827, La. P³.

uitvoer of liever eene produktie van 50,000 pikols in het vooraf gegane jaar zich laten verklaren? Wel kan er groot verschil bestaan tusschen den pluk van twee jaren, maar dan zou hieruit nog geen bewijs voor achteruitgang, wel voor eenen slechten oogst kunnen afgeleid worden.

Maar al neemt men aan, dat die Schrijver, te ver gedreven door de begeerte, om de wonderen van de vrijwillige teelt van koffij, gedurende de eerste jaren van ons hersteld gezag, regt helder te doen uitkomien, geene reden had, om de resultaten der koffijteelt gedurende het Britsch tusschenbestuur in een te voordeeligh licht te plaatsen, het schijnt niettemin aan geenen twijfel onderhevig te zijn, dat gedurende dat tusschenbestuur de teelt in verval was geraakt¹⁾; ofschoon hierin geen punt van verwijt tegen het Britsch bestuur te zoeken is. Dat bestuur toch had, met uitzondering van die gedeelten, waar de op vroegere overeenkomsten berustende verpligte levering werd behouden en dus ook het landrentenstelsel niet was ingevoerd, zoo als: Buitenzorg, de Preanger Regentschappen en de daarbij behorende Krawang-sche distrikten, overal elders het beginsel van vrijen aanplant en van vrije beschikking over het produkt in toepassing gebragt, en voor eene behoorlijke ontwikkeling van dat beginsel kon het door NAPOLEON tegen Engeland zoo streng vast gehouden kontinentaal stelsel, waarvan men nog in 1816 noedwendig de naweeën moest ondervinden, niet anders dan verderfelijk zijn²⁾.

Hoe dit ook zij, spoedig vestigden de Kommissaris-Generaal hunne aandacht op de wenschelijkheid, om door doeltreffende maatregelen de teelt weder aan te moedigen, waartoe de bijzonder hooge koffijprijzen in de eerste jaren van ons hersteld gezag bovendien niet weinig schenen te moeten medewerken.

Het resultaat hunner overwegingen vindt men in het besluit van 7 November 1857, N°. 17³⁾) en de daarbij gearresteerde stukken, te weten: de voorwaarden van de verhuring der koffijtuinen,

¹⁾ Dit wordt ten overvloede verklaard in de in 1834, N°. 22 van het *Staatsblad van Nederlandsch Indië*, gepubliceerde zakelijke extracten betreffende het toen pas ingevoerde stelsel van kultures, en wel in den aanhef van dat gedeelte dier extracten, hetwelk handelt over de *Kultures van 1816 tot en met 1830*.

²⁾ Dit is dan ook door den Heer D. C. STEYN PARVÉ te regt opgemerk.

³⁾ Te vinden in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 55 van het jaar 1817.

eene instructie voor de Gecommitteerden tot de opname der koffijtuinen en hunne verhuring, en eene publikatie, waarbij de genomen maatregelen ter algemeene kennis worden gebragt. Die maatregelen kwamen neder op het volgende:

- 1º. 's Gouvernements koffijtuinen zouden worden verhuurd aan de bevolking, bij voorkeur aan de dessa, door welke de aanplant was geschied.
- 2º. Indien deze of eene andere dessa daartoe niet genegen was, zou de arbeid in de koffijtuinen voor 's lands rekening worden verrigt door in huur te nemen daglooners.
- 3º. De verhuring zou geschieden voor zes jaren, bij geheele tuinen en dessa'sgewijze.
- 4º. Het aandeel van iederen inwoner eener dessa in den arbeid bij de verhuurde koffijtuinen zou worden overgelaten aan onderlinge schikking en overeenkomst tusschen de dessa's volkeren.
- 5º. Behalve de inboeting der bestaande tuinen, waren de huurders gehouden jaarlijks, óp daarvoor aan te wijze gronden, nieuwe plantsoenen aan te leggen tot het een vijfde van het bedrag der verhuurde boomen, of zoo veel minder als de getalsterkte der bevolking noodzakelijk mogt maken.
- 6º. Voor den aanleg der tuinen, de keuze der gronden en de wijze van bewerking zou men zich moeten gedragen naar de deswege door het Gouvernement te geven leiding en directie.
- 7º. De huur der tuinen zou bedragen de helft, het twee-vijfde of het een-derde der produktie, naar gelang de tuinen vielen in de 1º, 2º en 3º klasse of soort.
- 8º. Die klassifikatie werd bepaald door eene gemiddelde opbrengst per boom:
  - a. van minstens $\frac{3}{4}$ katti in de tuinen der 1º,
  - b. van $\frac{1}{2}$ katti in die der 2º, en
  - c. van $\frac{1}{4}$ katti in die der 3º soort.
- 9º. Bovendien stond het den inlander vrij, om waar en zoo veel hem lustte, zoogenaamde boch- en pagger-koffij te telen, mits daarvan opbrengende tweevijfde der produktie.
- 10º. Zoowel de huur der geregelde tuinen, als de van de bosch- en pagger-koffij verschuldigde belasting, kon, naar verkiezing, in natura of in geld worden betaald.

- 11º. Bij eene betaling in natura zou de koffij in de nabijheid der tuinen in ontvangst worden genomen.
- 12º. Voor eene betaling in geld zou door het Gouvernement jaarlijks de prijs der koffij worden bepaald, en tegen dienzelfden prijs verbond zich het Gouvernement, om al de koffij der bevolking, zoo zij dit verlangde, aan te nemen.
- 13º. De prijsbepaling geschiedde dus ook met het doel, om de bevolking te waarborgen tegen een verkoop van haar produkt voor mindere prijzen.
- 14º. Na betaling van de aan den lande verschuldigde belasting of pacht der tuinen stond het der bevolking vrij, om over haar produkt naar believen te beschikken, en het te verkoopen aan wien zij wilde.
- 15º. Aan de Residenten en verdere Ambtenaren, alsook aan de Regenten en inlandsche Hoofden was het verboden, den inlander te dwingen tot den afstand of verkoop van zijn produkt — veel meer nog daarin zelf handel te drijven, hetzij voor eigen, hetzij voor anderer rekening.
- 16º. De inlander zou, om niet het slagtoffer van woeker en baatzucht te worden, indien hij geld noodig mogt hebben, zich, ter erlanging van voorschot, tot het Gouvernement kunnen wenden.
- 16º. Tot bevordering en uitbreiding der koffijteelt zou een ieder, die vrijwillig en uit eigene beweging nieuwe plantsoenen mogt willen aanleggen, voorschotten van het Gouvernement kunnen bekomen, die eerst met de produktie der twee eerste jaren van de nieuwe aanplantingen behoefden verrekend te worden.
- 18º. Over de gelden, uit den verkoop van zijn produkt voorkomende, gelijk ook over zijne andere eigendommen mogt de inlander geheel naar vrien wil beschikken, en in het algemeen was het 's Gouvernements bedoeling, dat de inlander van allen dwang bevrijd en tegen alle misleiding beveiligd zou zijn en zich te allen tijde op de bescherming van het Gouvernement zou kunnen verlaten.

De Heer D. C. STEYN PARVÉ ¹⁾), na te hebben vermeld dat in 1816 de uitvoer van koffij slechts 50,000 pikols had bedragen,

---

¹⁾ Op pag. 39 van het aangehaalde werk.

meent, als een gevolg van die zoo milde bepalingen, te kunnen wijzen op eenen uitvoer

in 1822 van	204,616 pikols
“ 1823 “	285,153 “ ”
“ 1824 “	242,190 “ ”

maar het onder de bijlagen bij zijn werk opgenomen rapport van den Kommissaris-Generaal Burggraaf DU BUS DE GHISIGNIES stelt het buiten alle tegenspraak, dat de maatregelen van 1817 geheel hun doel hebben gemist. Vooreerst toch blijkt het uit het bedoelde rapport, dat van dien uivoer, voor zoo ver die kan worken aangenomen tot maatstaf der produktie, nog moet worden afgetrokken de pluk der verpligte koffijteelt in de Preanger- en Buitenzorgsche landen, bedragende:

in 1822	91,685 pikols
“ 1823	67,956 “ ”
“ 1824	70,993 “ ”

zoodat werkelijk de uitvoer van de vrijwillig geteelde koffij daarmede moet worden teruggebracht:

in 1822 op	112,931 pikols
“ 1823 “	217,197 “ ”
“ 1824 “	171,197 “ ”

terwijl in 1825 de uitvoer heeft bedragen. . . 277,623 pikols hetgeen, na aftrek van den pluk der Buitenzorgsche en Preanger koffijteelt ad. . . . . 115,961 “ voor de zoogenaamde vrije kultuur zou geven. . 161,661 pikols

*) Uit het reeds vermelde rapport van den Kommissaris-Generaal DU BUS DE GHISIGNIES blijkt (pag. 6, 4e alinea), dat de uitvoer van 1823 slechts bedragen heeft ruim 265,000 pikols, dus ongeveer 20,000 pikols minder dan hier door den Heer D. C. STEYN PARVÉ opgegeven wordt. Waarschijnlijk zal hier aan eene drukfout moeten gedacht worden, aangezien het cijfer in het rapport van den Heer DU BUS DE GHISIGNIES, in verband tot het daarop gebouwde betoog, niet feutief kan zijn.

*) In verband tot de voorgaande noot zal het cijfer van 1823 hier met 20,000 pikols moeten verminderd worden.

Op zulke resultaten ¹⁾ valt niet veel te roemen. Wij zien toch van het jaar 1822 op dat van 1823 wel is waar eenen vrij belangrijken vooruitgang, maar daarentegen in de beide volgende jaren (1824 en 1825) telkens achteruitgang, hetgeen te vreemder moet schijnen, wanneer men daarbij in aanmerking neemt de hooge koffijprijsen gedurende dat tijdvak en de vrij belangrijke prijsen, welke het Gouvernement in dienzelfden tijd bereid was voor de vrijwillig geteelde koffij te geven.

Wat de marktprijzen aangaat, zoo blijkt uit het rapport van den Kommissaris-Generaal DU BUS DE GHISIENIES, dat de koffij in publieke veiling had opgebracht:

in 1818 per pikol.	f 44
" 1819 "	" 49½
" 1820 "	" 42½
" 1821 "	" 54½
" 1822 "	" 49
" 1823 "	" 43½
" 1824 "	" 31
" 1825 "	" 28½

terwijl de Gouvernements prijzen waren geweest:

in 1818 per pikol.	f 14.05
" 1819 "	" 33.10
" 1820 "	" 30.—
" 1821 "	" 30.—
" 1822 "	" 35.—
" 1823 "	" 35.—
" 1824 "	" 23.10
" 1825 "	" 23.10 ²⁾

¹⁾ Waarvan nog zou moeten worden afgetrokken de onbekende, in die jaren van elders ingevoerde koffij.

²⁾ De hier gegeven cijfers, zoo der markt- als der Gouvernements prijzen, vindt men op pag. 11 van het rapport van den Heer DU BUS DE GHISIENIES. De Gouvernements prijzen zijn bovendien jaar voor jaar te vinden in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië*. Zie:

Die bevreemding moet echter wijken, zoodra men bekend raakt met eene menigte van bijzonderheden, die er ten opzichte van de koffijteelt hadden plaats gehad en die uitvoerig en bevestigd door woordelijk aangehaalde brieven van verschillende Residenten worden medegedeeld in het meergemeld rapport van den Kommissaris-Generaal DU BUS DE GHISIGNIES; zoodat men daaruit met het volste regt tot de conclusie kan komen, dat, in weérwil van de in 1817 door Kommissarissen-Generaal genomen welwillende maatregelen, er op Java nimmer of nergens eene vrije koffijteelt had bestaan. En geen wonder, de absentie van een eenigzins talrijk Europeesch element, waarvan de toelating noode werd vergund en niet dan onder voor de ontwikkeling van industrie hoogst belemmerende bepalingen kon plaats hebben, had niet alleen alle concurrentie van die zijde doen ophouden en de bevolking genoegzaam geheel prijs gegeven aan de Chinesche en Arabische opkoopers; maar hierbij kwam nog, dat de Javaansche Hoofden bij die zoogenaamde vrije teelt en beschikking een belang hadden, geheel strijdig met dat der bevolking. En alsof dit alles niet genoeg was, om de bevolking, die aanvankelijk met de koffijteelt alles behalve ingenomen was, daarvan nog afkeeriger te maken, werd hare koffij, wanneer zij die aan het Gouvernement wilde verkoopen, tegen de jaarlijks bij het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* ter algemeene kennis gebrachte prijzen, door 's lands ambtenaren afgewezen, omdat de inkoop van koffij toen geen voordeel gaf. Men zag dan ook het onnatuurlijk ¹⁾ verschijnsel,

voor	1818	.	.	.	.	Nº. 56 van het jaar 1817,
✓	1819	.	.	.	.	3 ✓ ✓ ✓ 1819,
✓	1820	.	.	.	.	1 ✓ ✓ ✓ 1920,
✓	1821	.	.	.	.	51 ✓ ✓ ✓ 1820,
✓	1822	.	.	.	.	6 ✓ ✓ ✓ 1822,
✓	1823	.	.	.	.	2 ✓ ✓ ✓ 1823,
✓	1824	.	.	.	.	5 ✓ ✓ ✓ 1824,
✓	1825	.	.	.	.	4 ✓ ✓ ✓ 1824.

Het door den Heer DU BUS DE GHISIGNIES voor 1824 opgegeven cijfer van den Gouvernements koffijprijs ad f 23.10 is foutief, en moet, volgens het *Staatsblad van Nederlandsch Indië*, Nº. 5 van 1824, zijn f 33 en 10 stuivers of f 33 en 33 $\frac{1}{3}$ cent. De Indische gulden toch, hoewel gelijk staande met den Nederlandschen, was verdeeld in 30 Indische stuivers, van 4 duiten ieder.

¹⁾ Wij noemen het verschijnsel onnatuurlijk, omdat, hoezeer het zich zeer goed laat verklaren door al wat door den Kommissaris-Generaal

dat, terwijl de prijzen, waarvoor het Gouvernement zich bereid verklaarde de koffij van de bevolking aan te nemen, hooger waren dan de marktprijzen in de binnenlanden, er evenwel zeer weinig koffij in 's Gouvernements pakhuizen kwam, en de bevolking liever in het geheim ter sluik hare koffij aan opkoopers voor 5 cents het katti verkocht, dan voor 23 cents aan het Gouvernement. Arme, diep beklagenswaardige bevolking! En zulk eenen staat van zaken heeft men bestempeld met den naam van vrije kultuur en vrije beschikking, en daaruit het bewijs geput tegen vrijwillige kultuur en voor het sedert 1833 ingevoerd kultuurstelsel.

In het artikel Java ¹⁾) hebben wij beweerd, dat men geen regt had, om den staf te breken over de uitkomsten van het beginsel van vrije kultuur en vrije beschikking over het produkt, en om op grond van de daarmede verkregen resultaten over te gaan tot een regelmatig stelsel van dwangkultuur en verpligte aflevering. Hetgeen het meergemeld rapport van den Burggraaf DU BUS DE GHISIGNIES in het helderste daglicht stelt, komt ons voor, het regt te geven, om nog een stap verder te gaan en te beweren, dat men geen regt had, om op rekening van het beginsel van vrije kultuur en vrije beschikking te stellen uitkomsten, verkregen onder eenen staat van zaken, waaromtrent de Heer DU BUS DE GHISIGNIES, na aanhaling van verschillende rapporten van Residenten op Java, zich volgenderwijze uitlaat ²⁾:

„Zoo verre de getuigenissen der Heeren Residenten omtrent „de koffijkultuur en de landrenten. Zij leveren voorwaar stof „genoeg tot vele opmerkingen, die ten deele van zelf voor het

---

DU BUS DE GHISIGNIES in zijn rapport over een stelsel van kolonisatie omtrent de geheele toedragt der zaak is in het midden gebracht, het voor den oningeschijnde, zonder de kennis van een aantal door den Heer **DU BUS DE GHISIGNIES** aan het licht gebrachte bijzonderheden, en alleen met het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* voor zich, niet doenlijk zou zijn het raadsel op te helderen.

¹⁾ Zie: *Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Nederlandsch Indië*, I^e Deel, pag. 585, 1e kolom. Vergelijk het voorkomende in het aangehaalde artikel, pag. 656, 2e alinea der 2e kolom en pag. 657, 2e alinea der 1e kolom.

²⁾ Zie het bij het werk van den Heer D. C. STEYN PARVÉ als bijlaag opgenomen rapport, pag. 20, 3e alinea.

» hoofd slaan, ten deelee in den loop van dit verslag hare plaats
» zullen vinden.

» Ik neem er voor het oogenblik alleen dat uit, wat in onmid-
» dellijke betrekking staat tot het thans behandelde punt, het deel
» namelijk, dat in den uitvoer van Java's produkt, op zichzelf
» zoo gering, aan de vrije industrie van den Javaan kan worden
» toegekend; en zoo blijkt dan uit dezen zamenloop van eenstem-
» mige getuigenissen, elk op zichzelf reeds zoo gewigtig en in hun
» verband onderling wel boven allen mogelijken twijfel of rede-
» lijke bedenkingen verheven, dat die zoogenaamd vrije koffij-
» kultuur op Java nergens door den inlander vrijwillig of uit
» eigen beweging is ondernomen; alom met tegenzin, en deze op
» vele plaatsen in zeer hooge mate, is aangevangen en voortge-
» zet; dat de zoo hoog opgejaagde marktprijzen van het produkt
» dien tegenzin niet hebben mogen overwinnen; dat deze hooge
» prijzen ten gevolge der bij den aanvang gelegde grondslagen,
» waarop die kultuur geregeld en georganiseerd is, niet dan een
» seer onvolkomen invloed, en met betrekking tot den gemeenen
» man geen invloed hoegenaamd hebben kunnen uitoefenen, door-
» dien de Hoofden, met wie het Gouvernement in naam contrac-
» teerde, doch die zich inderdaad eene verplichting zagen opleggen,
» waarbij hunne vrije keuze en eigen wil in geene aanmerking
» hoegenaamd kwamen, — zoowel den arbeider, met betrekking
» tot zijn loon en aandeel, — als den koopman, speculant, geld-
» schieter en wat dies meer zij, met betrekking tot de levering van
» het produkt, — misleidden en bedrogen; dat deze geest van mis-
» leiding en bedrog zich heeft uitgebreid over allen, die bij deze
» koffijkultuur en handel op dien voet gemoeid zijn geraakt; dat
» deze zelfde kultuur, die onder den invloed der hooge marktprij-
» zen tot een zegen voor den inlander had kunnen zijn, hem tot
» eene plaag en afschuw is geworden; dat de afwending, zoo
» mogelijk, en beteugeling van deze en daaruit verder voortvloe-
» jende ongeregeldheden meer en meer de dadelyken tusschenkomst
» van de Residenten en van hunne ondergeschikte ambtenaren heeft
» ten gevolge gehad, en deze tusschenkomst meer en meer de vrije
» beschikking, die men op het oog had, over personen en eigen-
» dommen, tijd en arbeid heeft beperkt en verkort; en dat ten
» slotte in deze geheele, vrije koffijkultuur op Java niets te vin-
» den is, dat vrij mag heeten, dan de naam alleen."

Wanneer men het hier door den Kommissaris-Generaal DU BUS
DE GHISIGNIES opgehengen tafereel, de slotsom bevattende van

al de hem ten dienste staande bescheiden en door hem van alle kanten ingewonnen informatiën, met aandacht gadeslaat, dan staat men verlegen, waarover zich meer te verwonderen, over de een-voudigheid dergenen, die het tijdvak van 1816 tot 1832 zich hebben laten opdringen als een van vrije ontwikkeling, dan wel over het meesterlijk gebruik, dat door hunne tegenpartij juist van dien toestand is gemaakt tot verdediging van het op dwang gegrond kultuurstelsel. Moest dat tijdvak in waarheid gelden voor hetgeen beiderzijds daarvan beweerd wordt, dan gewis zou men in het kultuurstelsel niets minder moeten zien dan eene uitredding voor de zoo ongelukkige bevolking. Maar wordt het niet hoog tijd, dat men eindelijk eens gerake uit eene zoo schromelijke verwarring van denkbeelden en valsche voorstellingen en kome tot de conclusie, dat niet het beginsel van vrije ontwikkeling, maar wel het dwangstelsel in de gelegenheid is gesteld geweest, om zich in zijne waarde te doen kennen?

In het artikel Nederlandsch Indië hebben wij de voordeelen, die dat stelsel, wat betreft de koffijkultuur, geldelijk voor Nederland heeft gehad, breedvoerig besproken, en in het artikel Java de uitkomsten, die het voor de bevolking heeft gehad. Het zal dus niet noodig zijn, hier in eene herhaling te treden van het eene of het andere, zoodat wij ons kunnen bepalen bij eene van die beide gezichtspunten afgescheiden beschouwing van de resultaten der teelt zelve, om te kunnen komen tot eene beoordeeling van het vigerend stelsel ook uit het oogpunt, dat die beschouwing ons zal aanbieden.

Uit de handelsverslagen blijkt, dat de uitvoer van koffij op Java heeft bedragen:

in	1825	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	277,622.—	pikols
"	1826	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	340,059 —	"
"	1827	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	399,557.97	"
"	1828	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	416,171.96	"
"	1829	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	281,661.90	"
"	1830	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	238,742.35	"
"	1831	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	299,086.20	"
"	1832	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	314,173.16	"
te zamen.													2,617,074.54	pikols
Te transporteren.													2,617,074.54	pikols

Transport. . . . . 2,617,074.54 pikols

Wanneer wij daarvan aftrekken den invoer,
die bedragen heeft:

in 1825	10,377.— pikols
" 1826	7,085.— "
" 1827	3,607.50 "
" 1828	1,692.45 "
" 1829	4,909.— "
" 1830	9,105.— "
" 1831	8,501.25 "
" 1832	<u>21,189.15</u> "

of te zamen. . . . . 66,466.35 "

dan schijnt men de produktie van Java in
het tijdvak van 1825—1832, ongerekend het-
geen gediend heeft voor de binnenlandsche
consumptie, te kunnen stellen op. . . . . 2,550,608.19 pikols

of gemiddeld 's jaars op 318,826 pikols,

Waaraan de sterk toenemende produktie tusschen de jaren 1825—1828 moet worden toegeschreven, is moeijelijk met zekerheid op te geven, evenzeer als de plotselinge vermindering in 1829, waarvan het cijfer tot en met 1832, als men daarbij let op het ingevoerde, niet veel meer dan stationair is gebleven. Waarschijnlijk is het, dat men in het eerste viertal jaren de vruchten heeft geplukt van de aanzienlijke aanplantingen, door de ondernemin-gen van landverhuring in de Vorstenlanden tot stand gebracht, voor zoo ver die gedurende de onlusten nog waren aangehouden; en dat de vermindering in het tweede viertal jaren moet worden toegeschreven aan de verwoestingen, door die onlusten teweegge-bragt.

Met het jaar 1833 tot en met 1839 neemt de uitvoer (en dus ook de produktie) vrij gereeld toe, en heeft hij bedragen:

in 1833	360,166.41	pikols
„ 1834	486,018.02	"
„ 1835	466,870.91	"
„ 1836	498,077.95	"
„ 1837	684,947.41	"
„ 1838	589,599.67	"
„ 1839	757,476.19	"
Te zamen	3,843,156.56	pikols

terwijl, na aftrek van het ingevoerde:

in 1833	22,710.11	pikols
„ 1834	40,832.18	"
„ 1835	25,469.08	"
„ 1836	38,324.—	"
„ 1837	47,642.31	"
„ 1838	22,016.26	"
„ 1839	25,902.78	"
of te zamen.	222,896.72	"

de produktie van Java, ongerekend het verbruikte aldaar, voor het 7jarig tijdvak van

1833—1839 zou kunnen gesteld worden op 3,620,259.84 pikols ¹⁾

of gemiddeld 'sjaars op bijna 517,180 pikols.

Met 1840 kan 's Gouvernements koffijteelt geacht worden de uitbreiding te hebben gekregen, die zij thans nog heeft, en werpen de daaromtrent in de ministeriële verslagen medegedeelde bijzonderheden eenig meerder licht op de zaak.

Wij hebben die bijzonderheden samengevat in eene reeks van tabellen, aan het slot van dit artikel toegevoegd, waarvan de eerste loopt over de jaren 1840—1853, omdat de mededeelingen der regering omtrent dat tijdvak ons niet toelaten daarvan meer te geven dan eene opgave van de produktie, van het getal boomten

¹⁾ Hoe veel daarvan moet worden gebragt op rekening der produktie door partikuliere ondernemers, is niet te bepalen; maar door die partikuliere produktie te stellen op 80,000 pikols 'sjaars en dus op 560,000 voor het geheele 7jarig tijdvak, zal men niet ver van de waarheid verwijderd zijn. Volgens die berekening zou derhalve de Gouvernements-teelt in het gezegde tijdvak hebben opgeleverd ongeveer 3,060,000 pikols, of gemiddeld ruim 437,000 pikols 'sjaars.

daarvoor geplukt, en mitsdien van het getal boomen, zoowel in ieder jaar, als gemiddeld over het geheele tijdvak benoodigd geweest voor den pluk van één pikol koffij. Dat gemiddelde blijkt te hebben bedragen het aanzienlijk cijfer van 265 boomen, zoodat gemiddeld per boom niet meer is verkregen dan $2\frac{1}{3}$ oncen, of nog geen vierde van een Nederlandsch pond.

Wanneer men daarmede vergelijkt de in het tijdvak van 1854—1858 verkregen resultaten, opgenomen in het bij de 2e tabel gegeven algemeen overzigt der koffijteelt in die jaren, volgens welk stuk in die vijf jaren gemiddeld van slechts 228 boomen, of 37 boomen minder dan in het tijdvak van 1840—1853, één pikol koffij is verkregen, dan zou men haast tot de conclusie moeten komēn, dat er eenige vooruitgang heeft plaats gehad. Ten aanzien van dat verschil moet evenwel niet uit het oog worden verloren:

- 1°. dat in de opgave van het tijdvak van 1840—1853 voorkomen drie bijzonder rampspoedige jaren, namelijk 1845, 1849 en 1853 ¹⁾;
- 2°. dat in die opgave voorts is begrepen de treurige koffijproduktie der Buitenzorgsche landen, die wij in onze becijferingen voor het latere tijdvak er buiten gelaten hebben, omdat met het jaar 1855 die produktie, voor zoo ver het Gouvernement daarbij betrokken was, een einde heeft genomen ²⁾.

Neemt men buitendien hierbij in aanmerking, dat, in weérwil dat de bevolking van Java in het tijdvak van 1840—1853 niet zoo talrijk heeft kunnen zijn, als in de jaren 1854—1858, de getallen der koffijboomen, waarvan jaarlijks geoogst is geworden, over het algemeen hooger zijn dan die van het latere tijdvak; dat dus hoogstwaarschijnlijk in het vroegere tijelperk een huisgezin gemiddeld met den pluk van meer koffijboomen is belast

¹⁾ Wanneer men in de berekening van het getal boomen, voor den pluk van één pikol koffij in het hier bedoeld tijdvak benoodigd, die drie jaren niet opneemt, dan verkrijgt men, in stede van 265, een cijfer van 246 boomen, of 19 boomen minder.

²⁾ Zoo men de Buitenzorgsche produktie bij de geheele produktie over de jaren 1854 en 1855 opneemt, dan zal het blijken, dat in die twee jaren het getal boomen voor den pluk van één pikol koffij benoodigd, niet is geweest respectievelijk 206 en 196, zoo als door ons wordt berekend, maar 210 en 199.

geweest dan in het latere, en de pluk mitsdien met nog minder zorg dan thans kan hebben plaats gehad, zou men zich dan niet gerechtigd mogen achten tot de vraag, of de vooruitgang wel zoo belangrijk is, als een verschil van 37 boomen voor den pluk van één pikol koffij bij een eersten opslag van het oog schijnt aan te wijzen ¹⁾?

Doch wat van dit alles ook wezen moge, een resultaat gedurende vijf jaren en na een 25jarig bestaan der gedwongen koffijteelt verkregen, volgens hetwelk gemiddeld 228 vruchtdragende boomen niet meer hebben afgeworpen dan één pikol koffij, dat is gemiddeld iets meer dan $\frac{1}{4}$ Ned. pond per vruchtdragenden boom, mag wel als alles behalve bevredigend worden beschouwd. — Zoo ergens, dan moet men hier het gemis betreuren van volledige en alle vertrouwen verdienende opgaven omtrent de partikuliere koffijteelt op Java, die, hoe gering ook, bij eene betaling in dagloon van den daarbij te verrichten arbeid zich met eene zoo geringe produktie onmogelijk zou kunnen staande houden.

Bij de inzage van dat algemeen overzigt der koffij-kultuur, als ook van de daarvan gegeven ontleding in N°. 3 der aan het slot voorkomende tabellen, blijkt het wijders, dat in het getal zoo vruchtdragende als jonge koffijboomen, hetwelk gemiddeld een huisgezin te onderhouden heeft gehad en gemiddeld heeft geplukt in de verschillende jaren van het hier bedoeld 5jarig tijdvak, geen groot verschil heeft plaats gegrepen. Heeft het cijfer der vruchtdragende boomen in dien tijd eene vermindering ondergaan van ruim 20 miljoen, dat van den jongen aanplant daarentegen bedraagt in het laatste jaar ongeveer 17 miljoen boomen meer dan in het eerste jaar. Waar er sprake is van eene zoo uitgebreide teelt als die der koffij op Java met eenen totalen aanplant van ongeveer 300 miljoen boomen, kan men wel geenen zoo gelijkmatigen gang verwachten, dat er hoegenaamd geene vermeerdering of vermindering zou mogen plaats grijpen in het cijfer, hetzij der vruchtdra-

¹⁾ Ongerekend de laatste opmerking aangaande het groter getal koffijboomen, waarvan geoogst is, en het waarschijnlijk geringer getal bij de koffijteelt ingedeelde huisgezinnen, zou dat verschil, in verband tot de twee voorgaande kanttekeningen, niet meer dan 14 à 15 boomen bedragen. — De oogst van 1859, die blijkens voorloopige berigten (zie het verslag over 1858, pag. 94 der off. uitg. in de 3e noot) opgeleverd heeft slechts 724,190 pikols, zou, zoo wij dien in onze berekeningen hadden kunnen opnemen, het verschil, zoo niet geheel weggenomen, althans verder verminderd hebben.

gende, hetzij der jonge boomen. Maar wat bij eene beschouwing der zaak over haren geheelen omvang niet zeer opvallend is, moet zich bij een onderzoek in bijzonderheden echter gemakkelijk laten verdedigen. Of dit evenwel met opzigt tot 's Gouvernementen koffij-teelt het geval zij, vermeenen wij niet zonder grond in twijfel te mogen trekken. — Tot regtvaardiging van deze ongunstige mening zal men verder hierachter, sub N°. 4, 5, 6, 7 en 8, een vijftal tabellen vinden, waarbij de gedurende het vijfjarig tijdvak verkregen algemeene resultaten residentie'sgewijs worden opgegeven, te weten :

- 1°. eene van het getal huis gezinnen, bij de teelt ingedeeld,
- 2°. eene van de werkelijke produktie,
- 3°. eene van de vruchtdragende boomen, waarvan de pluk is geschied, en
- 4°. twee van den staat der aanplantingen, zoowel van vruchtdragende als van jonge boomen, op ultimo Maart van elk der jaren 1855—1859;

terwijl wij, tot beter verstand van de bijzonderheden, welke die algemeene opgaven aan de hand geven, weder in een vijftal, sub N°. 9, 10, 11, 12 en 13, hierachter te vinden tabellen de ontleding hebben gegeven:

- 1°. van de produktie per huis gezin,
- 2°. van het getal vruchtdragende boomen, per huis gezin voor die produktie geplukt,
- 3°. van het getal vruchtdragende boomen, voor den pluk van één pikol koffij benoodigd.
- 4°. van het getal vruchtdragende en jonge boomen, per huis gezin, volgens den staat der aanplantingen op ultimo Maart van elk jaar, en
- 5°. van de percentsgewijze verhouding tot den totalen aanplant der vruchtdragende en jonge boomen.

Zoo iets in staat is, om de werking van een stelsel van gedwongen kultuur, waarvan de leiding overgelaten is aan ambtenaren, die er geen regtstreeksch, vitaal belang bij hebben, in het helderste daglicht te stellen, dan is het de schilderij, welke die tabellen, bij eene aandachtige beschouwing, behoudens eenige uitzonderingen, daarvan over het algemeen ophangen.

Wij willen niet stilstaan bij sommige verschillen, die de eene residentie tegenover eene andere vertoont, zoo als, dat men in de

residentie Japara per huisgezin gemiddeld te plukken heeft gehad ongeveer 200, en in de residentie Cheribon ongeveer 735 vruchtdragende boomen; noch bij de bijzonderheid, dat de jonge aanplant in de residentie Probolinggo gemiddeld heeft bedragen 48, en in de residentie Cheribon 419 jonge boomen per huisgezin; evenzoo kunnen wij met stilzwijgen voorbijgaan, dat, terwijl in de residentie Japara een huisgezin van den totalen aanplant gemiddeld 282 zoo vruchtdragende als jonge boomen voor zijne rekening heeft gehad, men in de residentie Cheribon in dezelfde jaren heeft gehad 1,184 boomen per huisgezin. — Zulke verschillen kunnen zich desoods laten verklaren door de plaatselijke omstandigheden van eene meer of minder talrijke bevolking, van eene meerdere of mindere ruimte van gronden voor de koffijkultuur geschikt, of ook wel van eenen langeren of korteren duur van den koffijheester zelven; — maar wij willen wijzen op de verschijnselen, die, voor zoo ver ze onze aandacht verdienen, iedere residentie op zich zelve aanbiedt. Daartoe zullen wij ze na gaan in de volgorde, waarin zij in de regeringsverslagen voorkomen en ook door ons geplaatst zijn:

Bantam. In dit gewest heeft, met uitzondering van het jaar 1855, sedert 1854 tot en met 1858 eene geregelde vermindering plaats gehad der vruchtdragende boomen, die voor den koffijoogst in ieder dier jaren zijn geplukt, zoodat men in het laatste jaar ruim 2 miljoen boomen of ongeveer 25 % minder had dan in het eerste. Daarentegen was het totaal van den jongen aanplant (zie tabel N°. 8) op ultimo Maart 1859 nogenoeg het driedubbele van dat op ultimo Maart 1855. Daaruit blijkt, dat men in deze residentie, zonder de koffijteelt te willen inkrimpen, niet bij tijds door eene geregelde jonge aanplanting heeft gezorgd of kunnen zorgen voor eene geregelde aanvulling van de vruchtdragende boomen, die jaarlijks uitvallen. De vermindering van het getal vruchtdragende koffijboomen en in verband daarmede van het cijfer, dat per huisgezin is geplukt, heeft, naar het schijnt, geen groter rendement per boom, dus ook geen meer zorgvuldigen pluk, waarbij weinig of niets verloren gaat, ten gevolge gehad, zoodat men de vraag zou mogen doen, of de bevolking wel bijzonder met de koffijteelt is ingenomen, dan wel of de gronden in deze residentie voor de koffijteelt zeer geschikt zijn. Voor het eerste, zoowel als voor het tweede alternatief schijnt te pleiten het feit, dat men in het vijfjarig tijdvak gemiddeld 326

vruchtdragende boomen voor den pluk van één pikol koffij noodig heeft gehad, zoodat het rendement per boom niet eens 2 oncen is geweest ¹⁾.

Uit de omstandigheid, dat de jonge aanplant in het begin van het tijdvak slechts 40 boomen per huisgezin bedraagt, en elk jaar ongeveer een derde van dien aanplant overgaat in de kategorie der vruchtdragende boomen, kan men eenigzins nagaan, hoe met elk jaar de werkzaamheden voor dien jongen aanplant hebben moeten toenemen, om dien, in vijf jaren tiids, te brengen op 150 boomen per huisgezin, en wanneer men daarbij let op de verklaring der regering, dat in deze residentie gebrek bestaat aan geschikte gronden ²⁾, dan zal men bezwaarlijk van dien vermeerderden jongen aanplant, tegenover zulk eene verklaring, veel goeds voor het vervolg kunnen verwachten. — Wel blijkt het, dat de grootste vermeerdering heeft plaats gehad in het aanplanten van zoogenaamde pagger-koffij, en het lijdt wel geen twijfel, dat de bevolking gemakkelijker en dus ook met meer lust en zorg kan plukken in de nabijheid van hare woningen, dan in de geregelde tuinen of bosschen, soms op ettelijke palen afstands; maar niettemin is een eenigzins belangrijker rendement dan van één pikol per 326 boomen niet te verwachten, tenzij men de jonge pagger-koffij hebbé aangeplant op gronden, die daarvoor geschikt zijn, niet alleen door hunnen aard, maar ook door hunne hogere ligging. Wat het vermoeden zou kunnen wettigen, dat men het noch met het eene, noch met het andere zeer nauw heeft genomen, is in de eerste plaats de op het plaatselijk bestuur versprekte last, om, ter voorkoming van achteruitgang, de bevolking tot het aanplanten van pagger-koffij te doen aansporen ³⁾, zoodat dien ten gevolge die bevolking, wier jonge aanplant van pagger-koffij op ultimo Maart der jaren 1855 en 1856 slechts bestond respectievelijk uit 9,100 en 57,730 boomen, ontdekte, dat om en bij hare dessa's genoegzame gelegenheid bestond, om dien aanplant op ultimo Maart 1857, dus in een jaar tiids, te brengen op 2,094,050 boomen, eene oppervlakte beslaande van 3 à 4,000 bouws.

Eene laatste bijzonderheid, die in de opgaven aangaande deze residentie opmerking verdient, zal men kunnen vinden in de

¹⁾ Weshalve één vruchtdragende boom in vijf jaren tiids gemiddeld niet eens één Nederlandsch pond koffij heeft afgeworpen!

²⁾ Zie pag. 114 der officiële uitgave van het koloniaal verslag over 1855.

³⁾ Zie het koloniaal verslag over 1855.

groote variatiën in het cijfer der koffijplantende huisgezinnen. Het zou onbillijk zijn te vorderen, dat die indeeling zoo zij geregeld, dat men elk jaar nagenoeg hetzelfde cijfer heeft, of wel eene gelijkmatige vermeerdering of vermindering er van kan aantoonen, naarmate er sprake is van uitbreiding of inkrimping der teelt, van toe- of afname der bevolking. Maar waar noch van het ene, noch van het andere kwestie is geweest, en de aanwas der bevolking eenen geregelde gang heeft gehad, wekt het bevreemding zulke aanzienlijke verschillen te zien als bijv. tusschen de jaren 1856 en 1858, in welk laatste jaar niet minder dan 10,000 huisgezinnen of ongeveer 30 % minder dan in het eerste bij de teelt ingedeeld zijn geweest.

Krawang. In deze residentie ziet men eene vrij geregelde toeneming der door de koffijplantende bevolking geplukte vruchtdragende boomen, zoodat een huisgezin in 1854 209, en in 1858 meer dan het dubbele of 442 vruchtdragende boomen té plukken heeft gehad. In weérwil van die gestadige toeneming is de produktie per huisgezin stationair gebleven en daarentegen het rendement per boom steeds achteruitgaande geweest. In 1854 was de produktie per huisgezin $1.17\frac{1}{2}$ pikol en werd één pikol koffij verkregen van 178 vruchtdragende boomen, terwijl in 1858 de produktie bedragen heeft 1.28 pikol, en voor den pluk van één pikol benoodigd zijn geweest 340 boomen. Wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat het jaar 1858 geen exceptioneel ongunstig jaar voor de Krawangsche koffijproduktie is geweest, maar dat reeds in de beide voorgaande jaren (1856 en 1857) van niet minder dan 331 en 338 boomen één pikol is verkregen, dan schijnt men daaruit tot de gevolgtrekking te kunnen komen, dat voor de koffijplantende bevolking in dit gewest eene verdubbeling van werkzaamheden door niets is vergoed. Dit is te meer te bejammern, omdat in de beide eerste jaren van het vijfjarig tiijdvak, toen men één pikol koffij had verkregen van 178 en 169 boomen (een resultaat, dat, zoo al niet tot de gunstigste, nog veel minder tot de onvoordeeligste op Java behoort, als zijnde 50 à 60 boomen beneden het gemiddelde), het bewijs was geleverd, dat de Krawangsche koffijteelt, wanneer die maar binnen behoorlijke grenzen wordt gehouden, voor de daarbij betrokken bevolking zeer dragelijk kan wezen. De slotsom van een en ander zou dus moeten zijn, dat de teelt in dit gewest, hoe gering ook nog op het einde van het vijfjarig tiijdvak, niettemin eene uitbreiding heeft erlangd, die of door de verre afstanden der aanplantingen

de krachten der bevolking te boven gaat en daardoor waarschijnlijk niet zal hebben bijgedragen tot bevordering van hare ingenomenheid met de teelt, of door de geschiktheid der daarvoor gebezigeerde gronden zich niet liet regtvaardigen.

Wanneer men, — met het oog op de bijzonderheid, dat de koffijheester met het vierde jaar vruchten begint af te werpen, en dus in den regel met elk jaar een derde van den jongen aanplant in de kategorie der vruchtdragende boomen komt, — let op de cijfers, die ons ten aanzien van de zoogenaamde pagger-koffij in dit gewest gegeven worden zoowel van den jongen aanplant, als van de vruchtdragende boomen, waarvan geoogst is of kon worden, dan is het in het oog vallend, hoe weinig het cijfer dezer laatsten beantwoordt aan hetgeen het cijfer der jonge boomen scheen te mogen doen verwachten. Bijv. op ultimo Maart 1855 (zie tabel N°. 8), bedroeg de jonge aanplant van pagger-koffij 137,725 boomen, en dus mogt men op ultimo Maart 1858 verwachten, dat daarvan een cijfer van minstens 45,000 boomen vruchtdragende zou zijn geweest ⁴⁾. In stede daarvan blijkt, dat op het laatste tijdstip bij de pagger-koffij slechts aanwezig waren 30,305 vruchtdragende boomen en dat ook in 1858 van geen groter getal is geoogst. Voor zoo ver de gegeven cijfers eenig vertrouwen verdienken, zou daaruit derhalve moeten blijken, dat de jonge aanplant met zoo weinig zorg is geschied, dat veel daarvan is verloren gegaan, voordat de boomen tot vruchtdraging zijn gekomen. Terwijl dit laatste niet sterk zou pleiten voor ingenomenheid der bevolking met de teelt, vindt de veronderstelling, dat men niet te zeer op de cijfers mag bouwen, niet weinig voedsel in de bijzonderheid, dat, hoezeer van de pagger-koffij op ultimo Maart 1858 gezegd worden aanwezig te zijn geweest

vruchtdragende boomen (zie tabel N°. 7).	30,305
en nog niet vruchtdragende boomen (zie tabel N°. 8). . .	50,121

te zamen. 80,426

men evenwel, volgens tabel N°. 7, vermeld vindt, dat op ultimo Maart 1859 aanwezig waren 85,580 vruchtdragende boomen, of ruim 5,000 meer dan men aan vruchtdragende en niet vruchtdragende te zamen een jaar te voren had ⁵⁾.

⁴⁾ Ongerekend hetgeen van den op ult^o. Maart 1855 bestaanden vruchtdragenden aanplant, en van het later daarbij gekomene, op ult^o. Maart 1858 nog aanwezig moet zijn geweest.

⁵⁾ Wij zullen later op meer zulke wonderen van Indische statistiek kunnen wijzen.

Preanger Regentschappen. Onder de Javasche gewesten, waar 's Gouvernements koffijteelt plaats vindt, zal men er weinige aantreffen, die, gelijk deze residentie in hare geschiedenis van dit vijfjarig tijdvak, een zoo sterk sprekend bewijs leveren, hoe weinig men bij die teelt te werk gaat naar eene vaste regeling, waarbij men niet alleen let op de krachten der bevolking en op eene behoorlijke verdeeling der gronden, ten einde daarvan genoeg beschikbaar te houden tot aanvulling van die, welke tijdelijk niet meer te gebruiken zijn; maar ook op den duur van den koffijheester en eene in verband daarmede zoo wenschelijke, gelijkmataige verdeeling van den arbeid elk jaar, waardoor men zoo veel mogelijk tracht te vermijden eene plotselinge vermindering van den plukbaren aanplant, of eene plotselinge vermeerdering dien ten gevolge van den jongen aanplant, om daarmede de produktie zoo spoedig mogelijk tot de eenmaal bereikte hoogte weder op te voeren. De door de regering medegedeelde cijfers leveren daarvoor het beste bewijs.

Voorerst moeten wij weder wijzen op de getallen der koffijplantende huisgezinnen, waarvan het voor 1854 vermelde cijfer in 1855 vermindert is met ruim 1,600 huisgezinnen. In 1856 heeft er weder eene vermeerdering plaats met ruim 4,700 huisgezinnen, en in 1857 daalt het weder ten bedrage van 6,800 huisgezinnen, om, behoudens eene kleine vermeerdering van nagenoeg een 700tal, in 1858 bijna stationair te blijven, ofschoon nog altijd ongeveer 3,000 huisgezinnen beneden het cijfer van het eerste jaar (1854). In weérwil van den geregelden aanwas der bevolking ¹⁾ ziet men evenwel eene dergelijke toe- en afneming in de cijfers der landbouwende huisgezinnen, zoo als die worden opgegeven bij de staten der rijstkultuur,

in 1854 ad	114,545	zielen
" 1855 "	109,768	"
" 1856 "	117,375	"
" 1857 "	105,130	"
" 1858 "	105,999	"

¹⁾ Waarvan het totaal wordt opgegeven:

in 1854 ad	794,993	zielen
" 1855 "	806,672	"
" 1856 "	811,494	"
" 1857 "	814,646	"
" 1858 "	815,870	"

Wanneer wij, na deze eerste opmerking, het oog werpen op de tabellen 6, 7 en 8, dan is er nog al het een en ander, dat onze aandacht verdient.

Voor de aanplantingen in geregelde tuinen zien wij in de drie eerste jaren eene vermeerdering van ruim 4,300,000 boomen, en in de twee volgende jaren eene vermindering van ruim 9,000,000 boomen ¹⁾). Kan zulk een loop verklaren, waarom men (blijkens de tabel N°. 8) de nieuwe aanplantingen in geregelde tuinen, die in de twee eerste jaren nagenoeg dezelfde cijfers aanwijzen, in de drie volgende jaren bijna heeft moeten verdubbelen, hij levert tevens het bewijs op, of dat men, onbekend met den vermoedelijken duur van het vruchtdragen der boomen, niet tijdig door nieuwe aanplantingen heeft gezorgd voor de vereischte aanvulling van het getal uitvallende boomen; of (hetgeen misschien nog waarschijnlijker is) dat men in vorige jaren aan den aanplant eene zoo groote uitbreiding had gegeven, dat men, zonder de bevolking op al te groote afstanden van hare woningen in het werk te stellen, aanvankelijk wel is teruggedeinsd voor het aanleggen van nieuwe tuinen, maar later toch er toe is overgegaan, ten einde de produktie niet op eene al te zeer in het oog loopende wijze te zien vallen.

Opmerkelijk is in dit opzigt hetgeen wij vermeld vinden in de koloniale verslagen over 1853 en 1855. In het eerste dier stukken ²⁾ was gezegd, dat in de meeste residentiën op Java gebrek aan goede gronden bestond, maar dat een vijftal, waaronder die der Preanger Regentschappen, daarop eene uitzondering maakte, terwijl wij in het verslag over 1855 ³⁾, juist met betrekking tot de Preanger Regentschappen, het volgende vermeld vinden:

„Met uitzondering van eenige distrikten in het regentschap „Bandong en van een klein gedeelte van Soekapoera, bestaat „overal gebrek aan goede gronden, zoodat men *meestal* genood- „zaakt is de toevlugt te nemen tot middelmatige en schrale glaga- „en tegalvelden, waarvan vele reeds één tot drie malen met koffij

¹⁾) Volgens de tabel N°. 7 had die vermindering met 1858 nog niet opgehouden, daar op ultimo Maart 1859, dus nagenoeg tegen den tijd dat de pluk voor dat jaar eenen aanvang moest nemen, er weder ongeveer 1,800,000 vruchtdragende boomen in geregelde tuinen minder aanwezig waren.

²⁾) Zie op pag. 156 der uitgave bij KEMINK & ZOON te Utrecht.

³⁾) Zie op pag. 115 der officiële uitgave.

» zijn beplant geweest. Buitendien zijn de *weinige* goede gronden over het algemeen van 20 à 30palen (d. i. 7 à 10 uren gaans!) van de kampongs gelegen."

Wij behoeven niet eens te blijven stilstaan bij het zeer tegenstrijdige in die beide mededeelingen, maar willen slechts doen opmerken, hoe de laatstelijk beschreven toestand voor de regering geen beletsel is geweest, om de nieuwe aanplantingen in geregelde tuinen van 6,875,505 boomen, op ultimo Maart 1855, te doen oefenen tot 12,569,705 op ultimo Maart 1859 of vier jaren later. Zonder al te uitvoerig te worden, kunnen wij de becijferingen niet geven, op grond van welke wij het er voor meenen te kunnen houden, dat, om aan die nieuwe aanplantingen eene zoo groote uitbreiding te kunnen geven, men in vier jaren tijds hoogstwaarschijnlijk 12 à 13,000,000 boomen heeft moeten planten ¹⁾, zoo niet meer.

Is dit zoo (en wij zouden ons zeer bedrogen moeten hebben, zoo het anders ware), dan zou daaruit volgen, dat, ongeacht de uit het verslag over 1855 aangehaalde mededeeling, noch gebrek aan goede gronden, noch de verre afstand van het *weinige* goede dat nog beschikbaar was, de regering heeft verhinderd, om eene oppervlakte van minstens 20 à 25,000 bouws met nieuwe tuinen te doen aanleggen. Zulke operatiën verstaat geen particuliere ondernemer, die zijn geld lief heeft, en iederen man, die voor hem werkt, voor elken dag arbeids moet betalen, en goed zelfs, zal hij niet in den steek worden gelaten, maar kan alleen een stelsel, gelijk het voor de Javaansche bevolking zoo gezegende kultuurstelsel, zich veroorloven.

Het op ultimo Maart 1859 aanwezige getal vruchtdragende boomen wordt gezegd 36,880,269 te bedragen. Wanneer wij daarbij in het oog houden, dat in dat cijfer noodwendig heeft moeten worden begrepen het getal van 6,875,505 boomen, dat aan jongen aanplant in geregelde tuinen op ultimo Maart 1855 aanwezig was, dan blijkt het, dat, zonder die bijvoeging, het getal vruchtdragende boomen in geregelde tuinen, waarvan het bedrag (volgens de ta-

¹⁾ Men houde hierbij slechts in het oog, dat de geheele op ultimo Maart 1856 bestaande jonge aanplant, op ultimo Maart 1859 is overgegaan in de kategorie der vruchtdragende boomen, en men zal van zelf tot de conclusie moeten komen, dat de totale jonge aanplant in geregelde tuinen ad 12,568,705 boomen op het laatstgemeld tijdstip geheel nieuwe, in drie jaren tijds bewerkstelligde aanplant moet zijn. Onze rekening is waarschijnlijk eer beneden dan boven de werkelijkheid.

bel N°. 7) op hetzelfde tijdstip wordt opgegeven ad 44,630,519, op ultimo Maart 1859 zou zijn gedaald tot ongeveer 30,000,000; weshalve het verlies in vier jaren tijds alleen van den vruchtdragenden aanplant in geregelde tuinen op niet minder dan een cijfer van $14\frac{1}{2}$ miljoen boomen kan gesteld worden! Zulke uitkomsten, hoe treurig op zich zelve, behoeven ons niet te bevreemden, wanneer wij weten, dat men met de uitbreiding zoo roekeloos is te werk gegaan, als uit de bekentenissen der regering zelve het geval blijkt te zijn geweest.

Het getal vruchtdragende boomen, behorende tot de kategorie van bosch-koffij en, volgens tabel N°. 7, op ultimo Maart 1855 bedragende 4,247,158, schijnt op hetzelfde tijdstip van het volgende jaar te zijn vermeerderd met ruim 1,300,000 stuks. Waaruit die vermeerdering is verkregen, is niet na te gaan, daar gedurende het geheele vijfjarig tijdvak (volgens tabel N°. 8) van het bestaan van nieuwe aanplantingen niet blijkt. In verband tot deze laatste bijzonderheid en dewijl het getal vruchtdragende boomen in deze kategorie tot ultimo Maart 1859 met elk jaar eene vermindering heeft ondergaan, zou men bijkans tot de conclusie moeten komen, dat men voornemens is de aanplantingen van boschkoffij te niet te laten gaan. Deze veronderstelling wordt te waarschijnlijker, wanneer men nagaat, dat de koffijboomen in geregelde tuinen, even zoo goed als de boschkoffij, op boschgronden behooren te worden geplant, en dus het gebrek daaraan, terwijl men voor de geregelde tuinen reeds meermalen gebruikte schrale glaga- en tegelvelden had moeten nemen, zich hier niet minder heeft doen gevoelen.

In de zoogenaamde pagger-koffij zien wij mede eene geweldige vermindering in vijf jaren van het getal vruchtdragende boomen, en wel tot een cijfer van nagenoeg 18 miljoen, terwijl alleen tusschen de jaren 1856 en 1857 men een nadeelig verschil van niet minder dan $11\frac{1}{2}$ miljoen zal aantreffen. Wanneer wij daartegenover het oog slaan op den nieuwe aanplant, dan zien wij, in weérwil dat daarvan het cijfer op ultimo Maart 1859 het drievoudige bedroeg van dat op ultimo Maart 1855, dat men of op die geweldige vermindering niet bedacht is geweest, of door gemis aan geschikte gelegenheid voor nieuwe aanplantingen met geene mogelijkheid voor eene geregelde, tijdlige aanvulling heeft kunnen zorgen. Wel schijnt tegen deze laatste veronderstelling te pleiten die vermeerdering in de drie laatste jaren tot het drievoudige van het cijfer in het tweede jaar, maar wanneer men daarbij in aan-

merking neemt, dat zelfs eenen zoo aanzienlijke vermeerdering niet eens het zesde gedeelte bedraagt van de ondergane vermindering en dus op verre na niet voldoende kan zijn geweest, om de ontstane leemte aan te vullen, dan schijnt men het er voor te mogen houden, dat, even als bij de geregelde tuinen, zoo ook bij de pagger-koffij in vorige jaren een uitbreidig heeft plaats gegrepen, buiten alle verhouding tot de mogelijkheid, om zich voortdurend op de bereikte hoogte staande te kunnen houden^{1).}

Wat van dit alles wezen moge, terwijl wij voor den totalen koffij-aanplant op ultimo Maart 1855 vermeld vinden, dat aanwezig waren 66,284,270 vruchtdragende en 7,582,233 jonge boomen, of te zamen 73,866,503, was het totaal vijf jaren later, in weérwil van alle inspanningen, nog ruim 13 miljoen boomen beneden dat cijfer.

Met den besten wil om alle waarde te schenken aan verschilende omstandigheden, die in de regeringsverslagen vermeld worden als in het eene of andere jaar op den oogst nadeelig te hebben gewerkt, zoo als van hevige regens, die de bloesems verhinderen zich te ontwikkelen of ze doen afvallen, van snuitkevers, die de koffijboon aantasten, of van eene vierjarige rotatie van slechte, middelmatige, redelijke en goede oogsten, zal men zich toch niet kunnen onthouden van de vraag, of de hierboven beschreven loop der teelt, gedurende een tijdvak van vijf jaren, niet veel beter dan alle mogelijke accidentele of periodieke verschijnselen verklaart, hoe het komt, dat men in deze residentie, de grootste in omvang op Java, alwaar aan de koffijteelt de meeste uitbreiding is gegeven, en wier bevolking voor 80 % daarbij werkzaam is, voor den pluk van één pikol koffij noodig heeft gehad:

of gemiddeld over het geheele tijdvak 303 boomen, terwijl in ver-

⁴⁾ Wie denkt hier niet onwillekeurig aan het slagten van de hen met hare gouden eieren.

band daarmede de gemiddelde jaarlijksche produktie per huisgezin, ofschoon gedurende dien tijd gemiddeld jaarlijks niet minder te plukken gehad hebbende dan 686 vruchtdragende boomen, niet meer heeft bedragen dan 2 pikols en 26 katti's, dat is eene kleinigheid meer dan 2 oncen per boom. En zou men zelfs niet verder kunnen gaan, en, zonder eenige aanspraak te maken op eenen voorspellenden geest, mogen beweren, dat men in de eerste tijden na het hier behandelde vijfjarig tijdvak niet alleen eene verdere vermindering der Preanger koffijproduktie, in verband tot het zeer verminderd cijfer van den aanplant, te wachten heeft, maar ook geene verbetering, zoo al geene verslimmering, wat aangaat het rendement per boom.

Nadat de koffijteelt in de Preanger-landen reeds sedert eene eeuw heeft bestaan en, ná de herstelling van ons gezag op Java, nu bijkans 50 jaren geleden, aan de gedurige en onmiddellijke leiding van 's lands ambtenaren is toevertrouwd geweest, is het treurig voorwaar op zulke resultaten te moeten wijzen, en nog treuriger wordt het bij de gedachte, welke in dit opzigt de vooruitzichten moeten zijn eener bevolking, die zich zoo gunstig onderscheidt boven die van vele, zoo niet de meeste andere gewesten op Java!

Wij kunnen ons onderzoek aangaande de koffijteelt der Preanger-landen niet besluiten, zonder weder te wijzen op eene onnaauwkeurigheid of een wonder (hoe zullen wij het noemen?) van Indische statistiek. Reeds bij de bosch-koffij in deze residentie merkten wij op, dat het getal vruchtdragende boomen van 1854 op 1855 (zie tabel N°. 6) was vermeerderd met ruim 1,300,000 stuks, zonder dat er eenig spoor van eenen jongen aanplant was te vinden, waaruit die vermeerdering zich liet verklaren. Een even onverklaarbaar raadsel zal men vinden in de bijzonderheid, dat, terwijl op ultimo Maart 1855, volgens de tabel N°. 7, gezegd wordt aanwezig te zijn geweest een totaal van 66,284,270 vruchtdragende boomen, de pluk voor den oogst van 1855, die dus eenige dagen of weken later eenen aanvang heeft genomen, volgens de tabel N°. 6, geschied is van 69,168,370 boomen, of bijna 3 miljoen meer!

Cheribon. Hebben wij bij de Preanger Regentschappen op niets anders kunnen wijzen dan op de onvermijdelijke gevolgen eener schromelijke, roekeloze overdrijving, door niets waarschijnlijk meer uitgelokt dan door het onbedacht, en door het lokaas

der kultuurprocenten ¹⁾ zoo gedurig geprikkeld streven naar eene zoo hoog mogelijke opvoering van het Indisch batig slot, een nog treuriger tafereel hangen ons de mededeelingen der regering op ten aanzien van de koffijteelt in de residentie, tot welke wij nu zijn gekomen.

Het totaal-cijfer van 22,264,613 vruchtdragende boomen, waarvan aldaar in 1854 was geoogst (zie tabel N°. 6), was reeds, twee jaren later, dus met den oogst van 1856, met ruim 8.700,000 stuks of ongeveer 40 % verminderd, en in weêrwil dat op ultimo Maart 1856 (zie tabel N°. 8) een jonge aanplant van niet minder dan 8,265,606 boomen aanwezig was, die dus in 1859 nagenoeg geheel in de kategorie der vruchtdragende boomen moet zijn overgegaan, wordt het totaal dezer laatsten op ultimo Maart 1859 opgegeven op niet meer dan 13,976,289 stuks (zie tabel N°. 7), of nog bijkans 8,300,000 boomen beneden het hierboven vermeld cijfer van 1854; zoodat daaruit eenigermate zou volgen, dat, zonder den jongen aanplant op ultimo Maart 1855, het verlies aan vruchtdragende boomen, waarvan in het vorige jaar was geoogst, 4 à 5 jaren later niet veel minder dan 16 à 17 miljoen boomen of 70 à 80 % zou zijn geweest.

Deze berekening evenwel voor het oogenblik ter zijde stellende, zoo blijkt het althans, dat aan vruchtdragende boomen op ultimo Maart 1859, in vergelijking van het cijfer van 1854, minder aanwezig waren.

- 1°. in geregelde tuinen, 4,600,000 boomen of ongeveer 35 %,
- 2°. bij de bosch-koffij 2,700,000 boomen of ongeveer 75 % en
- 3°. bij de pagger-koffij ongeveer 1½ millionen of ruim 35 %.

De Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH, de stichter van het

¹⁾ Over de jaren 1854—1858 heeft de totale produkte der Preanger Regentschappen (zie tabel N°. 5) bedragen 1,015,056.76 pikols, terwijl aldaar over datzelfde tijdvak aan kultuurprocenten is uitbetaald:

in 1854	f 226,208.105
“ 1855	“ 290,969. 40
“ 1856	“ 224,157. 61½
“ 1857	“ 157,334. 49
“ 1858	“ 186,509.112
of te zamen.	
	<u>f 1,085,180. 7½</u>

dat is gemiddeld per pikol bijna f 1.07 cents.

kultuurstelsel, was van oordeel, dat één koffijplantend huisgezin, behalve de zorg voor zijn rijstveld, met het onderhoud van 700 zoo vruchtdragende als jonge nog niet vruchtdragende boomen⁴⁾ kon worden belast.

Ofschoon dit niet bepaaldelijk blijkt uit hetgeen, met betrekking tot het kultuurstelsel, ter algemeene kennis van tijd tot tijd is gebragt, zoo strekt tot bevestiging van deze bijzonderheid eenigzins, hetgeen wij in het koloniaal verslag over 1855 (zie op pag. 115 der officiële opgave) aantreffen met betrekking tot de koffijteelt in de residentie Tagal. Daar schijnen op verscheiden plaatsen voor de koffijteelt geschikte gronden te zijn, maar kon aan die teelt geene belangrijke uitbreiding worden gegeven, dewijl ieder huisgezin reeds met het onderhoud van 750 boomen belast was.

Wij begrijpen zeer goed, dat dat cijfer van 700 boomen niet als streng verbindend behoeft te worden beschouwd, en dat niet alleen de voorraad van geschikte gronden in verband tot het getal huisgezinnen, dat men bij de koffijteelt kon of wilde werkzaam stellen, maar ook de meerderen of mindere verwijdering der aanplantingen van de woningen der geconcerneerde bevolking tot maatstaf moet dienen van het groter of kleiner getal boomen, dat door één huisgezin in deze of gene residentie en zelfs in het een of ander distriktd derzelfde residentie zou moeten worden onderhouden. Met dat alles-is en blijft het onverklaarbaar hoe in Cheribon eene, in vergelijking met alle andere residentiën op Java, zoo exceptionele regeling mogelijk kon zijn; zoodat, terwijl nergens elders in het hier behandeld vijfjarig tijdvak één huisgezin gemiddeld meer dan 870, zoo jonge als vruchtdragende boomen te onderhouden heeft gehad, het gemiddelde in dienzelfden tijd voor een koffijplantend huisgezin in Cheribon is geweest 1,184 boomen. Uit de tabel N°. 12 kan men zien, dat, terwijl in 1854 het totaal bedroeg 1,375 boomen,

⁴⁾ Uit de in 1834 (zie *Staatsblad van Nederlandsch Indië*, N°. 22) gepubliceerde zakelijke extracten uit een door hem zamengesteld overzigt betreffende het stelsel van kultures, blijkt dit niet, maar wel dat een *tjatja* in vroegere tijden 1,000 koffijboomen had te onderhouden. Behalve dat dit in een vroeger tijdvak had plaats gehad, moet evenwel niet uit het oog worden verloren, dat *tjatja* en *huisgezin* bij hem geene woorden zijn van eene en dezelfde beteekenis. In de aangehaalde extracten omschrijft hij het eerste woord als *eene vereeniging van meerdere huisgezinnen onder één hoofd*.

men per huisgezin heeft gehad:

De vermindering, die men ná 1856 bespeurt, is evenwel het gevolg geweest der geweldige afneming in het getal vruchtdragende boomen ¹), en niet van een blijkbaar streven der regering, om de koffijkultuur in deze residentie, met het oog op de uitgestrektheid der voor de teelt beschikbare goede gronden en op de krachten der bevolking, in te krimpen en zoo in eenen meer rationelen toestand te brengen. Ware dit toch het streven geweest, zoo zou men niet, in weêrwil van het, even als in de Preanger Regentschappen, ook hier, met uitzondering van een drietal districten, erkend algemeen gebrek aan geschikte gronden, die niet te ver of op moeijelijk te bereiken plaatsen gelegen waren ²), eenen zoo hand over hand toenemenden jongen aanplant aantreffen. Deze toch werd (zie tabel N°. 8) van 8.265.606 ultimo Maart 1855 opgevoerd tot 12.047.954 op ultimo Maart 1859. — Wan- neer men daarbij bedenkt, dat niet alleen de geheele jonge aanplant van het eerste jaar, maar zelfs waarschijnlijk een derde van den jongen aanplant van het tweede jaar op ultimo Maart 1859 in de kategorie der vruchtdragende boomen is overgegaan, zou men het dan niet er voor mogen houden, dat niet alleen de 12,000,000 boomen van den jongen aanplant van Maart 1859, maar veel meer zelfs, in vier of hoogstens vijf jaren zijn geplant geworden?

Bij zulk eenen gang van zaken, en al wil men in aanmerking nemen alle mogelijke accidenten van weêrgesteldheid of van an-

⁴⁾ Dat, blijkens de aangehaalde tabel N°. 12, heeft bedragen per huisgezin:

²⁾ Zie op pag. 115 der officiële uitgave van het koloniaal verslag over 1855, wat daar omtrent de gronden in het Cheribonsche aangegekend staat.

deren aard, die ons als redenen voor het tegenvallen van eenen oogst nu en dan worden opgegeven, zal men toch, afgescheiden daarvan, de hoogst treurige resultaten der Cheribonsche koffijteelt zich zeer goed kunnen verklaren.

In weêrwil derhalve dat de Cheribonsche koffijplantende bevolking per gezin geplukt heeft of althans te plukken heeft gehad :

in 1854	712 vruchtdragende boomen
" 1855	775 " "
" 1856	743 " "
" 1857	650 " "
" 1858	545 " "

heeft de produktie per huisgezin niet meer bedragen dan:

in 1854	pikols 1.87
" 1855	" 2.55
" 1856	" 1.83 $\frac{2}{5}$
" 1857	" 0.69
" 1858	" 1.23 $\frac{1}{4}$

en over het geheele tijdvak gemiddeld pikols 1.62

zoodat één pikol koffij is verkregen:

in 1854 van	536 vruchtdragende boomen
" 1855 "	385 " "
" 1856 "	327 " "
" 1857 "	863 " "
" 1858 "	427 " "

en gemiddeld over het geheele tijdvak van 454 boomen, — dat is iets meer dan 1 $\frac{1}{3}$ ons per boom!

Aan zulke treurige resultaten, waarvan wij de berekening in de tabellen, N°. 9, 10 en 11 hebben gegeven, willen wij geen enkel woord toevoegen, ten einde aan de schreeuwende kleuren en de scherpe tinten, waarin de schilderij naar de mededeelingen en cijfers der regering is opgemaakt, kracht en waarde niet te ontne-
men.

Alleenlijk moeten wij nog omtrent één punt hier iets in het midden brengen, ten einde de beschuldiging van tegenstrijdigheid

te ontgaan, die zou kunnen worden ingebracht ten aanzien van onze zienswijze omtrent sommige takken van kultuur.

Bij het artikel over de *indigo en indigokultuur*¹⁾ hebben wij doen opmerken, dat in de residentiën, waar het grootste getal huisgezinnen per bouw voor die teelt is ingedeeld geweest, men niet op de voordeeligste uitkomsten te roemen heeft gehad, en wij beschouwden de indeeling van een te groot getal huisgezinnen als niet praktisch en slechts getuigende van de misschien welwillende bedoeling der 'regering, om de werkzaamheden der daarbij betrokken bevolking te verlijten. Iets dergelijks hebben wij in het artikel *Java* in het midden gebracht bij de behandeling der resultaten, die de suiker- en tabaks-kultures voor de daarbij betrokken bevolkingen hebben gehad²⁾). Terwijl wij dus bij die drie kultures eene vermindering van den arbeid, door eene verdeeling daarvan onder meer huisgezinnen dan voor de werkelijke behoefté noodig waren, als ondoelmatig beschouwden, schrijven wij hier de slechte uitkomsten toe, behalve aan het aanplanten op ongeschikte gronden, ook aan vermeerdering van werkzaamheden voor de bevolking.

Ofschoon wij bekennen, dat hierin eenige tegenstrijdigheid *schijnt* te liggen, zal men toch bij eene onpartijdige beschouwing moeten toestemmen, dat het niet meer dan *schijn* is.

Men moet niet uit het oog verliezen, dat bij de *koffijteelt*, behalve het gewoon onderhoud der tuinen, de werkzaamheden zich eigenlijk in twee groote afdeelingen splitsen, te weten de pluk, die in de maanden April en Mei geschiedt, en de aanplant van het jonge plantsoen, die gedurende de regenmoesson moet plaats hebben. Terwijl dus de nieuwe aanplantingen worden bewerkstelligd in het drukste van den rijstbouw, geschiedt de pluk *of* kort voor, *of* gedurende den rijstoogst. Daarbij komt, dat, zoodra de vrucht rijp is geworden en dus de tijd voor den pluk daar is, het zaak wordt, om dien pluk zoo spoedig mogelijk te bewerkstelligen. Uit dat oogpunt kan het niet onverschillig zijn, hoe veel boomen men per gezin te plukken heeft, maar vordert eene behoorlijke regeling, dat een gezin er niet meer hebbe, dan het in redelijkheid

¹⁾ Zie het bedoeld artikel in het *Aardr. en Stat. Woordenb. v. Nederl. Indië*, Deel I, pag. 524, en aldaar noot 1, aan 'den voet der 2^e kolom.

²⁾ Zie ten aanzien van de suikerteelt het voorkomende in bovengenoemd Woordenb., 1^e kolom van pag. 672, Deel I, en ten aanzien van de tabakteelt hetgeen voorkomt in de 1^e kolom van pag. 680, in hetzelfde Deel.

geacht kan worden te kunnen plukken. Het spreekt wel van zelf, dat dit getal groter of kleiner zal moeten of kunnen zijn, naarmate het meer of minder verwijderde der aanplantingen of andere plaatselijke omstandigheden daarop van invloed zijn, en in zoo ver kan mitsdien het plukken van 400 boomen per gezin in de eene residentie bezwarend vallen, terwijl in eene andere welligt 700 boomen niet te veel zijn. Ondertusschen moet de wenschelijkhed, om den pluk der rijp geworden vrucht niet langer te doen duren dan hoogst noodig is, hier als van zelf de grenzen aanwijzen van hetgeen één gezin naar behooren kan plukken, of van hetgeen in dit opzigt niet mogelijk is zonder roekeloze vermorsing van het produkt of zonder erge mishandeling der boomen zelve ¹).

Geheel anders is het gesteld met de andere hierboven genoemde kultures. Bij die van suiker en tabak geschieden de belangrijkste werkzaamheden na den afloop van den rijstbouw, en zelfs voor de eerste na den oogst. Bij 's Gouvernements indigo-teelt is dit wel niet zoo zeer het geval, maar een onderzoek naar de partikuliere indigo-teelt in de Vorstenlanden heeft aangetoond, dat eene verdeeling van den veldarbeid, die bij 's Gouvernements teelt te veel in een kort tijdbestek moest verrigt worden, niet alleen mogelijk was, maar zelfs tot veel betere resultaten leidde. Daarbij komt nog eene belangrijke omstandigheid in aanmerking.

Voor de drie zoo even genoemde kultures moet iedere dessa, die daarbij betrokken is, een gedeelte ²) harer velden afstaan en gezamenlijk bewerken, terwijl de belooning zich regelt niet naar den door ieder gepresteerd arbeid, maar naar den uitslag van den oogst, en onder de gezamenlijke bevolking eener dessa wordt verdeeld. Dat deze regeling vooral dáár, waar een te groot aantal huis gezinnen per bouw aanwezig is, van lieverlede moet leiden

---

¹) Het is bekend, dat op Java de vrucht van den koffijheester op vele plaatsen niet naar behooren geplukt, maar eenvoudiglijk afgerispt wordt. Die in de gelegenheid is geweest eenen pas geplukten tuin te zien, zal meer dan eens zich hiervan hebben kunnen overtuigen, hetzij door den toestand der boomen, hetzij door de menigte van koffij, die men op den grond vindt liggen en waarvan later wel eenige nalezing geschiedt, maar alleen om daarin eenen morshandel te drijven, en niet om de levering aan het Gouvernement daarmede te vermeerderen.

²) Het maximum daarvan is een vijfde, maar wordt in de meeste gevallen niet genomen.

tot dagdieverij, waarbij de een het op den anderen laat aankomen, schijnt naar ons inzien ontgezeggelijk.

Bij de koffijteelt daarentegen wordt een ieder betaald voor de hoeveelheid koffij, die hij inbrengt, en is die hoeveelheid minder dan hij werkelijk zou hebben kunnen afleveren, dan bewijst dit, of dat de arbeid voor den pluk te zwaar is om dien naar behooren te kunnen verrigten, of dat de betaling hem tot inspanning zijner krachten niet genoegzaam prikkelt.

Is dus bij de teelt van suiker, indigo en tabak eene verligting van den arbeid door eene indeeling van meer huisgezinnen dan noodig is, niet aan te raden, en kan bij die kultures het bezigen van een geringer getal menschen, gelijk de ondervinding ten overvloede aangetoond heeft, leiden tot meerdere inspanning, omdat die hare belooning vindt in eene veel hogere betaling, het tegendeel zal bij de koffijteelt niet minder waar worden bevonden ¹⁾), en wanneer daarbij aan een huisgezin meer wordt opgelegd dan het naar behooren kan verrigten, zal men daarvan den nadelen ligen invloed in alle opzichten te wachten hebben. Immers zal de pluk van een te groot getal boomen niet alleen ten gevolge hebben het verlies van een niet onbelangrijk gedeelte van het produkt, maar ook het mishandelen van de boomen zelve. Hieraan weder heeft men niet alleen te danken slechte oogsten in volgende jaren, maar ook een spoediger ophouden van de vruchtdraging dan anders het geval zou zijn, en zoo komt men, ten einde de produktie eenigzins staande te houden, van zelf in de verpligting om groote nieuwe aanplantingen te laten doen, die, daar zij in geene verhouding staan, noch tot de krachten der bevolking, noch tot de beschikbare geschikte gronden, voor de toekomst geene andere dan zeer onvoordeelige resultaten kunnen doen verwachten.

De Cheribonsche koffijteelt kan in de gegeven cijfers als het ware eene afspiegeling geven van den hier beschreven gang van zaken, en men heeft geen voorspellenden geest noodig, om uit de geschiedenis van het verledene, hier behandelde tijdvak te komen tot eene aanwijzing van de bijkans onvermijdelijke resultaten in de toekomst.

---

¹⁾ Het verschil in betaling, wanneer een koffijplantend huisgezin bijv. een halven pikol meer of minder inbrengt, is niet te vergelijken bij het verschil, dat eene indeeling per bouw van meer of minder huisgezinnen voor dezen bij de andere kultures in hunne belooning moet hebben.

Tagal. Na Pasoeroewan en Bezoeki, heeft de koffijteelt in deze residentie gedurende het door ons behandeld vijfjarig tijdvak de meest gunstige resultaten opgeleverd, terwijl over het algemeen een vrij gelijkmataige gang alhier heeft plaats gehad. Wel ziet men (volgens de tabel N°. 10) in de twee eerste jaren eene vrij belangrijke vermindering in het getal vruchtdragende boomen per huisgezin geplukt, maar dewijl de jonge aanplant (blijkens tabel N°. 12) in de vijf jaren per huisgezin nagenoeg op dezelfde hoogte is gebleven, zoo zou men daaruit misschien tot de gevolgtrekking moeten komen, dat, terwijl in den aanvang de teelt overspannen is geweest, men later geoordeeld heeft, dat hare terugbrenging tot eene met de krachten der bevolking meer overeenkomstige verhouding betere resultaten zou opleveren. Twee bijzonderheden althans schijnen tot bevestiging van die veronderstelling opmerking te verdienen; de eerste dat, terwijl door de bevolking per huisgezin zijn geplukt:

in 1854	707	vruchtdragende boomen
" 1855	529	" "
" 1856	430	" "
" 1857	448	" "
" 1858	420	" "

de pluk van het eerste jaar de onvoordeeligste is geweest van het geheele tijdvak; de tweede, dat, volgens het koloniaal verslag over 1855, destijds eene uitbreiding der koffijteelt alhier onraadzaam werd geoordeeld, niet uithoofde van gebrek aan geschikte gronden, maar omdat de bevolking toen reeds 750 boomen te onderhouden had ¹⁾.

Na de aanwijzing der over het algemeen zeer treurige uitkomsten in de vier voorafgegane gewesten, kunnen wij niet dan met eenig genoegen doen opmerken, dat in Tagal gedurende dit tijdvak de produktie per huisgezin gemiddeld is geweest bijna 4 pikols, 's jaars, en men voor den pluk van één pikol koffij gemiddeld noodig heeft gehad 126 boomen, dat is één oud pond per boom.

Voor zoo ver de door ons bij de tabel N°. 13 gegeven bereke-

¹⁾) Volgens onze berekening (zie tabel N°. 12) bedroeg dat cijfer 744 boomen, maar in 1854, dus het jaar te voren, was het 858 of 114 boomen meer geweest.

ning der percentsgewijze verhouding tot den totalen aanplant van de jonge zoowel als van de vruchtdragende boomen, bij eenen vrij geregelden gang van zaken, zoo als in deze residentie, daarvoor eenigen maatstaf aan de hand geeft, schijnt men het er voor te moeten houden, dat in Tagal de koffijheester gemiddeld niet langer dan gedurende vijf jaren vruchten afwerpt.

Pekalongan. In deze residentie heeft men voor den pluk van één pikol koffij noodig gehad:

in 1854	225	vruchtdragende boomen
" 1855	212	" "
" 1856	265	" "
" 1857	331	" "
" 1858	231	" "

en gemiddeld over het geheele tijdvak 248 vruchtdragende boomen.

Uitgezonderd het voorlaatste jaar heeft men derhalve in deze residentie eene vrij gelijkmatige produktie per boom, die over het geheele tijdvak per pikol een 20tal boomen meer heeft vereischt dan het gemiddelde over geheel Java.

Behoort dus dit gewest niet tot die residentiën, waar de teelt de meest gunstige resultaten heeft gehad, het kan ook niet onder de bepaaldelijk ongunstige worden gerangschikt. Ondertusschen kan de teelt zelve niet gezegd worden voor de bevolking bijzonder voordeelig te zijn; want zoo hare produktie gedurende dit tijdvak gemiddeld heeft bedragen 2.36½ pikols of ruim een kwart pikol boven het gemiddelde over Java, dan heeft zij dit te danken aan het vrij groot getal vruchtdragende boomen, dat zij per gezin te plukken heeft gehad.

Wanneer men let op den vrij gelijkmatigen gang der teelt in dit gewest gedurende het hier behandeld vijfjarig tijdvak, — want noch in het cijfer der bevolking, aan de teelt geaffecteerd, noch in dat der jonge zoowel als der vruchtdragende aanplantingen, ziet men hier die geweldige sprongen voor- of achteruit, waarop wij hierboven bij andere residentiën de aandacht hebben gevestigd, — dan is het moeilijk na te gaan, of en in hoever de zelfs beneden het gemiddelde verkregen resultaten der Pekalongansche koffijteelt bepaaldelijk moeten worden toegeschreven aan de mindere geschiktheid der gronden, dan wel aan het vrij belangrijk cijfer der boomen, zoowel die men per gezin te plukken,

als in het algemeen te onderhouden heeft gehad. Neemt men in aanmerking hetgeen in het ministerieel verslag over 1855 (pag. 115 der officiële uitgave) ten aanzien der teelt in dit gewest voorkomt, en waarbij wordt gezegd, dat men in de hooge bergstreken dezer residentie wel goede koffijgronden aantreft, maar dat men wegens haren verren afstand van de bewoonde streken, ten einde de bevolking niet te zeer te bezwaren, slechts zelden daarvan gebruik kan maken en zich bepalen moet tot het verwisselen der oude tuinen, dan zou men haast tot de conclusie moeten komen, èn dat de bevolking reeds de handen vol heeft met de teelt op hare tegenwoordige hoogte, èn dat de uitbreidings, in voorgaande jaren bereids aan de teelt gegeven en nog volgehouden, van geenen gunstigen invloed kan zijn geweest op de keus der gronden, die, zoo als gezegd wordt, slechts tot verwisseling worden gebezigt.

Wat aan de eerste dier beide gevolg trekkingen eenige kracht bijzet, is de bijzonderheid, dat terwijl de bevolking per huisgezin geplukt heeft:

in 1854	558 vruchtdragende boomen
" 1855	588 "
" 1856	559 "
" 1857	628 "
" 1858	600 "

de produktie per gezin is geweest:

in 1854	pikols 2.47½
" 1855	" 2.77
" 1856	" 2.10½
" 1857	" 1.89½
" 1858	" 2.58½

terwijl de jonge aanplant per huisgezin heeft bedragen:

in 1855	215 boomen
" 1856	235 "
" 1857	282 "
" 1858	268 "

Het moge eene toevallige omstandigheid zijn, maar het is niettemin eene zeer opmerkelijke, dat van de vijf jaren de slechtste

produktie per gezin ¹⁾ juist invalt in dat jaar (1857), waarin èn de vruchtdragende èn de jonge aanplant per gezin de grootste cijfers aantoonen. (Zie de tabellen 10, 11 en 12.)

Samarang. In deze residentie heeft men één pikol koffij verkregen:

in 1854 van	243	vruchtdragende boomen
" 1855 "	236	" "
" 1856 "	460	" "
" 1857 "	187	" "
" 1858 "	257	" "

en gemiddeld over de vijf jaren van 253 vruchtdragende boomen, terwijl in hetzelfde tijdvak één gezin te plukken heeft gehad:

in 1854	376	boomen
" 1855	377	"
" 1856	404	"
" 1857	412	"
" 1858	391	"

en gemiddeld over het geheele tijdvak jaarlijks 392 boomen, zoodat, in verband tot een en ander, de produktie per gezin heeft bedragen:

in 1854	:	.	.	.	.	.	pikols	1.55 $\frac{1}{6}$
" 1855							"	1.59 $\frac{2}{3}$
" 1856							"	0.88
" 1857							"	2.13 $\frac{1}{16}$
" 1858							"	1.52 $\frac{1}{3}$

en gemiddeld over het geheele tijdvak jaarlijks pikols 1.55

Terwijl het jaar 1857 voor Pekalongan bijzonder onvoordeelig is geweest, heeft Samarang zich een jaar vroeger (1856) over den slechtsten pluk van het vijfjarig tijdvak te beklagen gehad, maar coïncideerde het voor Pekalongan zoo ongunstige jaar 1857 met

¹⁾ Ook de slechtste voor zoo veel betreft het rendement van een pikol koffij van een gegeven getal boomen. Zie hetgeen daaromtrent bij deze residentie in den aanvang is medegedeeld.

eene vrij belangrijke vermeerdering van arbeid voor de koffijplantende bevolking, op iets dergelijks kunnen wij niet wijzen ter verklaring van het voor Samarang nog veel noodlottiger jaar 1856.

In het getal boomen, dat men per gezin gemiddeld te plukken heeft gehad, ziet men geene bijzonder groote verschillen. Hetzelfde is ook het geval met het getal boomen, dat men in het geheel per gezin te onderhouden heeft gehad, te weten (zie tabel N°. 12):

in 1854	600
" 1855	584
" 1856	612
" 1857	625
" 1858	<u>633</u>

Wel blijkt hieruit van eene sedert 1855 steeds voortgaande vermeerdering, maar uit den voor Samarang zeer gunstigen pluk van 1857, en den bijna gemiddelden pluk van 1858 kan men tot de gevolgtrekking komen, dat die vermeerdering niet zoo bezwarend voor de bevolking is geweest, om daardoor de produktie onvoordeeliger te maken dan zij reeds was.

Het totaal getal boomen jaarlijks per huisgezin onderhouden is echter reeds 200 à 260 stuks gebleven beneden het cijfer, dat men in het Pekalongansche per gezin heeft gehad; zoodat het, ook in verband tot het bijna gelijke rendement der boomen ¹⁾, waarschijnlijk is dat, terwijl de geschiktheid der gronden voor de kofijteelt in beide de naast elkander gelegen gewesten weinig of niet verschilt, in Samarang evenwel de aanplantingen in geregelde tuinen verder van de bewoonde streken verwijderd zijn, dan in Pekalongan. Anders zou men, bij de medegedeelde bijzonderheid, dat men in verschillende gedeelten van Samarang nog zeer geschikte gronden aantreft ²⁾, het moeijelijk kunnen verklaren, waarom hier 200 à 260 boomen jaarlijks per gezin minder worden onderhouden dan in Pekalongan.

¹⁾ In Pekalongan is het gemiddelde geweest één pikol van 248, en in Samarang één pikol van 253 boomen.

²⁾ Zie hetgeen men in het ministerieel verslag over 1855, op pag. 115 der officiële uitgave, aangaande Samarang vermeld vindt.

Even als de zoo even genoemde residentie behoort Samarang wel niet tot de gunstige gewesten, daar er ongeveer 25 vruchtdragende boomen meer dan het gemiddelde over Java noodig zijn geweest voor den pluk van één pikol koffij, maar ook niet tot de bepaaldelijk ongunstige, ofschoon het niet te ontkennen valt, dat eene produktie van nog geen half oud pond per boom voor de bevolking niet bijzonder voordeelig kan zijn.

In geene residentie op Java, uitgezonderd Soerakarta en misschien ook Buitenzorg, heeft de partikuliere koffijteelt zoo veel te beteekenen als in Samarang. Het is dus jammer, dat men zoo weinig van die partikuliere ondernehmingen te vernemen krijgt, daar, zoo ergens, hier eene vergelijking van hare resultaten met die van 's Gouvernementen teelt tot misschien zeer belangrijke uitkomsten zou kunnen leiden, vooral uit het oogpunt van de ruimte tot verwisseling van oude gronden, van den duur der vruchtdraging, en, in verband met een en ander, van de verhouding tusschen de vruchtdragende en jonge aanplantingen. Wij kunnen ons, met het oog op die verschillende punten, niet voorstellen, dat eene partikuliere onderneming, die geene middelen van dwang kan aanwenden, en dus den voor haar te verrigten arbeid, zal zij daarmede niet in den steek worden gelaten, goed moet betalen, zich zou kunnen vergenoegen en staande houden met resultaten, die, zoo als bij de Samarangsche Gouvernementsteelt, ofschoon niet tot de ongunstigsten van Java behorende, toch inderdaad vrij schraal mogen genoemd worden.

Japara. In deze residentie heeft men één pikol koffij verkregen, gemiddeld:

in 1854 van . . .	244	vruchtdragende boomen
" 1855 " . . .	291	" "
" 1856 " . . .	729	" "
" 1857 " . . .	190	" "
" 1858 " . . .	347	" "

en gemiddeld over het geheele tijdvak van 269 vruchtdragende boomen.

De koffijteelt in Japara heeft over het algemeen weder mindere resultaten, dan die in Samarang aan te wijzen. Terwijl zij gemiddeld over het geheele tijdvak voor den pluk van één pikol koffij 41 boomen meer noodig heeft gehad dan het gemiddelde

voor geheel Java, kunnen hare resultaten, wat betreft de produktie per vruchtdragenden boom, eenigzins gelijk gesteld worden met die van Krawang en Kediri.

In verband tot de vermelde produktie per boom en aangezien men per huisgezin slechts te plukken heeft gehad:

in 1854	208	vruchtdragende boomen
" 1855	194	" "
" 1856	203	" "
" 1857	173	" "
" 1858	221	" "

en gemiddeld over het geheele tijdvak 199 vruchtdragende boomen, heeft de produktie per huisgezin bedragen:

in 1854	pikols	0.85 $\frac{1}{5}$
" 1855	"	1.01 $\frac{4}{5}$
" 1856	"	0.28
" 1857	"	0.91
" 1858	"	0.64

en gemiddeld over het geheele tijdvak 0.74 pikols.

Met het oog op de gegeven becijferingen ¹⁾), en ofschoon hier weder het verschijnsel waar te nemen is, dat, wat betreft de produktie per boom, het voor de Japarasche koffijteelt gunstigste jaar is geweest dat van 1857, toen de bevolking het minste getal vruchtdragende boomen per huisgezin te plukken heeft gehad, zal het toch moeijelijk vallen de bijzonder rampspoedige jaren van 1856 en 1858 toe te schrijven aan de omstandigheid, dat men in het eerste jaar een dertigtal en in het laatste een vijftigtal boomen meer te plukken heeft gehad dan in 1857, ten ware de aplantingen zoo verspreid mogten hebben gelegen of zoo moeijelijk te bereiken mogten zijn geweest, dat de pluk van een dertig- of vijftigtal boomen meer voor een huisgezin eene alles behalve onverschillige vermeerdering van arbeid had opgeleverd.

Zonder dus hieraan eenig meerder gewigt te hechten, dan voor zoo ver het welligt de bijzonder ongunstige jaren 1856 en 1858 verklaren kan, zal het veiliger zijn, de oorzaken van het ongunstige

¹⁾ Zie daaromtrent de tabellen N°. 9, 10 en 11 hierachter.

der Japara-koffijteelt over het algemeen te zoeken in andere omstandigheden, en die meenen wij te vinden in de mededeeling der regering, dat hier weinig goede koffij-gronden worden aange troffen. Wel voegt zij er bij, dat de beste gronden gelegen zijn in de bergstreken van Bandjaran (afdeeling Japara) en Mergo-toehoe (afdeeling Djawana) en dat aan de koffijkultuur nog eenige uitbreiding zou kunnen gegeven worden ¹⁾; maar daaruit volgt nog niet, dat met de uitdrukking *beste gronden* in eenen absoluut zin *goede gronden* worden bedoeld, en men daarmede meer dan iets betrekkelijks heeft willen te kennen geven. De mogelijkheid van uitbreiding toch, waarvan de regering gewaagt, heeft op zich zelve weinig te beduiden, daar wij in de voorafgegane residentiën reeds meer dan eens hebben aangewezen (en waarschijnlijk zal het ook later aan gelegenheiten daartoe niet ontbreken), dat gebrek aan goede gronden niet altijd en overal eene verhindering is geweest tegen uitbreiding.

Wat aan deze onze bewering enige waarde bijzet, is de plotselinge vermeerdering, die wij op ultimo Maart 1858 bij den jongen aanplant van pagger-koffij aantreffen. In den regel mag men het er voor houden, dat voor den aanplant van pagger-koffij, die om en bij de dessa's moet geschieden, uit het oogpunt van werkelijke geschiktheid der gronden, over het algemeen minder gelegenheid zal bestaan, dan voor het aanleggen van geregelde tuinen op verderen afstand en op hooger gelegen streken. Wanneer wij hierop letten, als ook op de geringe beteekenis van de pagger-koffij aanplantingen in de drie voorgaande jaren, zou men het er dan niet voor mogen houden, dat, terwijl de jonge aanplant bedroeg:

in 1855	1,000 boomen
" 1856	1,000 "
" 1857	<u>2,200</u> "

men, om in het volgend jaar dien aanplant plotseling te kunnen opvoeren tot 139,325 boomen ²⁾, het met de geschiktheid der daarvoor benodigde gronden niet zoo naauw heeft genomen? Wel heet het aanplanten van pagger-koffij vrijwillig, maar wie weet

¹⁾ Zie hetgeen hieromtrent voorkomt op pag. 115 der officiële uitgave van het verslag over 1855.

²⁾ Zie daaromtrent de tabel N°. 8.

niet, welke waarde aan het woord *vrijwillig* voor de Javaansche bevolking moet worden gehecht, in zaken, waarbij het Gouvernement betrokken is, en wie, die maar eenigen tijd op Java heeft verkeerd, weet niet, dat zelfs maar ééne wens, die van hooger hand, al zij het maar tot *aanmoediging* van het een of ander, gegeven wordt, voor die bevolking geen grein mindere kracht heeft dan een uitdrukkelijk bevel? In de residentie Bantam, zoo als wij gezien hebben, en ook in Samarang, gelijk blijkt uit het ministerieel verslag over 1855 ¹⁾), heeft de regering zich niet onbetuigd gelaten ten aanzien van de pagger-koffij, en zou het dan niet vreemd zijn, voor de residentie Japara, al ontbreken ons ten haren aanzien speciale indicatiën, te moeten aannemen, dat de bevolking, voor wie de koffijteelt waarlijk niet veel uitlokkekends heeft, zoo eensklaps en zonder enige de minste aansporing tot het inzigt zou zijn gekomen, dat er goede en geschikte gelegenheid bestond om hare pagger-koffij-aanplantingen in éénen regentijd van 2,200 op bijna 140,000 boomen te brengen. Dit cijfer nu is, in verband tot dat der aan de koffijkultuur in deze residentie geäffecteerde bevolking, wel niet groot; maar waar het hoofdzakelijk de vraag geldt, of men op geschikte gronden geplant heeft, daar kan zelfs eene op zich zelve gunstige verhouding betrekkelijk eene minder gunstige worden, naarmate het meer *of* min te doen is geweest, om, hoe dan ook, maar aan goedkoope koffijboonen te geraken.

R e m b a n g. Hetgeen ons aangaande de koffijkultuur in deze residentie door de regering in cijfers wordt medegedeeld, schijnt de verwachting te wettigen, dat spoedig een *de profundis* daarover zal kunnen worden aangeheven. Gelukkigerwijs worden wij daardoor er van ontslagen om in eene beredenering dier cijfers te treden, en de bevolking, die in een vijfjarig tijdvak gemiddeld 749 boomen voor één pikol koffij heeft moeten plukken ²⁾), zal, gelooven wij, niet in gebreke blijven, om aan de stervende bij hare uitvaart de laatste eer te bewijzen.

S o e r a b a j a. Men vindt bij de jaarlijksche verslagen aan de aantooningen van de produktie van koffij toegevoegd staten van

¹⁾ Zie pag. 115 der officiële uitgave.

²⁾ In 1856 zelfs 5,488 boomen, dat is 9 boomen ongeveer voor één ons koffij! (Zie tabel N°. 11.)

den aanplant op ultimo Maart van elk jaar. Bij eene inzage dezer laatsten zal men daarin, met opzigt tot deze residentie, enige verwarring bespeuren, waardoor de cijfers der jonge zoowel als vruchtdragende aanplantingen in geregelde tuinen en bij de bosschen nu en dan over en weder worden verwisseld.

Blijkens die staten toch heeft het getal vruchtdragende boomen bedragen op ultimo Maart:

in 1855 in geregelde tuinen.	832,277
bij de bosch-koffij.	<u>1,443,800</u>
“ 1856 in geregelde tuinen.	1,459,112
bij de bosch-koffij.	<u>781,070</u>
“ 1857 in geregelde tuinen.	1,410,902
bij de bosch-koffij.	<u>761,070</u>
“ 1858 in geregelde tuinen.	1,410,902
bij de bosch-koffij.	<u>793,070</u>
“ 1859 in geregelde tuinen.	801,070
bij de bosch-koffij.	<u>1,410,902</u>

In weérwil evenwel, dat dus, gedurende drie achtereenvolgende jaren (1856—1858), het grootste en slechts voor het eerste en het laatste jaar het kleinste cijfer aan de aanplantingen in geregelde tuinen, en zoo omgekeerd, gedurende drie jaren het kleinste en in twee jaren het grootste cijfer aan de bosch-koffij-aanplantingen wordt gegeven, hebben wij, naar aanleiding der staten van den koffijpluk en de daarvan verkregen produktie, waarbij onveranderlijk de kleinste cijfers aan de aanplantingen in geregelde tuinen, en de grootste cijfers aan de bosch-koffij-aanplantingen worden gegeven, bij de zamenstelling onzer hierachter volgende tabellen N°. 7 en 8 den knoop in dien zin doorgehakt, en daarop, voor zoo veel Soerabaja betreft, de berekeningen gemaakt, die men in de tabellen N°. 12 en 13 zal aantreffen.

Na deze, naar ons inzien, ter vermijding van aanmerkingen of wederleggingen, noodige ophelderingen, kunnen wij overgaan tot de mededeeling der beschouwingen, waartoe de aangaande de koffijteelt in deze residentie gegeven cijfers ons de stof hebben geleverd.

„De bestaande koffijtuinen,” zoo luidt hetgeen wij ten aanzien van de teelt in deze residentie op pag. 116 der officiële uitgave van het ministerieel verslag over 1858 vermeld vinden, „zijn gelegen in de afdeeling Modjo Kerto. De daartoe gebezigeerde gronden zijn redelijk goed. Gelegenheid tot uitbreiding op groote schaal bestaat niet, bij gebrek aan geschikt en vlak terrein.”

Zoo het *redelijk goede* der gronden niet reeds eenigermate verklaarde de middelmatige resultaten der Soerabajasche teelt, volgens welke voor den pluk van één pikol koffij noodig zijn geweest:

in 1854	226	vruchtdragende boomen
“ 1855	209	” ” ”
“ 1856	329	” ” ”
“ 1857	210	” ” ”
“ 1858	230	” ” ”

en gemiddeld over het geheele tijdvak 234 vruchtdragende boomen, zoodat in dit opzigt, behoudens een nadeelig verschil van 6 boomen per pikol, Soerabaja van al de residentiën op Java het meest nabij het gemiddelde der geheele Gouvernements koffijteelt komt, zouden wij misschien voor die middelmatige uitkomsten ook eene reden moeten zoeken in het groot getal koffijboomen, dat men hier per huisgezin te plukken heeft gehad en dat bedragen heeft:

in 1854	760	vruchtdragende boomen
“ 1855	697	” ” ”
“ 1856	800	” ” ”
“ 1857	756	” ” ”
“ 1858	718	” ” ”

en gemiddeld over het geheele tijdvak 744 vruchtdragende boomen, zoodat, wat dit gemiddelde betreft, Soerabaja de kroon spant boven Cheribon, alwaar het, zoo als wij gezien hebben, ongeveer 735 boomen heeft bedragen. Het is er echter verre af, dat de produktie van Cheribon, alwaar één pikol koffij van 454 boomen is verkregen, zou kunnen gelijk gesteld worden met die van Soerabaja, waar men ongeveer 220 boomen minder daarvoor heeft noodig gehad.

Hierin zal men dan ook eene genoegzame verklaring vinden voor het feit, dat, terwijl men in Cheribon, met een gemiddelden

pluk van 735 boomen, per huisgezin eene produktie heeft verkregen van slechts 1.62 pikols of ruim 47 katti's beneden het gemiddelde over geheel Java, men in Soerabaja, met eenen gemiddelden pluk van 744 boomen per huisgezin, heeft verkregen eene gemiddelde produktie van 3,18 pikols of bijkans 1 pikol en 9 katti's meer dan het gemiddelde van Java.

Jaarlijks heeft overigens de produktie per gezin hier bedragen:

in 1854	pikols	3.36 $\frac{3}{5}$
" 1855	"	3.84 $\frac{4}{5}$
" 1856	"	2.43 $\frac{1}{8}$
" 1857	"	3.59 $\frac{9}{10}$
" 1858	"	3.10 $\frac{1}{2}$

Op het gevaar af van ons bloot te stellen aan het verwijt, dat wij in onze conclusiën soms te ver gaan en te weinig of geene ruimte schijnen over te laten voor meer of min gunstige invloeden van weersgesteldheid en andere accidentele omstandigheden, moeten wij toch hier weder op het zonderlinge verschijnsel wijzen, dat verreweg de slechtste oogst, bij welken per huisgezin is geproduceerd 2.43 $\frac{1}{8}$ pikol en niet minder dan 329 boomen slechts één pikol koffij hebben afgeworpen, voor Soerabaja is geweest het jaar 1857, toen ook ieder huisgezin een, in vergelijking met andere jaren, belangrijk groter getal (namelijk 800) vruchtdraagende boomen te plukken heeft gehad, en wij kunnen niet nalaten, dit verschijnsel hier te opmerkelijker te vinden, omdat er weinig residentiën op Java zullen worden gevonden, waarvan èn de bevolking èn de hoofden met die van Soerabaja kunnen gelijkgesteld worden, zoowel op het punt van activiteit, als in het streven naar vooruitgang. Zoo ergens kan men derhalve hier inspanning van krachten verwachten, wanneer er maar iets te verdienen is, en zou het dan te gewaagd zijn te veronderstellen, dat hier overspanning plaats gegrepen en waarschijnlijk ook haar deel gehad heeft in de over het algemeen niet zeer gunstige resultaten, en in het bijzonder die van het jaar 1857?

Opmerkelijk is overigens in deze residentie de omstandigheid, dat de bosch-koffij, wat aangaat het getal boomen, bijkans tweemaal overtreft de teelt in geregelde tuinen. De verhouding in het voordeel der bosch-koffij is hier zoo groot, als wij nog in geene der behandelde residentiën, waar, zooals in de Preanger Regentschappen en in Cheribon, bosch-koffij aangetroffen wordt,

hebben kunnen waarnemen; en, voor zoo ver men zou meenen, dat de pluk der geregelde tuinen onder beter toezigt en dus ook regelmatiger en met meer zorg moet geschieden, en dat dus de bedoelde bijzonderheid het hare kan hebben bijgedragen, om de resultaten der Soerabajasche teelt niet zoo gunstig te doen uitvallen, als anders mogelijk zou kunnen zijn, zouden wij aan die meening onzen bijval kunnen schenken, ware het niet, dat ook in de naastgelegen residentie Pasoeroewan, waar de gunstigste resultaten van al de Javasche gewesten zijn verkregen, de koffijaanplantingen voor verre het grootste gedeelte uit bosch-koffij bestaan, en de verhouding tusschen deze en die in geregelde tuinen nog sterker in het voordeel der eerste kategorie is, dan in Soerabaja, zoodat aan dit feit op zichzelve geen bijzonder gewigt schijnt gehecht te kunnen worden¹⁾.

Wat deze residentie voorts onderscheidt boven de tot dus ver behandelde gewesten, is de gunstige verhouding tusschen de vruchtdragende en jonge nog niet vruchtdragende aanplantingen. Volgens de tabel N°. 13 zijn de variatiën in de verhouding uiterst gering geweest, en kan men als het gemiddelde voor het geheele tijdvak aannemen, dat van de totale aanplant ongeveer 91½ % komen voor de vruchtdragende en ongeveer 8½ % voor de jonge, nog niet vruchtdragende boomen. Heeft men met eenen zoo geringen jongen aanplant kunnen volstaan, zonder den totalen aanplant niet alleen, maar ook het cijfer der vruchtdragende boomen te doen afnemen, dan wijst deze bijzonderheid, voor zoo ver die ook plaats mogt hebben gehad vóór het alhier behandeld tijdvak, niet alleen op een voorrecht voor de Soerabajasche bevolking, daarin gelegen, dat van haar niet veel behoeft gevorderd te worden voor moeijelijke en veel arbeid vereischende nieuwe ontginningen, maar ook op eenen langen duur voor het afwerpen van vruchten door den koffijboom.

Wanneer men bedenkt, dat in den regel de boom met het vierde jaar vrucht begint te dragen, en dat dus daar, waar de jonge aanplant, zoo als hier, zonder groote vermindering of vermeerde-

¹⁾ Tenzij men mogt willen beweren, dat de gunstige resultaten van Pasoeroewan nog gunstiger zouden kunnen zijn, bijaldien men daar veel minder bosch-koffij, en daarentegen veel meer in geregelde tuinen had. Bij ontstentenis van meer gedetailleerde opgaven omtrent het rendement der respective kategoriën van aanplanting, zal men wel in gebreke blijven eenig bewijs te leveren voor de gegrondeheid dier bewering.

ring jaar voor jaar vrij geregeld in dezelfde verhouding tot den vruchtdragenden aanplant blijft staan, een derde gedeelte der jonge boomen overgaat in de kategorie der vruchtdragende, dan zou men daaruit tot de gevolgtrekking moeten komen, dat, aangezien niet meer dan $\frac{1}{3}$ van dien jongen of ongeveer 3 % van den totalen aanplant noodig is om het cijfer der vruchtdragende boomen, dat ongeveer 90 % van den totalen aanplant uitmaakt, in dertig jaren te vernieuwen, mitsdien de koffijboom in deze residentie gemiddeld ongeveer 30 jaren vruchten draagt.

Is dit zoo, dan zou dit feit, hetwelk zoo gunstig voor de Soerabajasche koffijteelt is, en ook a priori eene veel overvloediger produktie, dan nu verkregen wordt, schijnt te mogen doen veronderstellen, in dat geval niet weinig bijdragen tot bevestiging van hetgeen wij als waarschijnlijk beschouwden, dat namelijk zoo niet gcheel, dan toch voor een groot gedeelte, de vrij middelmatige resultaten dier teelt moeten worden toegeschreven aan het te groot getal van vruchtdragende boomen, dat men hier per huisgezin te plukken heeft.

Wil men daartegen inbrengen, dat in Pasoeroewan de bevolking ook nog al wat te plukken heeft gehad (te weten in het tijdvak van 1854—1858 gemiddeld 694 boomen per huisgezin 's jaars), en desniettemin de produktie èn per boom èn per huisgezin zoo veel aanzienlijker is geweest, dan dient men daarbij toch niet over het hoofd te zien:

Voorerst, dat de Soerabajasche koffijplantende bevolking toch altijd nog 50 boomen meer per huisgezin voor hare rekening heeft, en dat, gelijk voor eenen tot aan den rand gevulden beker slechts een droppel noodig is, om dien te doen overvloeijen, zoo ook hier, wanneer eenmaal de grens is bereikt van hetgeen men kan of niet meer kan, het te veel groote schade kan veroorzaken, omdat op den langen weg niets meer ontmoedigt dan het gevoel, dat de opgelegde taak onze krachten te boven gaat.

Ten tweede, dat dit gevoel bij eene bevolking, wier geestkracht nog veel te wenschen overlaat, te sterker moet werken, nu zij den opgelegden arbeid eigenlijk ten voordeele van een ander moet vervangen, en daarvoor maar eene schrale belooning geniet.

Ten derde, dat in allen geval het bezwarende van den pluk van een gegeven getal boomen, bij gelijke cijfers, in de eene of andere residentie grootelijks kan verschillen, naar gelang de aanplantingen op meer of minder verwijderde afstanden, of wel op meer of minder gemakkelijk te bereiken plaatsen gelegen zijn.

Eindelijk dat, afgescheiden van dat alles, en terwijl de veel hogere produktie van Pasoeroeewan misschien ook mag worden toeschreven aan meerdere geschiktheid van den grond voor de koffijteelt, bovendien toch nog het bewijs zou moeten worden geleverd, dat in dat gewest die teelt niet veel gunstiger resultaten, wat aangaat het rendement per boom, zou kunnen opleveren, indien aldaar de bevolking een kleiner getal van boomen te plukken kreeg, en alzoo aan den pluk zelven meer zorg zou kunnen besteden, dan nu hoogst waarschijnlijk het geval is ¹⁾.

Pasoeroewau. Van de tot dus ver in oogenschouw genomen residentiën, hebben wij, uitgezonderd Tagal, er nog geene enkele aangetroffen, waar de koffijteelt heeten mogt eenigzins verblijdende uitkomsten te hebben opgeleverd. Het is dus met een zeker geenoegen, dat wij nu overgaan tot de beschouwing dier teelt in een gewest, dat, wat zijne resultaten betreft, aan de spits der Javasche residentiën staat.

Alleen Bezoeki kan, wat aangaat het ongetwijfeld voornaamste criterium, waaraan men het meer of min voordeelig resultaat der teelt kan beoordeelen, het getal boomen namelijk voor den pluk van een pikol koffij benoodigd ²⁾, volgens de tabel N°. 11, met Pasoeroeewan eenigzins gelijk gesteld worden; ofschoon men daarbij niet uit het oog moet verliezen, dat, zoo als uit de aangehaalde tabel blijken kan, voor Bezoeki de berekening slechts over vier jaren heeft kunnen worden gemaakt en die voor Pasoeroeewan loopt over het geheele vijfjarig tijdvak; terwijl voorts nog de belangrijke bijzonderheid in aanmerking komt, dat men in Pasoeroeewan gemiddeld jaarlijks te plukken heeft gehad 694, en in Bezoeki slechts 360 vruchtdragende boomen per huisgezin. In wêérwil van deze laatste omstandigheid heeft men in Pasoeroeewan gedurende vijf jaren gemiddeld jaarlijks een pikol verkregen van

¹⁾ Het is bekend, dat men in het Malangsche koffij-aanplantingen heeft, althans gehad heeft, waar gemiddeld $2\frac{1}{2}$ oude ponden koffij per boom geplukt werden.

²⁾ Wel te verstaan in verband ook tot de kwaliteit; ofschoon deze in zeker opzigt eene zaak moet zijn van zeer ondergeschikt, zoo al eenig belang voor de koffijplantende bevolking, die, wanneer het produkt bij de ontbolstering, pelling en drooging maar eene redelijke behandeling heeft ondergaan, zonder inachtneming van de in den handel aangenomen menigvuldige, fijne distinctiën, altijd denzelfden prijs per pikol ontvangt.

nog geen 114, en in Bezoeki gedurende slechts vier jaren van ruim 114 vruchtdragende boomen.

Uit de tabel N°. 10 zal men zien, dat een koffijplantend huisgezin in Pasoeroewan gemiddeld heeft geplukt:

in 1854	669	vruchtdragende	boomen
" 1855	700	"	"
" 1856	691	"	"
" 1857	707	"	"
" 1858	702	"	"

en gemiddeld over de vijf jaren ongeveer 694 vruchtdragende boomen, terwijl voor den pluk van één pikol koffij noodig zijn geweest:

in 1854	94	vruchtdragende	boomen
" 1855	101	"	"
" 1856	162	"	"
" 1857	103	"	"
" 1858	131	"	"

en gemiddeld over de vijf jaren ongeveer 114 vruchtdragende boomen.

In het getal vruchtdragende boomen, jaar voor jaar per huisgezin geplukt, hebben wij geene bijzondere reden kunnen vinden tot verklaring van den voor Pasoeroewan zoo ongunstigen oogst van 1856; zoodat men hier wel aan oorzaken van anderen aard zal moeten denken. Zonder juist den nadeeligen invloed van deze of gene weêrgesteldheid of ook de mogelijkheid en waarschijnlijkheid, dat een boom niet wel jaar voor jaar een gelijk produkt kan afwerpen, geheel buiten aanmerking te willen laten, zou men toch soms op de gedachte kunnen komen, dat welligt op dien onvoordeeligen oogst van 1856 van invloed kan zijn geweest de belangrijke vermeerdering gedurende den regentijd van 1855 op 1856 van den jongen aanplant. Wel loopen de werkzaamheden voor het bewerkstelligen van nieuwe aanplantingen niet te zamen met den pluk der vruchtdragende boomen, die eerst in April en Mei, dus na den afloop van den regentijd geschiedt, maar toch zou het mogelijk zijn, dat de werkzaamheden, voor die belangrijke vermeerdering vereischt, de bevolking verhinderd hebben, aan het

onderhoud der bestaande aanplantingen de noodige zorg te besteden.

Wat den jongen aanplant zelven betreft, uit den staat van den totalen aanplant onder ultimo Maart 1855 (als bijlage sub L^a. L gevoegd bij het ministeriëel verslag over 1854) blijkt, dat die totale aanplant onder ultimo Maart 1854 moet hebben bedragen. . . . . 20,777,743 boomen terwijl de pluk van 1854 is geschied van 19,527,486 " zoodat men het er voor houden kan, dat op ultimo Maart 1854 het getal van den jongen aanplant is geweest. . . . . 1,250,254 boomen

Een jaar later, dus op ultimo Maart 1855, vindt men voor den jongen aanplant een cijfer aangegeven van. . . . . 1,266,491 zoodat er toen nog geene vermeerdering van eenig belang had plaats gegrepen. — Daarentegen vinden wij voor den jongen aanplant op ultimo Maart 1856 het cijfer vermeld van. . . . . 4,275,592 " " hetwelk op ultimo Maart 1857 weder was gestegen tot. . . . . 4,920,592 " en later op ultimo Maart 1858 en 1859 wordt opgegeven ad. . . . . 4,409,635 " "

Wat betreft de kategorien van jonge aanplantingen, namelijk: in geregelde tuinen, bosch-koffij en van pagger- of kampong-koffij, uit de daarvan medegedeelde bijzondere cijfers, waaromtrent wij, even als voor de voorafgegane cijfers, verwijzen moeten tot tabel N°. 8, blijkt:

1º. dat de jonge aanplantingen in geregelde tuinen van ultimo Maart 1855 tot ultimo Maart 1857 van 530,057 tot 262,157

¹⁾ Dit cijfer, door ons bij de tabel N°. 6 onder de residentie Pasoe-roewan voor den pluk van 1854 opgenomen, vindt men in den staat van den koffijpluk in 1854, bij het verslag over dat jaar, sub L^a. K, als bijlaag gevoegd.

²⁾ Eene vermeerdering mitsdien van minstens 3 miljoen boomen, en misschien nog veel meer, daar het waarschijnlijk is, dat een gedeelte van den jongen aanplant, op ultimo Maart 1855 aanwezig, overgegaan is tot de kategorie der vruchtdragende of plukbare boomen.

boomen waren gedaald, en daar men van 1857 tot ultimo Maart 1859 geene vermeerdering, maar integendeel eene verdere kleine vermindering tot het cijfer van 256,570 boomen bespeurt, zoo is het waarschijnlijk, dat de belangrijke vermindering van 1855 op 1857 het gevolg is van eenen overgang van jonge tot vruchtdragende boomen, en dat, bij den langen duur van het tijdvak, waarin de boomen vruchten afwerpen, het vooreerst nog onnoodig is geacht om den jongen aanplant in geregelde tuinen weder op de vorige hoogte te brengen:

- 2º.** dat bij den jongen aanplant van bosch-koffij met elk jaar, uitgezonderd op ultimo Maart 1859, waar wij het cijfer van het vorig jaar terugvinden, eene steeds voortgaande vermeerdering, die evenwel in den regentijd van 1855 op 1856 het belangrijkste is geweest, heeft plaats gegrepen, wordende de volgende cijfers ons onder ultimo Maart van elk jaar gegeven, te weten:

in	1855	.	.	.	.	.	.	.	.	646,218	boom(en)
"	1856	.	.	.	.	.	.	.	.	1,120,656	" ")
"	1857	.	.	.	.	.	.	.	.	1,585,272	"
"	1858	.	.	.	.	.	.	.	.	1,685,768	"
"	1859	.	.	.	.	.	.	.	.	1,685,768	"

- 3º. dat nergens evenwel de vermeerdering zoo aanzienlijk en zoo plotseling is geweest dan bij de pagger- of kampong-koffij, waarvan het getal jonge boomen bedragen heeft op ultimo Maart:

Wat bij dezen jongen aanplant bijzondere opmerking verdient is zijne vermindering in een jaar tiids, namelijk van ultimo Maart

¹⁾ Hetgeen een vermeerdering van 474,438 jonge boomen of van bijkans 75 % op het cijfer van 1855 aanwijst.

²⁾ Dus eene bijkans 32voudige vermeerdering.

1857 tot ultimo Maart 1858, met een bedrag van niet minder dan 605,866 boomen. In het cijfer van 1857 kan hoogstens het totaal van het cijfer van ultimo Maart 1855 ad 90,216 boomen begrepen zijn, en wanneer wij daarmede, wegens overgang tot de kategorie der vruchtdragenden, desoods reduceren dat van 1857, waaronder natuurlijk begrepen blijft dat van 1856, en daarbij in aanmerking nemen, dat van de aanplantingen van 1856 en 1857 geen enkele boom tot de kategorie der vruchtdragende boomen heeft kunnen overgaan, dan zal men naar dit verlies van ruim 605,000, of althans van ruim 515,000 boomen, kunnen bepalen, welk eene massa van arbeid door de bevolking voor niets is verrigt!

In het ministerieöl verslag over 1855 lezen wij (op pag. 116 der officiële uitgave) ten aanzien van Pasoeroewan het volgende:

„Hoezeer overvloed van gronden aanwezig is, kan evenwel geene belangrijke uitbreiding aan de koffijkultuur gegeven worden, eens- deels omdat in de meeste distrikten de bevolking niet talrijk genoeg is, en ten andere, omdat vele goede gronden te zeer zijn blootgesteld aan hevige Ooste- en Zuidewinden, welche de ont- kieming der jonge plantjes beletten.”

Zonder te willen stilstaan bij het min of meer vreemde, om hier te hooren gewagen van hevige Ooste- en Zuidewinden, die het *ontkiemen* der jonge plantjes beletten, terwijl de aanplantingen en dus waarschijnlijk ook het *ontkiemen* der plantjes moet plaats grijpen in de Westmoeson, dat is in den regentijd, gedurende welken, van half October tot half April, ja soms tot half Mei, de Westewinden algemeen en zonder ophouden heerschen¹⁾), moeten wij toch doen opmerken, dat die hevige winden en die niet zeer talrijke bevolking in de meeste koffijdistrifkten geene verhindering schijnen te hebben opgeleverd tegen het aanplanten om en bij de dessa's in één regentijd, van ongeveer 2,800,000 boomen en van 474,000 boomen bij de bosch-koffij²⁾). Aanplantingen van paggeren, zoo wij ons niet bedriegen, ook van bosch-koffij, worden wel is waar door de regering niet bevolen, maar door tusschenkomst der gewestelijke besturen slechts aangemoedigd — en men zou dus te ver kunnen gaan, met zulke tours de force geheel op re-

¹⁾) Waarschijnlijk heeft men willen spreken van het *groetjen* van het jonge plantsoen.

²⁾) Voor die aanplantingen kunnen respectievelijk niet veel minder noodig zijn geweest dan ongeveer 5,000 en 900 bouws, ongeveer gelijkstaande met 3,500 en 650 bunders.

kening der regering te stellen, — maar desniettemin moet men zulk eene verspilling van krachten en arbeid betreuren.

Het valt daarbij in het oog, dat men van eene dergelijke vermindering, als waarvan hier sprake is, bij den jongen aanplant van bosch-koffij niets bespeurt, — maar daarentegen wel van eene met elk jaar voortgaande vermeerdering, zoodat het waarschijnlijk is, dat men bij deze kategorie van aanplanting den nadeligen invloed der hevige Zuide- en Oostewinden heeft weten te neutraliseren.

In de door de regering gegeven cijfers omtrent de pagger-koffij in deze residentie stuiten wij weder op een voor ons onoplosbaar raadsel. In 1856 had de bevolking bij de pagger-koffij geplukt 4,671,446 vruchtdragende boomen ¹⁾). Op ultimo Maart 1857 was het getal vruchtdragende boomen bij de pagger-koffij verminderd tot een cijfer van 4,386,346 boomen ²⁾), of ongeveer met 300,000 boomen, en desniettemin wordt ons medegedeeld, dat de pluk van datzelfde laatste jaar is gedaan van 5,024,312 vruchtdragende boomen bij de pagger-koffij ³⁾); dat is 640,000 meer dan op ultimo Maart te voren, en 350,000 meer, dan voor den pluk van 1856 hadden gediend.

Indien wij aannemen, dat de op ultimo Maart 1855 aanwezige jonge aanplant van pagger-koffij ad 90,216 boomen, in de veronderstelling dat die reeds in een vroeger jaar zijn geplant, in 1857 in zijn geheel tot de kategorie der vruchtdragende boomen is overgegaan, en wij daarmede dus vermeerderen het cijfer der vruchtdragende boomen bij de pagger-koffij, hetzij op ultimo Maart 1857 aanwezig, hetzij voor den pluk van 1856 gediend hebbende, dan blijven wij, hoe men het ook aanlegge, nog vrij wat beneden het cijfer, dat in 1857 gezegd wordt te zijn geplukt ⁴⁾.

¹⁾ Zie de tabel N°. 6 en den bij het ministerieel verslag over 1856, sub L^a. M, als bijlaag gevoegden staat van den koffijpluk van dat jaar.

²⁾ Zie de tabel N°. 7 en den staat, sub L^a. N, overgelegd bij het aangehaalde verslag.

³⁾ Zie de tabel N°. 6 en den staat van den koffijpluk.

⁴⁾ Wij zouden op die staaltjes van Indische statistiek niet zoo dikwijls de aandacht vestigen, zoo wij niet het voornemen hadden, om daarop terug te komen, wanneer wij aan het slot van de verschillende residentiën de algemeene beschouwingen en gevolgtrekkingen mededeelen, waartoe het speciale onderzoek ons de stof zal hebben geleverd.

Wat Pasoeroewan in het bijzonder onderscheidt van de overige koffijproducerende residentiën op Java, zelfs van die, waar men bosch-koffij aantreft ¹), is de groote menigte, die hier van deze laatste geteeld wordt en die, wat het getal boomen aangaat, ver overtreft de aanplantingen in geregelde tuinen en van pagger-koffij te zamen.

Is Pasoeroewan daaraan zijne in vergelijking met andere residentiën meer voordeelige produktie verschuldigd? Of zou die produktie niet veel gunstiger zijn, bijaldien omgekeerd de aanplantingen in geregelde tuinen die der bosch-koffij verre overtroffen? Deze en zoo vele andere vragen, als bijv., — hangt het al of niet telen van bosch-koffij af van lokale omstandigheden en zoo ja, welke? — zouden wij te dezer plaatse gaarne hebben behandeld, zoo wij daartoe eenigzins in staat waren gesteld geworden door de mededeelingen der regering. Alleen met opzigt tot de laatste vraag vinden wij sub №. 57 van het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* van 1829 een besluit van den Kommissaris-Generaal Burggraaf DU BUS DE GHISIGNIES van 30 Junij №. 20, waarbij, met betrekking tot de koffijteelt in de Preanger Regentschappen, onder meer andere maatregelen, wordt bepaald, dat bosch-koffij zou worden geplant in die distrikten, waarin successivelijk gebrek aan gronden voor geregelde tuinen kwam te ontstaan ²). Doch het blijkt niet, in hoeverre die bepaling, bij het gemeld besluit slechts voor de Preanger Regentschappen gemaakt, ook gold of nog geldt voor andere residentiën, ofschoon wij dit eenigzins in twijfel vermeenen te moeten trekken, althans voor zoo veel betreft Pasoeroewan, omdat aldaar, zoo als gebleken is uit de hierboven gedane aanhaling uit het regeringsverslag van 1855, overvloed van gronden aanwezig is. Het zou evenwel mogelijk kunnen zijn, dat, in weérwil van dien overvloed, het eigenlijk ontbroken heeft aan vlak terrein, voor den aanleg van geregelde tuinen meer een vereischte dan bij aanplantingen van bosch-koffij.

---

¹) Het getal dezer laatsten is zeven, te weten: Preanger Regentschappen, Cheribon, Soerabaja, Pasoeroewan, Probolinggo, Kadoe en Kediri.

²) In het geschrift: *Opmerkingen betreffende de teelt en de behandeling der koffij in Nederlandsch Indië*, voorkomende in het 4^e Stuk, 23^e Deel van het *Tijdschrift der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van Nijverheid*, en afzonderlijk overgedrukt te Haarlem bij de ERVEN LOOSJES, spreekt de Heer DE STURLER als ter loops over deze bepaling, zonder er verder over uit te weiden.

Voor Pasoeroewan eindelijk is het, gelijk voor Soerabaja, een belangrijk voordeel, dat de koffijboom er eenen geruimen tijd vruchten voortbrengt. Wilden wij, ofschoon het wegens de nog al belangrijke variatiën in de verhouding tot den totalen aanplant van de vruchtdragende en jonge nog niet vruchtdragende boomen geene zuivere berekening zou geven, die verhouding, zoo als wij die, jaar voor jaar zoowel als gemiddeld, over 5 jaren hebben opgegeven bij¹⁾ de tabel N°. 13, tot grondslag nemen voor de berekening van het getal jaren, gedurende welke gemiddeld een koffijboom hier vruchten afwerpt, dan reeds zouden wij komen tot een cijfer van minstens 16 jaren. Maar dit cijfer is ongetwijfeld nog beneden de werkelijkheid²⁾.

Wanneer men bedenkt, dat er residentiën zijn, waar de jonge aanplant gemiddeld gedurende het hier behandeld vijfjarig tijdvak 30, 40, ja meer ten honderd van den totalen aanplant heeft uitgemaakt, omdat daar de koffijboom 5, 6, 7 of hoogstens 8 jaren vruchten afwerpt, en dus binnen eenen betrekkelijk korten tijd moet vervangen worden, wil men er de teelt niet achteruit laten gaan, dan valt het ligt te begrijpen, dat in zulke residentiën door de koffijplantende bevolking 2 en 3 maal zoo veel werk moet worden verrigt voor nieuwe aanplantingen, als hier, waar de boom 16, 20 en meer jaren draagt. Pasoeroewan vereenigt dus in zich alles wat de koffijteelt eenigzins smakelijk kan maken voor eene bevolking, zoo rijver als maar ergens elders op Java kan worden aangetroffen, en hoogstwaarschijnlijk zou dus die teelt, wat aangaat de produktie per boom, hooger kunnen worden opgevoerd²⁾, door met de grootste naauwgezetheid er voor te waken, dat, vooral met opzigt tot den pluk, der bevolking niet meer worde opgelegd, dan zij verrigten kan, zoo zij aan hare taak de vereischte zorg zal wijden. Doet zij dan de ondervinding op, dat er in den pluk

¹⁾ Althans in 1850 moet men in het Malangsche nog koffijboomen hebben gehad, die, hoezeer reeds onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal DAENDELS geplant, en dus toen 40 jaren ongeveer oud zijnde, nog vruchten droegen.

²⁾ Op pag. 18 van de afzonderlijk uitgegeven, hiervoor vermelde *Opmerkingen betreffende de koffijteelt* van den Heer DE STURLE, wordt gezegd, dat in West-Indië de koffijboom van 1 tot 4 ponden koffij oplevert. In Pasoeroewan is de gemiddelde opbrengst geweest 1 pikol of 125 Amsterdamsche ponden van 114 boomen, dat is iets meer dan 1 pond per boom. De totale produktie van Pasoeroewan zou dus weinig meer hebben opgeleverd dan de laagste produktie in West-Indië.

van 4 of 500 boomen, mits met zorg geschiedende, zonder meerderen arbeid, toch even zoo veel en misschien nog meer voordeel voor haar ligt dan in eenen pluk van 6 en 700 boomen, zonder zorg bewerkstelligd, wie weet, of die ondervinding later niet een middel kan zijn tot meerdere krachtsinspanning?

De bewering, dat in Pasoeroewan de koffijteelt, in verhouding tot de krachten der bevolking en tot de beschikbare gronden, reeds te hoog opgevoerd zou zijn, kan misschien te gewaagd zijn, maar het alles behalve vrolijk tafereel, dat de koffijteelt in bijna al de reeds behandelde residentiën te aanschouwen heeft gegeven, en dat den indruk geeft, alsof het er om te doen is geweest, om het koste wat het wille, aan koffijboomen te geraken, is niet in staat, om de zekerheid te verschaffen, dat niet reeds overspanning heeft plaats gegrepen of later plaats grijpen zal, en dat men mitsdien t'eeniger tijd ook hier niet zal behoeven te wijzen op resultaten, niet getuigende van verbetering, maar even zoo treurig als die van Cheribon, de Preanger Regentschappen en Bantam¹⁾.

Probolinggo. Deze residentie, van welke wij de resultaten slechts over de vier jaren 1855—1858 hebben kunnen geven en berekenen, omdat die van 1854, toen zij nog met Bezoeki was vereenigd, niet afzonderlijk zijn medegedeeld, heeft in het bedoelde tijdvak, in vergelijking met andere residentiën, eene vrij redelijke produktie van koffij gehad, te weten: gemiddeld één pikol van 146 vruchtdragende boomen²⁾. Per huisgezin berekend is in die vier jaren de produktie gemiddeld geweest 2 pikols 's jaars, of nog geen derde van hetgeen een huisgezin in het aangrenzende Pasoeroewan gedurende vijf jaren gemiddeld jaarlijks heeft geproduceerd³⁾. Staat dus Probolinggo, wat aangaat het rendement per vruchtdragenden boom, ver boven het gemiddelde voor geheel Java, en kan die residentie in dit opzigt geacht worden te volgen op Pasoeroewan, Bezoeki en Tagal; voor de produktie per huisgezin daarentegen bereikt zij niet hetgeen, vol-

¹⁾ Om niet te spreken van de vele middelmatige, en van dat ongelukkige Rembang. Later zullen wij nog Banjoemas en Kadoe te behandelen hebben, die voor de hierboven genoemde gewesten niet behoeven onder te doen.

²⁾ Dat is 32 boomen meer dan voor Pasoeroewan, doch 82 minder dan het gemiddelde voor Java.

³⁾ Te weten 6.09 pikols.

gens onze tabel N°. 9, geacht kan worden door een koffijplantend huisgezin gemiddeld over geheel Java jaarlijks te zijn geproduceerd, omdat een huisgezin hier een niet groot aantal van vruchtdragende boomen te plukken heeft gehad.

Uit de tabel N°. 10 kan men zien, dat dit getal heeft bedragen:

in 1855	335	vruchtdragende boomen
" 1856	319	" "
" 1857	267	" "
" 1858	262	" " ¹⁾

of gemiddeld over de vier jaren 294 vruchtdragende boomen, en aangezien men 1 pikol koffij heeft verkregen:

in 1855	van 139	vruchtdragende boomen
" 1856	" 210	" "
" 1857	" 125	" "
" 1858	" 134	" "

en gemiddeld over de vier jaren van 146 vruchtdragende boomen, zoo is, in verband tot een en ander, per huisgezin geproduceerd:

in 1855	pikols	2.41½
" 1856	"	1.49½
" 1857	"	2.14
" 1858	"	1.95

en gemiddeld over de vier jaren 2.— pikols.

Volgens hetgeen wij aangaande Probolinggo in het ministerieel verslag over 1855 ²⁾) vermeld vinden, zijn de voor koffij meest

¹⁾ De vermindering met elk jaar van het getal vruchtdragende boomen, dat een gezin te plukken heeft gehad, is niet ten gevolge van eene vermindering in het totaal der vruchtdragende aanplantingen, maar verklaart zich door het in de eerste 3 jaren steeds toenemend getal van huisgezinnen bij de koffijteelt werkzaam. Alleen in het laatste jaar (1858) ziet men eene vermindering van ongeveer 500,000 boomen of ongeveer 12 % op het cijfer van het vorige jaar. Maar aangezien in 1858 het getal huisgezinnen ook ruim 1,600 minder bedroeg dan in 1857, zoo is het daaraan toe te schrijven, dat in 1858 een bij de koffijteelt werkzaam huisgezin nagenoeg zoo veel boomen als in 1857 te plukken heeft gehad.

²⁾ Zie op pag. 116 der officiële uitgave.

geschikte gronden die van Tengger en Lamadjang, als ook het bergachtig gedeelte der distrikten Djaboong en Kraksan. Daaruit blijkt genoegzaam, dat men het grootste gedeelte der aanplantingen heeft in de nog zeer schraal bevolkte binnenlandsche bergstreken van dit gewest, en vermoedelijk zal daaraan moeten worden toegeschreven het geringe getal vruchtdragende boomen, dat een huisgezin te plukken heeft gehad. Waarschijnlijk is het zelfs, dat de aanplantingen nu reeds zoo ver uiteen zijn gelegen, dat, in weérwil van dat geringe getal, de pluk voor de bevolking al bezwarend genoeg is. Voor die veronderstelling bestaat enige grond in de omstandigheid, dat, gelijk in het bedoeld ministerieel verslag ter aangehaalde plaats verder wordt gezegd, in het vorig jaar (1854) belangrijke aanplantingen waren bewerkstelligd en daarmede zou worden voortgegaan, voor zoo ver dit niet op te groote afstanden van de dessa's zou moeten geschieden; terwijl, wanneer men onze tabellen N°. 7 en 8 raadpleegt, daaruit te zien is, dat, hoezeer het cijfer der vruchtdragende boomen van ultimo Maart 1855 tot ultimo Maart 1859 verminderd was met ruim 1 miljoen boomen, de jonge aanplant van 1858 slechts eene vermeerdering van 125,000 boomen op het cijfer van 1855 aanwijst. Het opmerkelijkste van alles is, dat, ofschoon de Minister zich alzoo in het verslag over 1855 had uitgelaten, de jonge aanplant, die op ultimo Maart 1856 telde 799,757 boomen, tot ultimo Maart 1857, wel verre van te zijn uitgebreid, eene vermindering had ondergaan van ruim 356,000 boomen, en eerst later, te weten op ultimo Maart 1858 en 1859, weder was toegenomen het eerste jaar met 328,000 en het tweede weder met 155,000 boomen¹⁾; weshalve het zeer waarschijnlijk is, dat, hoezeer men er eerst

¹⁾ De vermeerdering heeft in 1858 bedragen:

voor de geregelde tuinen.	ongeveer	118,800	boomen
" " bosch-koffij.	"	32,100	"
" " pagger-koffij.	"	176,800	"
te zamen.	"	327,700	boomen
en in 1859:			
voor de geregelde tuinen.	ongeveer	169,000	boomen
" " bosch-koffij.	"	56,000	"
te zamen.	"	235,000	boomen
waarvan af de vermindering bij de pagger-koffij ongeveer			
blijft.	"	155,000	boomen

niet aangewild heeft, later evenwel over het bezwaar van eenen te verren afstand is heengestapt, ten einde eenigzins de reeds plaats gehad hebbende of nog te verwachten vermindering van den vruchtdragenden aanplant aan te vullen.

Kan het een zoowel als het ander strekken tot versterking van het vermoeden, dat de Probolinggosche koffij-aanplantingen reeds ver genoeg verspreid waren, dan zou daarin, wegens het niet geringe bezwaar dat er voor eenen behoorlijken pluk uit moet ontstaan, eene voldoende reden te vinden zijn voor het, in vergelijking met het aangrenzende Pasoeroewan, minder rendement per vruchtdragenden boom. Wel zou die mindere opbrengst ook kunnen gebragt worden op rekening van mindere geschiktheid van den grond voor de koffijteelt; maar ook wanneer men dit aanneemt, zal het toch eenigzins bevreemding moeten verwekken, dat, terwijl Bezoeki voor het rendement per vruchtdragenden boom en dus ook met opzag tot geschiktheid van den grond met Paosoeroewan nagenoeg gelijk staat, Probolinggo, hoezeer tusschen die beide gewesten gelegen, daarop eene uitzondering zou maken.

De omstandigheid voorts, dat de koffijboom hier vrij lang vruchten draagt, kan ook niet strekken tot versterking der meening omtrent eene mindere geschiktheid der Probolinggosche koffijgronden. Uit de tabel N°. 13 toch blijkt het, dat gemiddeld de verhouding tot den totalen aanplant der vruchtdragende en jonge, nog niet vruchtdragende boomen wel zoo gunstig is als in Paosoeroewan; zoodat, voor zoo ver die verhouding eenigzins als maatstaf van berekening kan dienen, de koffijboom hier niet korter dan daar vruchten afwerpt.

De bosch-koffij, die men hier heeft, staat in eene omgekeerde verhouding tot de aanplantingen in geregelde tuinen, als die wij in Pasoeroewan hebben aangetroffen. Overtrof daar het getal boomen bij de boschkoffij 3 à 4 malen dat in geregelde tuinen, hier daarentegen telt de bosch-koffij naauwelijks een derde van het cijfer der geregelde aanplantingen, en bij den jongen aanplant is het verschil nog groter.

De zoogenaamde pagger- of kampong-koffij heeft hier mede niet veel te beteekenen. Het cijfer der vruchtdragende boomen dier kategorie bedraagt naauwelijks 6 % van het totaal der vruchtdragende boomen. In den jongen aanplant van pagger-koffij zien wij van ultimo Maart 1857 op ultimo Maart 1858 eene plotse vermeerdering van 43,174 tot 219,936 boomen. Hoe veel daarvan weder is te niet gegaan, kan men opmaken uit de om-

standigheid, dat een jaar later die jonge aanplant, waarvan hoogstens, ofschoon niet waarschijnlijk, de onder ultimo Maart 1857 aanwezige boommen, ten getale van 43,174, tot de kategorie der vruchtdragende kunnen zijn overgegaan, weder was gedaald tot een cijfer van 139,597 boommen of ruim 80,000 minder dan in het vorige jaar.

Bezoeki. Het rendement van 1 pikol koffij van 114 vruchtdragende boommen, gedurende 4 jaren gemiddeld verkregen, geeft aan deze residentie in dit opzigt regt op eene plaatsing, zoo al niet naast, dan toch dadelijk volgende op Paseroewan. In Bezoeki treft men geene bosch-koffij aan, maar alleen aanplantingen in geregelde tuinen en van pagger- of kampong-koffij.

Maakt men de berekening over de vier jaren 1856—1859, dan zal men zien, dat van den vruchtdragenden aanplant ruim 81 % behooren tot de geregelde tuinen en ongeveer 19 % tot de pagger-koffij.

Het is er evenwel verre vandaan, dat die verhouding gedurende de hier bedoelde vier jaren steeds dezelfde is geweest. Immers wij zien *), dat de vruchtdragende boommen in geregelde tuinen, met een cijfer van 3 à 4 maal honderd duizend boommen jaarlijks, van 6,509,716 op ultimo Maart 1856 zijn vermeerderd tot 7,636,559 op ultimo Maart 1859, terwijl daarentegen de pagger-koffij, die op ultimo Maart 1856 2,440,172 vruchtdragende boommen telde, na in de twee volgende jaren op hetzelfde tijdstip met ruim 50 % te zijn afgenoemt, op ultimo Maart 1859 weder tot 1.851,913, dat is nog altijd nagenoeg 600,000 boommen minder dan in 1856, was opgeklommen.

Wat den jongen aanplant betreft, zoo vinden wij voor de beide kategoriën ook belangrijke variatiën, daar die in geregelde tuinen wordt gezegd te hebben bedragen:

op ultimo Maart 1856 . . .	1,677,718	boommen
" " " 1857 . . .	2,463,514	"
" " " 1858 . . .	2,437,893	"
" " " 1859 . . .	2,206,212	<hr/>

en die van pagger-koffij:

* Zie de tabel N°. 7.

op ultimo Maart 1856 . . .	1,440,466	boomen
" " " 1857 . . .	1,167,686	"
" " " 1858 . . .	719,074	"
" " " 1859 . . .	152,917	"

Uit de hier gegeven cijfers van de jonge pagger-koffij, in verband tot hetgeen wij aangaande de vruchtdragende boomen dier categorie hebben vermeld, schijnt de gevolgtrekking te kunnen worden gemaakt, dat de aanplant van paggerkoffij, zoo voor de vruchtdragende als nog niet vruchtdragende boomen, op ultimo Maart 1856 eene hoogte had bereikt, die geene ruimte voor vertere uitbreiding meer overliet, en dat men dus om die reden, omdat van de pagger-koffij niets dan een steeds afnemend rendement te wachten was, is overgegaan tot eene uitbreiding der aanplantingen in geregelde tuinen.

Wanneer wij, die bijzonderheden goed in het oog houdende, verder onze aandacht vestigen op de ontleding der resultaten, zoo als die te vinden is in de tabel N°. 11, en volgens welke één pikol koffij is geplukt:

in 1855 . . . van 102 vruchtdragende boomen		
" 1856 . . . " 202	"	"
" 1857 . . . " 82	"	"
" 1858 . . . " 124	"	"

dan gelooven wij met eenigen grond te mogen veronderstellen, dat de voor Bezoeki zeer ongunstige pluk van 1856 niet zoo zeer moet worden toegeschreven aan redenen van weîrsgesteldheid ²⁾), als wel aan de omstandigheid, dat in dat jaar een groot gedeelte der pagger-koffijboomen, ofschoon nog in den pluk begrepen, eigenlijk zoo goed als opgehouden had vrucht te dragen.

Uit de tabel N°. 10 blijkt, dat in Bezoeki een huisgezin gemiddeld geplukt heeft:

¹⁾ Nergens op Java, zelfs in Pasoeroewan niet, vinden wij in het tijdvak van 1854—1858 een zoo gering cijfer voor den pluk van een pikol koffij vermeld.

²⁾ Zoo als dit, ofschoon in algemeene bewoordingen en zonder speciaal van Bezoeki te gewagen, geschiedt in het ministerieel verslag over 1856.

in 1855	van 405 vruchtdragende boomen
" 1856	" 320 " "
" 1857	" 356 " "
" 1858	" 363 " "

en gemiddeld over de vier jaren 360 vruchtdragende boomen.

In verband tot de zoo even opgegeven produktie per boom, is die per gezin dus gemiddeld geweest ¹⁾:

in 1855	pikols 3.91 $\frac{1}{5}$
" 1856	" 1.58 $\frac{1}{2}$
" 1857	" 4.32
" 1858	" 2.92 $\frac{1}{2}$

en gemiddeld over de vier jaren 's jaars 3.14 $\frac{1}{3}$ pikols.

In weérwil dat Bezoeki, wat het rendement per boom betreft, Pasoeroewan nagenoeg evenaart en met die residentie bovenaan geplaatst kan worden, staat zij toch in de produktie per huisgezin beneden Banjoewangi, Tagal, ja zelfs beneden Soerabaja, omdat in die drie gewesten het getal boomen, per huisgezin geplukt, ver overtreft dat, wat een koffij-plantend huisgezin in Bezoeki te plukken heeft gehad.

Wegens dat geringe getal, waarvan evenwel het gemiddelde over de 4 jaren nog altijd met 66 vruchtdragende boomen overtreft het gemiddelde van het aangrenzende Probolinggo, mag men, in verband tot hetgeen in het ministerieel verslag over 1855 ²⁾ is medegedeeld, dat hier, met uitzondering van een paar distrikten, allerwege zeer geschikte gronden worden aangetroffen, het er voor houden, dat de koffij-plantende bevolking van Bezoeki nu reeds de handen vol heeft, gelijk trouwens in het aangehaalde verslag eenigermate wordt erkend.

Ofschoon de verhouding tot den totalen aanplant van de vruchtdragende en jonge, nog niet vruchtdragende boomen hier zoo gunstig niet is als in de drie voorafgegane residentiën, zoo bestaat er evenwel geene reden om te denken, dat de koffijboom hier gedurende een veel minder getal jaren vruchten zou voortbrengen. Die verhouding, welke, blijkens de tabel N°. 13, gedurende de vier jaren gemiddeld is geweest 74 % voor de vrucht-

¹⁾ Zie onze tabel N°. 9.

²⁾ Zie pag. 116 der officiële uitgave.

dragende boomen en 26 % voor den jongen aanplant, zou daarvoor wijzen op eenen termijn van 8 à 9 jaren, doch wanneer men, de tabel inziende, ontwaart, welke belangrijke variatiën daarin jaar voor jaar hebben plaats gehad, dan kan daaruit reeds blijken, dat de aangegeven gemiddelde verhouding in dezen niet wel tot maatstaf van berekening kan dienen. Wanneer men daarbij verder let op het ten Oosten aan Bezoeki grenzende Banjoewangi, alwaar wij, bij eenen vrij geregelden gang der teelt, weder dezelfde gunstige verhouding als in Paseroewan en Probolinggo vinden, dan wordt men als van zelve op de gedachte gebragt, dat er geene redenen bestaan om het er voor te houden, dat Bezoeki, met opzigt tot eenen meer of minder langen duur van den koffijboom, eene ongunstige uitzondering zou maken op de haar ter wederzijde omringende residentiën, en dat dus, niet in werkelijkheid, maar alleen door de perturbatiën in den gang der kultuur, Bezoeki in dat opzigt in een ongunstiger aspect voorkomt.

Wij kunnen van Bezoeki geen afscheid nemen, zonder weder te hebben gewezen op een staaltje van Indische statistiek.

In de aantooning van de hoeveelheid boomen op ultimo Maart 1855 (zie bijlaag L of N°. 13 van het ministerieel verslag over 1854) wordt voor Bezoeki en Probolinggo gezamenlijk, — want die beide gewesten waren toen nog vereenigd,— het totaal der koffij-aanplantingen opgegeven. 17,914,302 boomen terwijl in de aantooning van de hoeveelheid boomen, op ultimo Maart 1856 aanwezig (zie bijlaag N of N°. 13 van het ministerieel verslag over 1855) voor de beide residentiën, die immiddels waren gescheiden, de hoeveelheid van het jaar te voren, dus ook op ultimo Maart 1855, wordt opgegeven:
voor Probolinggo 5,078,347
" Bezoeki. 10,804,670
————— 15,883,017 "
of minder . . . . . 2,031,285 boomen,

die bij de scheiding der twee gewesten waarschijnlijk in het ongereede zijn geraakt.

Banjoewangi. Omrent dit, het meest oostelijke gewest van

5*

Java, getuigt de regering ¹⁾, dat er nog vele voor de koffijkultuur zeer geschikte gronden te vinden zijn, maar dat, uit hoofde der geringe bevolking, aan geene belangrijke uitbreidings der teelt te denken valt. Wie, die Banjoewangi heeft bezocht, heeft zich dan ook niet kunnen overtuigen van de groote vruchtbaarheid van den grond en de verbazende vegetatie, die de natuur daar allerengeleerd tot op de hoogste bergen ontwikkelt, eene vegetatie, waarbij die van het overige Java, naarmate men meer westwaarts gaat, al minder en minder in vergelijking komt? En toch staat Banjoewangi, welke verwachtingen men op grond van een en ander ook voor de koffijkultuur mogt koesteren, wat de produktie per boom, of den gemiddelden pluk van een pikol koffij van een gegeven getal boomen betreft, de zesde in de rij der Javasche residentien ²⁾.

Uit de bij de tabel N°. 11 gegeven berekening blijkt, dat men hier één pikol koffij heeft geplukt:

in	1854	. . .	van 177 vruchtdragende boomen		
"	1855	. . .	" 137	"	"
"	1856	. . .	" 175	"	"
"	1857	. . .	" 221	"	"
"	1858	. . .	" 127	"	"

en gemiddeld over de vijf jaren van 162 vruchtdragende boomen.

In weêrwil van de onbetwistbare geschiktheid van den grond, die voor dien van Pasoeroean en Bezoeki in niets behoeft onder te doen, is het toch opmerkelijk, dat van de oogsten dier vijf jaren geen enkele pluk de voordeelige jaren van 1854 voor Pasoeroewan en van 1857 voor Bezoeki maar eenigzins nabijkomt. Ook verdienen onze aandacht de nog al belangrijke variatien, die wij bespeuren in het getal boomen, voor den pluk van één pikol benoodigd, en die tusschen de twee laatste jaren een verschil van niet minder dan 94 boomen aanwijzen.

Ofschoon het onredelijk zou zijn te verlangen, dat de koffijteelt op Java bevrijd zou moeten blijven van het wisselvallige van goede en slechte oogsten, dat overal en ten allen tijde zich bij

¹⁾ Zie het verslag over 1855, pag. 116 der officiële uitgave.

²⁾ Men zie de sub N°. 14 hierachter gevoegde tabel, waarbij de residentien zijn gerangschikt naar de verschillende uitkomsten, die 's Gouvernement koffijteelt, gedurende het tijdvak van 1854—1859, als de gemiddeld jaarlijksche aanwijst.

de teelt van veld- en boomvruchten vertoont, en wij dus ten aanzien van Banjoewangi, alwaar, door het bergachtige van een groot gedeelte van het gewest, en het aanwezen van zeer vele, bijkans ondoordringbare bosschen, de hevige, voor het bloeijen en de vruchtzetting der koffijboomen dikwerf zoo nadeelige regens hunnen invloed voor het minst even krachtig als in eenig ander oord van Java moeten doen gevoelen, geen bezwaar kunnen maken, om ook daar aan den invloed der weêrsgesteldheid de noodige ruimte over te laten, te meer nog, omdat wij hier niet, gelijk in zoo vele andere residentiën, die geweldige sprongen voor- en achteruit waarnemen, welke aan den eenen kant getuigen van uitbreiding *quand même*, en aan den anderen kant van treurig verval ten gevolge van vroegere uitspatting, zoo eischt niettemin het belang der zaak, dat men onderzoek of niet andere dan meteorologische oorzaken kunnen hebben medegewerkt, om van de koffijteelt van Banjoewangi niet die resultaten te doen verkrijgen, welke de gesteldheid van den grond anders met zoo veel regt had mogen doen verwachten.

Maar al wilde men aan meer of min gunstige of ongunstige invloeden van het weder de variatiën zelve in de opbrengst van koffij per boom toeschrijven, dan zou toch daarin bezwaarlijk eene oorzaak kunnen worden gezocht voor de over het algemeen mindere resultaten. Waar toch koffij op Java wordt geteeld, en men niet, om maar uit te breiden en altijd weder uit te breiden, de verkregen ervaring heeft ter zijde gesteld, daar heeft men steeds bij voorkeur in bergstreken gelegen boschgronden voor de aanplantingen genomen, en waar men bergen of bosschen aantreft, zal wel de eene plek op Java op het stuk van regens en valwinden niet zoo bijzonder boven de andere bevoorrecht zijn. Willen wij dus over de belangrijke variatiën in den pluk der verschillende jaren voor Banjoewangi al heenstappen, dan toch zal men, terwijl omtrent de geschiktheid van den grond geen de minste twijfel schijnt te bestaan, in accidenten van weêr en wind bezwaarlijk eene behoorlijke oplossing kunnen vinden voor de vraag: waarom, terwijl in Paseroewan en Bezoeki van 114 boomen gemiddeld gedurende 5 jaren één pikol koffij is verkregen, er in het naast gelegene en gewis niet minder geschikte Banjoewangi 162 noodig zijn geweest?

Als men de hierachter geplaatste tabel N°. 14 inzet, dan ontwaart men, dat, na Cheribon en Soerabaja, in Banjoewangi een koffijplantend huisgezin gedurende het tijdvak van 1854—1858

het grootste getal vruchtdragende boomen gemiddeld jaarlijks heeft moeten plukken. Wel bepaalt zich het verschil tusschen Banjoe-wangi en Pasoeroewan, waar de produktie per boom zoo veel aanzienlijker is, tot een twintigtal boomen; maar bij de vraag, in hoever de pluk van een zeker getal boomen in de eene residentie bezwarender kan zijn dan in eene andere, komt, behalve het cijfer zelf, gelijk reeds meermalen is opgemerkt, de meerdere of mindere afstand der aanplantingen wel degelijk in aanmerking.

Wanneer wij, dit bedenkende, er verder op letten, dat Banjoe-wangi, hoezeer eene adsistent-residentie, een gewest is, dat menige residentie in omvang overtreft, en desniettemin in 1858 eene bevolking had van niet meer dan 38,249 zielen, waaronder slechts 4,565 landbouwende huisgezinnen¹⁾, die, zoo niet allen, dan toch voor ver het grootste gedeelte hunne woonplaats hebben in de aan de oostkust gelegene vlakten, dan kan het niet anders of de koffij-aanplantingen, die, volgens het voorkomende in het verslag van 1855²⁾, aan den voet der bergen Idjin, Rante, Pendil en Rauw³⁾ schijnen gelegen te zijn, moeten vrij ver uiteenliggen voor de bij de teelt ingedeelde huisgezinnen, waarvan het cijfer gemiddeld over het vijfjarig tijdvak jaarlijks heeft bedragen 3.517.

Onder zulke omstandigheden kan de pluk:

in 1854 van	708	vruchtdragende boomen
" 1855 "	690	" "
" 1856 "	727	" "
" 1857 "	726	" "
" 1858 "	722	" "

en gemiddeld over de vijf jaren van jaarlijks 715 vruchtdragende boomen per huisgezin niet anders dan zeer bezwarend zijn geweest, en zijn daaruit, zoo niet geheel, dan toch voor een groot gedeelte, de mindere resultaten van Banjoe-wangi waarschijnlijk te verklaren.

De veronderstelling, dat de koffijteelt hier in verhouding tot de krachten der bevolking reeds zoo hoog mogelijk, ja voor eenen behoorlijken pluk waarschijnlijk zelfs veel te hoog is opgevoerd,

¹⁾ Zie den bevolkingsstaat en den staat nopens de rijstteelt, gevoegd bij het regeringsverslag over 1858.

²⁾ Zie op pag. 116 der officiële uitgave.

³⁾ De twee laatsten dezer bergen liggen diep binnenwaarts tegen de grens van het zuidelijk gedeelte van Bezoeki.

wordt, naar ons inzien, versterkt, niet alleen door de mededeling der regering, dat hier aan geene belangrijke uitbreiding te denken valt, maar ook door de omstandigheid, dat hier weinig pagger-koffij is en de aanplantingen nagenoeg geheel uit geregelde tuinen bestaan.

Er heeft dan ook nagenoeg geene uitbreiding plaats gehad; want terwijl men (volgens tabel N°. 7) op ultimo Maart 1855 aan vruchtdragende boomen had:

in geregelde tuinen.	2,317,371
en in paggers of kampongs.	175,019
te zamen.	2,492,390

wordt daarvan op ultimo Maart 1859 opgegeven:

in geregelde tuinen.	2,435,839
en in paggers of kampongs.	119,233
te zamen.	2,555,072

of ongeveer 63,000 vruchtdragende boomen meer dan op het eerste tijdstip.

Daarentegen verdient het allezins opmerking, dat de jonge aanplant ¹⁾ voor de geregelde tuinen jaarlijks is afgенomen van 435,683 op ultimo Maart 1855 tot 235,206 op ultimo Maart 1859, terwijl wij slechts in de drie laatste jaren melding gemaakt vinden van jongen aanplant bij de pagger-koffij.

Aan het groote getal vruchtdragende boomen derhalve, dat men hier te plukken heeft gehad, en niet zoozeer aan het rendement per boom is het dan ook toe te schrijven, dat de produktie per huisgezin groter is geweest dan in eenige andere residentie, uitgezonderd Pasoeroewan, en bedragen heeft:

in 1854	pikols 3.93 $\frac{3}{4}$
" 1855	" 5.03 $\frac{3}{4}$
" 1856	" 4.14 $\frac{3}{10}$
" 1857	" 3.28
" 1858	" 5.66 $\frac{1}{4}$

en gemiddeld over het geheele tijdvak, jaarlijks 4.42 $\frac{1}{2}$ pikols

Reeds bij de residentie Bezoeki is opgemerkt, dat de gemiddelde verhouding tot den totalen aanplant van de vruchtdragende

¹⁾ Zie tabel N°. 8.

en jonge, niet vruchtdragende boomen hier zoo gunstig is als ergens elders, Soerabaja uitgezonderd. Die verhouding, waarin blijkens tabel N°. 13 in vijf jaren weinig of geene noemenswaardige variatiën hebben plaats gehad, levert eenen voldoenden maatstaf op voor de berekening van den tijd, gedurende welken de koffijboomen in dit gewest vruchten dragen, en die minstens op 20 jaren kan worden geteld.

Wij verlaten nu het Noorderstrand, om ons onderzoek voort te zetten en ten einde te brengen met het nog overgeschoten zestal gewesten, meerendeels hetzij meer binnen 's lands gelegen, hetzij aan het Zuiderstrand uitkomende.

Banjoemaa s. Onder de Javasche residentiën zullen er weinige gevonden worden, die, bij eene aandachtige kennismeming der cijfers, welke de regering aangaande de koffijteelt geeft, zulke ongelukkige resultaten aanwijzen als Banjoemaa s. Het is bekend, dat dit gewest veel te lijden heeft van langdurige en hevige regens ¹⁾, zoo nadeelig voor den bloei en de vruchtzetting der koffijboomen, en waarschijnlijk is het, dat de hevige winden, die uit den zuidelijken Oceaan opkomen en wegens het meestal lager gelegen gedeelte der stranden weinig of niet verhinderd worden, om hunnen invloed uit te oefenen op de hooger gelegen koffijaanplantingen, niet weinig bijdragen tot de ongelukkige koffijproduktie in dit gewest. Misschien zou men bij dit alles nog kunnen voegen eene mindere geschiktheid van den grond voor de teelt.

Een inzage van de tabel N° 13, waarbij voor alle residentiën, dus ook voor Banjoemaa s, de verhouding tot den totalen aanplant van de jonge zoowel als de vruchtdragende boomen gedurende het vijftal jaren van ultimo Maart 1855 tot ultimo Maart 1859 wordt opgegeven, zal niet weinig strekken, om de zoo even vermelde ongunstige omstandigheden, waaronder de teelt hier waarschijnlijk gebukt gaat, tot zekere hoogte als de ware oorzaken der slechte resultaten te doen aannemen. Voor Banjoemaa s is die verhouding, gedurende het hier bedoeld tijdvak, gemiddeld geweest ruim $61\frac{3}{4}\%$ voor de vruchtdragende boomen en bijna $38\frac{1}{4}\%$ voor den jongen aanplant, en, in aanmerking genomen de zeer geringe variatiën, die zich daarin jaar voor jaar vertoonen, mogen wij haar als eenen vrij zekeren grondslag aannemen voor de berekening van het getal jaren, gedurende welke de koffijboom vruchten afwerpt, — een getal, dat, naar aanleiding daarvan, op

---

¹⁾ Die ook oorzaak zijn, dat de suikerteelt er maar slecht gedijt.

niet veel meer dan 4 of hoogstens 5 jaren kan worden gesteld; zoodat men hier, om het cijfer der vruchtdragende boomen zoo veel mogelijk op de eenmaal bereikte hoogte te kunnen houden, daartegenover steeds eenen jongen aanplant gaande moet houden, die 3, 4, ja 5 maal zoo aanzienlijk is als wij in de laatstelijk beschouwde vijf residentiën noodig bevonden hebben; of, hetgeen op hetzelfde neérkomt, dat hier voor jonge aanplantingen 3, 4, ja 5 maal meer arbeid dan daar wordt gevorderd.

Zoo iemand, na het voorafgegane vernemende, dat de koffijpluk in deze residentie één pikol heeft opgeleverd:

in 1854 van . . .	438	vruchtdragende boomen
" 1855 " . . .	338	" "
" 1856 " . . .	337	" "
" 1857 " . . .	968	" "
" 1858 " . . .	277	" " *)

en gemiddeld over de vijf jaren van 388 vruchtdragende boomen, soms verwachten mogt in de door de regering gegeven cijfers van den aanplant gedurende hetzelfde tijdvak eene geschiedenis te zullen lezen, getuigende van een ernstig verlangen, om tegenover zulke troostelooze resultaten de bevolking, die bij de teelt werkzaam is, langzamerhand meer en meer te bevrijden van den druk, welken die teelt op haar legt, hij zou zich hier niet minder dan in andere residentiën teleurgesteld vinden.

In het regeringsverslag over 1855 *) lezen wij ten aanzien van de koffijteelt in Banjoemaas het volgende:

"Even als elders wordt ook hier gebrek aan goede gronden ondervonden. Alleen in de distrikten Karang-Kobar, Batoor, Pegadingan en een gedeelte van Bandjar- en Kerta-Negara treft men ze nog aan. Men begint er derhalve aan te denken om, ter verwisseling, de gronden van verlaten tuinen te bezigen. Ten gevolge van de bezwaren, die bleken te bestaan tegen de koffijkultuur in het distrikt Daja-Loehoer, is deze aldaar ingetrokken."

Uit deze mededeeling blijkt, naar ons inzien:

1º. dat men in 1855 wel er aan dacht om vroeger gebruikte gronden weder voor de koffijteelt te bezigen, maar dit nog niet had gedaan;

*) Zelfs in het gunstigste jaar, dat van 1858, heeft men nogenoeig 50 boomen meer noodig gehad, dan het gemiddelde voor de geheele koffijteelt op Java gedurende 5 jaren.

*) Pag. 116 der officiële uitgave.

- 2°. dat dus de in 1854 en 1855 aanwezige aanplantingen (en misschien ook die van een jaar later) waren op gronden, die voor het eerst voor de koffijteelt werden gebruikt;
- 4°. dat mitsdien de pluk en ook de resultaten van het geheele tijdvak van 1854—1858 zijn bewerkstelligd en verkregen van vruchtdragende boomen, geplant op gronden, waarop vroeger geene koffij nog was geteeld;
- 5°. dat die resultaten, hoe slecht nu reeds, wel verre van aanleiding te hebben gegeven tot de vraag, of hier de druk niet zou moeten worden verligt, voor de bevolking geen ander uitzigt schijnen te zullen openen dan op eene voortzetting der teelt op reeds gebruikte gronden;
- 5°. dat eindelijk, vermits de teelt in het distrikt Daja-Loehoer reeds in 1855 was ingetrokken, de daaraan verbonden bezwaren niet van invloed hebben kunnen zijn op de resultaten van dat en de drie volgende jaren.

Zoo wij, na dit een en ander te hebben laten voorafgaan, den loop der teelt gedurende dit tijdvak onderzoeken, dan zien wij:

- 1°. voor het cijfer der bij de teelt ingedeelde huisgezinnen opgegeven (zie tabel N°. 4):

in 1854 een getal van	23,396
" 1855 " " "	26,797 ¹⁾
" 1856 " " "	25,925
" 1857 " " "	21,649
" 1858 " " "	21,146

- 2°. dat het getal der vruchtdragende boomen, waarvan in de vijf jaren is geoogst, volgens tabel N°. 6 is vermeerderd van 7,923,751 in 1854 tot 9,773,185 in 1855, dus met ongeveer 1,850,000 boomen, waarvan ruim 290,000 in geregelde tuinen, en ruim 1,550,000 bij de pagger-koffij;
- 3°. dat, volgens de tabel N°. 7, de staat der vruchtdragende aanplantingen op ultimo Maart van elk jaar in het tijdvak van 1855—1859 eene vermeerdering tusschen het eerste en het laatste jaar aanwijst van ruim 1,100,000 boomen, waarvan 280,000 in geregelde tuinen en 820,000 bij de pagger-koffij;

¹⁾ In weérwil dat reeds met 1855 het distrikt Daja-Loehoer van de koffijteelt was ontheven, zien wij hier voor dat en het volgend jaar eene vrij belangrijke vermeerdering. Waaraan het zoo veel verminderd cijfer der twee laatste jaren tegenover het, zoo als later blijken zal, toenemend getal boomen moet worden toegeschreven, kunnen wij niet nagaan.

- 4º. dat volgens de tabel N°. 8, de staat der jonge aanplantingen gedurende hetzelfde tijdvak en op dezelfde tijdstippen aanwijst eene vermeerdering van 623,000 boomen voor die in geregelde tuinen, tegen eene vermindering van 825,000 boomen voor die bij de pagger-koffij, welke vermindering, daar de teelt van de pagger-koffij in deze residentie reeds eene hoogte had bereikt, zoo als men in slechts enkele andere gewesten zal aantreffen, waarschijnlijk zal moeten worden toegeschreven aan de onmogelijkheid om nog meer te planten ;
- 5º. dat, uitgezonderd deze vermindering, — die, in verband tot de vermeerdering, welke wij in alle andere opzichten bespeuren, blijkbaar niet het gevolg is van een verlangen tot inkrimping, — de teelt, in weérwil van hare intrekking in het groote distrikt Daja-Loehoer, meer en meer is uitgebreid.

In verband tot al die bijzonderheden blijkt het dan ook :

- a. uit de tabel N°. 10, dat per huisgezin is geplukt:

in 1854 van	339 vruchtdragende boomen
" 1855 "	322 " "
" 1856 "	333 " "
" 1857 "	433 " "
" 1858 "	462 " "

en gemiddeld over het geheele tijdvak jaarlijks 373 vruchtdragende boomen ;

- b. uit de tabel N°. 12, dat men per huisgezin, zoo aan vruchtdragende als jonge boomen, op ultimo Maart van elk jaar telde :

in 1854	542 boomen
" 1855	543 "
" 1856	571 "
" 1857	705 "
" 1858	723 "

en gemiddeld over de vijf jaren, jaarlijks 627 boomen.

In weérwil van eenen zoo sterken aanplant, maar wegens het ellendig resultaat van den pluk, is de produktie per huisgezin geweest ¹⁾:

¹⁾ Zie tabel N°. 9.

in 1854	pikols 0.77½
" 1855	" 0.95¼
" 1856	" 0.98²/₃
" 1857	" 0.45
" 1858	" 0.96¼

en gemiddeld over het geheele tijdvak; jaarlijks 0.96¼ pikol ¹⁾.

Bagelen. In het getal huisgezinnen, bij de teelt in deze residentie ingedeeld, merken wij belangrijke variatiën op.

Het cijfer van 1854, na in 1855 te zijn afgenoemt met 417, onderging in 1856 eene verdere plotselinge vermindering van 5,797 huisgezinnen, zoodat het verschil tusschen 1854 en 1856 niet minder bedraagt dan 6,214 huisgezinnen. In 1857 zien wij weder eene vermeerdering met 2,218 en in 1858 met 3,922 huisgezinnen, te zamen tusschen de jaren 1856 en 1858 eene vermeerdering uitmakende van 6,140 huisgezinnen, zoodat in 1858, op 74 na, weder het cijfer van 1854 was bereikt ²⁾.

Uit de tabel N°. 10 blijkt, dat door de koffijplantende bevolking per huisgezin geplukt zijn:

in 1854 van . . .	282 vruchtdragende boomen
" 1855 " . . .	282 " "
" 1856 " . . .	419 " "
" 1857 " . . .	421 " "
" 1858 " . . .	388 " "

¹⁾ Dat is nog 1 pikol en 13 kattis beneden het reeds zoo schraal gemiddelde voor de geheele koffijteelt van Java over dit tijdvak.

²⁾ Wij kunnen niet nagaan, aan welke oorzaken die variatiën moeten worden toegeschreven, of om welke redenen zij hebben plaats gehad. Bij de indigo-teelt zien wij in het getal der daarvoor afgezonderde huisgezinnen een verschil van ruim 6,500 huisgezinnen meer in 1856 dan in 1854. Men zou haast genegeen zijn te denken, dat de vermindering in die jaren bij de koffijteelt heeft gediend tot vermeerdering in dienzelfden tijd der bij de indigo-teelt ingedeelde bevolking. Doch hiertegen doen zich twee bedenkingen op.

Voorerst toch is de bevolking bij de indigo-teelt tot in 1858 met elk jaar bij voortduriing toegenomen, in weêrwil dat ook die bij de koffijteelt in 1858 tot bijna het cijfer van 1854 weder was opgeklommen.

Ten tweede wijzen de staten voor de rijst-kultuur over het geheele tijdvak van 1854—1858 een zóó groot getal van landbouwende huisgezinnen in elk jaar aan, dat het volstrekt niet noodig is, om eene vermindering van huisgezinnen bij de koffijteelt te verklaren uit eene vermeerdering bij de indigo.

Het is nog minder waarschijnlijk, dat de vermindering bij de koffijteelt in eenig verband kan hebben gestaan met den arbeid bij de theekultuur, die verrigt wordt door boedjongs, of in dagloon gehuurde arbeiders.

en, gemiddeld over het geheele tijdvak, jaarlijks 362 vruchtdragende boomen.

In verband tot die cijfers is het nog al opmerkelijk, dat de pluk van één pikol koffij is geschied:

in 1854 van . . .	172	vruchtdragende boomen
" 1855 " . . .	144	" "
" 1856 " . . .	230	" "
" 1857 " . . .	407	" "
" 1858 " . . .	206	" "

en gemiddeld over het geheele tijdvak, jaarlijks van 211 vruchtdragende boomen.

Hier ziet men dus het cijfer der voor den pluk van een pikol koffij benoodigd getal boomen rijzen en dalen, naarmate men per huisgezin meer of minder te plukken heeft gehad. Zoo zijn de twee eerste jaren, toen het geringste getal per huisgezin te plukken viel, ook met opzigt tot het rendement per boom, verreweg de voordeeligste. Daarentegen zijn de twee volgende jaren om de tegenovergestelde reden de onvoordeeligste. In het laatste jaar verbetert de pluk weder, maar gelijktijdig ook verminderd voor ieder huisgezin het getal boomen.

Bij eene inzage der tabellen N°. 7 en 8, houdende opgave van den stand der aanplantingen, zoo vruchtdragende als jonge, op ultimo Maart der jaren 1855—1859, alsook van de tabel N°. 12, waarbij, naar aanleiding van de in die twee tabellen voorkomende cijfers, eene berekening wordt gegeven van het getal boomen, dat jaar voor jaar een huisgezin te onderhouden had, zal het blijken, dat dit getal bedragen heeft:

in 1854 op ultimo Maart	580	boomen
" 1855 " " "	589	"
" 1856 " " "	761	"
" 1857 " " "	721	"
" 1858 " " "	634	"

Verdient dat coïncideren van een meer of minder voordeelig resultaat van den pluk met eene vermindering of vermeerdering van den arbeid, per huisgezin voor dien pluk te presteren, hier gelijk elders, waar men hetzelfde heeft kunnen waarnemen, eene bijzondere aandacht, en kan daarin, zelfs zonder den invloed te miskennen van weer of luchtsgesteldheid, zoo niet geheel, dan toch eenigermate de reden worden gevonden voor het groote ver-

schil tusschen de resultaten van het eene en het andere jaar; — voor een antwoord op de vraag, waarom over het algemeen de uitkomsten niet gunstiger zijn geweest, zal men evenwel niet kunnen volstaan, met op dat verschijnsel te wijzen.

Daarvoor dient men meer bepaalde lijk bekend te zijn èn met de meerdere of mindere geschiktheid van den grond, èn met de meer of minder verspreide ligging der aanplantingen, welk laatste zoo van invloed kan zijn op verligting van den arbeid. Ofschoon in de mededeelingen der regering aangaande dit gewest, noch omtrent het eene, noch omtrent het andere bepaalde bijzonderheden worden vermeld, zoo ontbreekt het toch niet geheel aan indicatiën, die eenigzins op den weg kunnen helpen om tot een min of meer bevredigende beantwoording te komen, althans wan-neer wij daarbij niet uit het oog verliezen de reeds meermalen gebleken strekking, om, liever dan de produktie te zien achter-uitgaan of vallen, wat meer van de bevolking en den grond te vergen, dan anders wel het geval of wenschelijk zou zijn.

Wij moeten dan beginnen met in de eerste plaats te wijzen op den voor Bagelen bijzonder gunstigen pluk der twee eerste jaren, die, in 1854 voor een pikol koffij 56 en in 1855 84 vruchtdragende boomen minder heeft gevorderd dan het gemiddelde voor Java over het geheele tijdvak, en die zoo voordeelig was als wij maar bij zeer weinige residentiën tot dusver hebben aangetroffen. Letten wij dan verder op hetgeen de tabel N°. 13 aanwijst ten aanzien van de verhouding tot den totalen aanplant van Bagelen der vruchtdragende en jonge nog niet vruchtdragende aanplantingen, dan zullen wij zien, dat, ofschoon gemiddeld over de vijf jaren de vruchtdragende boomen ruim $59\frac{1}{2}\%$ en de jonge aanplantingen nagenoeg $40\frac{1}{2}\%$ van den totalen aanplant hebben uitgemaakt, eene verhouding nagenoeg gelijk staande met die in het naburige Banjoemas, er evenwel tusschen het eerste en het laatste jaar een verbazend groot verschil heeft bestaan. In het eerste jaar (ultimo Maart 1855) overtroffen zelfs de jonge aanplantingen in getal die der vruchtdragende boomen; maar met elk jaar verandert de verhouding meer en meer ten voordeele der laatsten, zoodat zij van bijna $48\frac{3}{4}\%$ in het eerste jaar, in 1859 op ultimo Maart was geklommen tot bijna 71%; terwijl wij daarentegen den jongen aanplant zien vallen van nagenoeg $51\frac{1}{2}\%$ (ultimo Maart 1855) op ruim 29% (ultimo Maart 1859).

Als wij dan in de derde plaats in het oog houden, dat van de vruchtdragende boomen, waarvan men in het tijdvak van 1854

—1858 heeft geoogst, die bij de pagger-koffij niet alleen in den beginne, maar ook later met elk jaar meer en meer in getal ver overtreffen de vruchtdragende boomen in geregelde tuinen¹), om eindelijk nevens al die bijzonderheden nog in aanmerking te brengen hetgeen wij in het ministerieel verslag over 1855²) ten aanzien van deze residentie vermeld vinden, en luidende als volgt:

„slechts in een klein gedeelte deser residentie worden geschikte gronden gevonden. De beperktheid in de keuze der gronden voor nieuwe aanplantingen is oorzaak, dat niet aan uitbreiding te denken valt.”

dan vermeenen wij uit het een en ander de volgende conclusiën te mogen maken:

- 1º. de gronden, voor de aanplantingen in geregelde tuinen gebezigt, schijnen voor de teelt der koffij zoo geschikt te zijn, als men ze ergens elders kon aantreffen;
- 2º. bij de overal doorstralende en door het lokaas der kultuur-procenten niet weinig geprikkeld zucht, om aan alle kultures, voornamelijk die der koffij, eene overmatige uitbreiding te geven, hebben de goede resultaten der geregelde aanplantingen van lieverlede er toe geleid, om daar-aan hier eene uitbreiding te doen geven, welke, dewijl men niet bedacht is geweest op hetgeen in de toekomst noodig kon zijn, vroeger of later moest uitloopen op een volslagen gebrek aan geschikte gronden;
- 3º. het vooruitzigt van alzoo zeer spoedig reeds een of meermalen gebezigte gronden te moeten gebruiken voor nieuwe aanplantingen, waarvan niets anders kan worden verwacht dan eene steeds schralere produktie, deed, even als in zoo vele andere residentiën, waarschijnlijk ook hier *de wenschelijkheid inzien*, om het planten van pagger-koffij *aan te moedigen*, en alzoo de eenmaal verkregen produktie niet te doen afnemen;

---

¹) De belangrijke rol, die de pagger-koffij, niet alleen in Bagelen, maar ook in Banjoemans en, zoo als wij later zien zullen, in Kadoe, drie naast elkaar gelegen residentiën, bij de koffij-kultuur in dit tijdvak speelt, is waarlijk opmerkelijk. In geen enkel ander gewest, hoe veel pagger-koffij men daar ook vinden moge, is de verhouding er van tot de andere aanplantingen zoo sterk als hier en in de twee andere genoemde residentiën.

²) Zie pag. 116 der officiële uitgave.

- 4º. de enorme cijfers der pagger-koffij-aanplantingen ¹⁾) kunnen er eenig denkbeeld van geven, hoe de distrikts- en dessa's-hoofden (waarschijnlijk om den wille der kultuur-procenten) van die wenschelijkheid diep doordrongen zijn geweest;
- 5º. als men bedenkt, dat Bagelen maar voor een klein gedeelte uit bergstreken bestaat, en dat daarentegen een aanzienlijk gedeelte der bevolking (gemiddeld 31,000 huisgezinnen 's jaars) voor de koffijteelt is afgezonderd, dan is het hoogst waarschijnlijk, dat, zoo niet alle, dan toch zeer vele dessa's, waarin de koffij-aanplantende bevolking zich ophoudt, gelegen zijn op of in de nabijheid van gronden, voor alles behalve voor de koffij-kultuur geschikt;
- 6º. is dit vermoeden eenigzins gegrond, dan geven de enorme aanplantingen van pagger-koffij regt te veronderstellen, dat men op te veel plaatsen zal hebben geplant zonder zich veel te bekommern over de vraag, of daarvan waarlijk eenig voordeel te wachten zou zijn, en dat alleen de vrees voor al te groten achteruitgang der produktie daartoe heeft gedrongen;
- 7º. pagger-koffij-aanplantingen bieden voor den pluk ongetwijfeld een groot gemak aan, omdat ze om en in de nabijheid der dessa's zijn en niet op uren afstands of op moeijelijk te bereiken plaatsen liggen, zoo als het geval is met de geregelde tuinen en de bosch-koffij;
- 8º. wordt evenwel met het aanplanten van pagger-koffij op eene zoo roekeloze wijze te werk gegaan, als waarschijnlijk ook hier is geschied, dan kan het niet anders, of het meerder gemak van den pluk wordt meer dan opgewogen door de verpligting, niet alleen van een veel groter getal

¹⁾ Volgens de tabellen N°. 7 en 8 had men bij de pagger-koffij op ultimo Maart 1855:

vruchtdragende boomen . . .	5,700,357
jonge . . .	3,979,630
te zamen . . .	<u>9,679,987</u>

en op ultimo Maart 1859:

vruchtdragende boomen . . .	8,321,845
jonge . . .	3,029,991
te zamen . . .	<u>11,351,836</u>

In dienzelfden tijd ziet men den jongen aanplant in geregelde tuinen van 5,843,299 tot 2,958,330 boomen dalen.

boomen te moeten plukken tot verkrijging van één pikol koffij, maar ook door allerlei teleurstellingen, als van slechte oogsten en het kwijnen en vroeg wegsterven van den boom, zoodat er voor de bevolking niets overblijft dan de treurige ondervinding van veel, te veel inproductiven arbeid te hebben moeten verrigten;

9°. meinen wij op grond van al het voorafgegane de minder gunstige resultaten der koffijteelt in Bagelen te moeten toeschrijven aan de uitbreiding, aldaar aan de pagger-koffij gegeven, vooral omdat daardoor de bevolking hoe langer hoe meer per huisgezin te plukken kreeg, terwijl het buitendien waarschijnlijk is, dat zulke aanplantingen, na misschien gedurende eenige jaren redelijk te hebben gerendeerd, daarin spoedig meer en meer moesten te kort schieten, zoo willen wij evenwel niet ontkennen, dat tot de veel onvoordeeliger uitkomsten der drie laatste jaren mede kan hebben bijgedragen de veroudering der bestaande aanplantingen in geregelde tuinen, die, bij het roekeloos gebruik in vorige jaren van de werkelijk geschikte — en de beperkte keuze van nieuwe — gronden, waarover reeds in 1855, zoo niet vroeger, te klagen viel, waarschijnlijk reeds waren of stonden te worden vervangen door minder voordeel belovende aanplantingen.

Door de groote variatiën in de verschillende kategorien van aanplant en vooral wegens de uitbreiding aan de pagger-koffij gegeven, wagen wij het niet eene berekening te geven van het getal jaren voor het afwerpen van vruchten door den koffijboom in deze residentie. Voor zoover de bij de tabel N°. 13 opgegeven gemiddelde verhouding tot den totalen aanplant van 59½ % voor de vruchtdragende en van 40½ % voor de jonge boomen daarvoor eenigen maatstaf van berekening aan de hand kan geven, zou dit neérkomen op 4 of hoogstens 5 jaren.

Kad o.e. In deze residentie vinden wij aanplantingen in geregelde tuinen van bosch- en van pagger- of kampong-koffij.

Het getal vruchtdragende boomen in geregelde tuinen, waarvan geoogst is, zien wij bij de tabel N°. 6 gedurende de 4 eerste jaren (1854—1857) met elk jaar tot een gezamenlijk bedrag van ruim 1,200,000 boomen afnemen, en in het laatste jaar (1858) toenemen met 295,000, zoodat het verschil tusschen 1854 en 1858 nog altijd 900,000 boomen blijft.

In den jongen aanplant in geregelde tuinen daarentegen be-

speuren wij, na een vermindering op ultimo Maart 1856 met ongeveer 260,000 boomen op het cijfer van het vorige jaar, een voortgaande vermeerdering gedurende de drie volgende jaren, zoodat het cijfer van den jongen aanplant dezer kategorien op ultimo Maart 1859 ongeveer 1,178,000 boomen meer telde dan dat op ultimo Maart 1855. Aangezien het cijfer van den jongen aanplant op laatstgenoemd tijdstip, als ook dat op ultimo Maart 1856, gerekend kan worden op ultimo Maart 1859 geheel te zijn overgegaan in de kategorie van vruchtdragende boomen, zoo mag men het er voor houden, dat het op ultimo Maart 1859 aanwezige cijfer van 2,938,458 boomen geheel is van in de drie laatste jaren nieuw aangelegde tuinen. Hoezeer, te rekenen naar de gemiddelde verhouding der jonge en vruchtdragende boomen in geregelde tuinen, de koffijboom in dezelve niet langer dan 5 à 6 jaren vruchten schijnt te dragen, is evenwel voor deze kategorie van aanplantingen vooreerst geene vermindering uit dien hoofde te wachten.

De bosch-koffij neemt in deze residentie eene in verhouding tot de andere kategorien van aanplantingen zeer ondergeschikte plaats in. Wat bij deze kategorie in verband tot de cijfers vruchtdragende boomen bijzondere opmerking verdient, is, dat men het eerste jaar (ultimo Maart 1855) geen jongen aanplant van bosch-koffij had, maar op hetzelfde tijdstip van het volgend jaar daarbij aantreft 50,500 boomen, een cijfer, dat op ultimo Maart 1859 slechts met 6,000 boomen is toegenomen. Mag men daarnuit afleiden eenig voornemen, om de aanplanting van bosch-koffij langzamerhand te doen vervallen, of wel eenig bewijs, dat de boom bij de bosch-koffij veel langer vruchten afwerpt dan bij de geregelde tuinen, zoodat men voor aanvulling niet noodig had meer te planten?

Ingeval de laatste veronderstelling de ware was, dan zou de verhouding tusschen den jongen en den vruchtdragenden aanplant van bosch-koffij voor de boomen bij deze kategorie wijzen op een getal van 20 à 30 jaren voor het dragen van vrucht.

Het is vooral de teelt van pagger-koffij, welke in deze residentie eene uitbreidings heeft gekregen, zoo als in geene enkele andere residentie op Java. Het zou niet onbelangrijk zijn te weten, sedertwanneer die enorme uitbreidings eenen aanvang heeft genomen, ten einde te kunnen nagaan, in hoever zij het gewolg is geweest van, of in verband staat tot vroegere omstandigheden, welke met de koffij-kultuur in deze residentie kunnen hebben plaats gehad. Wij hebben daarbij meer bijzonder het oog op de

proeven, die in vorige jaren in het groot moeten zijn genomen met opzigt tot de bemesting der aanplantingen en de besnoeiing der boomen, — proeven, van wier mislukking wij nog tot in het jaar 1853 de sporen ontdekken⁴⁾). Tot ons leedwezen echter beitten wij van de residentie'sgewijze verkregen resultaten der kof-
fijteelt geene gedetailleerde opgaven vóór 1854.

In dat jaar, waarmede het door ons ter behandeling genomen tijdvak aanvangt, bedroegen de door de bevolking geplukte vruchtdragende boomen bij de pagger-koffij (tabel N°. 6) een getal van 15,612,404, en met elk jaar klimt dat cijfer zoo geweldig, dat de pluk van 1858 geschiedde van 26,205,816 boomen. Op ultimo Maart 1856 (zie tabel N°. 7), dus kort voor den pluk van dat jaar, vinden wij voor de vruchtdragende boomen een cijfer aangegeven van 26,726,578 boomen, of weder ruim 500,000 meer, dan men voor den pluk van 1858 had gehad.

Wat den jongen aanplant dezer kategorie betreft, zoo blijkt uit de tabel N°. 8, dat deze van 11,028,938 boomen op ultimo Maart 1855, behoudens eene vermeerdering van 560,000 boomen op ultimo Maart 1857, is gedaald tot 7,993,656 boomen op ultimo Maart 1858, om een jaar later, of ultimo Maart 1859, weder te stijgen tot 9.239,018 boomen. Wij mogen het er voor houden, dat in dit laatste cijfer geene jonge boomen meer begrepen waren, voor ultimo Maart 1856 geplant.

Uit een en ander blijkt, dat de aanplant van pagger-koffij telde:
op ultimo Maart 1855

aan vruchtdragende boomen	17,312,293
"	11,028,938
te zamen	<u>28,341,231</u>

en op ultimo Maart 1859,

aan vruchtdragende boomen	26,726,578
"	9.239,018
te zamen	<u>35,965,596</u>

of ruim 7½ miljoen boomen meer.

Of die geweldige uitbreidings, welke, volgens het ministerieel verslag over 1854, door de bevolking *eigener beweging en geheel*

⁴⁾ Zie het ministerieel verslag over dat jaar, pag. 157 der uitgave bij KEMINK & ZOON te Utrecht.

vrijwillig moet zijn geschied (want het schijnt uit alles te blijken, dat dit vrijwillig aanplanten alleen op de pagger-koffij ziet), voor haar het resultaat heeft gehad, dat zij er van heeft verwacht, mag eenigzins in twijfel worden getrokken.

Volgens de berekening toch, bij onze tabel N°. 10 gegeven, had de koffijplantende bevolking van Kadoe, en daartoe kan na genoeg de geheele bevolking der residentie gebragt worden, per huisgezin te plukken:

in 1854 van	256 vruchtdragende boomen
“ 1855 ”	293 ” ” ”
“ 1856 ”	380 ” ” ”
“ 1857 ”	424 ” ” ”
“ 1858 ”	435 ” ” ”

Terwijl wij hier met elk jaar het cijfer per huisgezin zien vermeerderen, — eene vermeerdering, welke naar aanleiding van het voorafgegane grootendeels het gevolg is geweest van de toeneming bij de pagger-koffij, — is het nog al opmerkelijk, dat voor den pluk van één pikol koffij noodig zijn geweest:

in 1854	205 vruchtdragende boomen
“ 1855 ”	230 ” ” ”
“ 1856 ”	466 ” ” ”
“ 1857 ”	352 ” ” ”
“ 1858 ”	366 ” ” ”

De produktie per huisgezin heeft bedragen:

in 1854	pikol 1.24½
“ 1855 ”	” 1.27½
“ 1856 ”	” 0.81½
“ 1857 ”	” 1.29½
“ 1858 ”	” 1.18½

Ofschoon de produktie der twee eerste jaren nog 80 à 90 katti's was beneden het gemiddelde per huisgezin voor Java over het geheele tijdvak, heeft de produktie der drie laatste jaren zelfs het lage cijfer der twee eerste niet weder kunnen bereiken, in weérwil van het zoo veel groter getal vruchtdragende boomen, dat men te plukken had.

Patjitan. In dit gewest heeft men één pikol koffij geplukt:

in 1854 van	122	vruchtdragende boomen
“ 1855 “	102	“ ”
“ 1856 “	274	“ ”
“ 1856 “	208	“ ”
“ 1858 “	152	“ ”

en gemiddeld over het geheele tijdvak, jaarlijks van 155 vruchtdragende boomen.

De voordeelige oogsten van 1854, 1855 en 1858 tonnen aan, dat in maar zeer weinige gewesten van Java de koffij met betere resultaten dan hier kan worden geteeld. Zelfs met het zeer ongunstige jaar van 1856 en de voor Patjitan vrij middelmatige produktie van 1857 staat dit gewest, wat betreft het grootste rendement per boom gedurende het tijdvak van 1854—1858, de vierde in de rij der Javasche residentiën, en wanneer wij letten op hetgeen de regering in haar verslag over 1855 ¹⁾ ten aanzien van Patjitan mededeelt, dan meenen wij het er voor te mogen houden, dat, behoudens eene goede regeling ²⁾, hier niets belet, om de bevolking lust in de teelt te doen krijgen. Of evenwel de zucht naar oogverblindende resultaten, waarbij men, zonder voor de toekomst te zorgen, minder ziet op de wijze, waarop die resultaten worden verkregen, en de prikkel der kultuur-procenten hier niet, gelijk elders, de zaken zouden kunnen bederven of misschien reeds bedorven hebben, meenen wij, na hetgeen ons zoo vele andere residentiën hebben geleerd, eenigzins te mogen bewijfelen.

In het zoo even vermeld verslag der regering lezen wij ter aangehaalde plaats het volgende:

- “ Met uitzondering van het distrik Patjitan, ontbreekt het niet
- “ aan geschikt terrein tot vermeerdering der aanplantingen. De
- “ krachten der bevolking laten echter geene plotselinge uitbreiding
- “ toe. De aanplant van pagger-koffij wordt zoo veel mogelijk
- “ aangemoedigd.”

Is het aan den eenen kant verblijdend uit die mededeeling te

¹⁾ Zie pag. 117 der officiële uitgave.

²⁾ Waarbij namelijk de bevolking niet meer boomen te plukken krijgt, dan met eenen zorgvuldigen pluk bestaanbaar is, en men niet door te grote aanplantingen de beschikking over goede gronden verspele, zoodat men, ten einde de produktie niet te zien afnemen, moet eindigen met steeds toenemende aanplantingen op al minder en minder geschikte gronden.

zien, dat, althans in 1855 en waarschijnlijk ook later nog, in Patjitan over geschikte gronden nog te beschikken viel, zoo blijkt aan den anderen kant er ook uit, dat het aan den lust zelfs tot plotselinge uitbreiding niet zou hebben ontbroken, en dat daaraan waarschijnlijk zou zijn botgevierd, zoo de krachten der bevolking het hadden toegelaten.

Uit deze laatste omstandigheid, beschouwd in verband met het niet bijzonder groot cijfer der per huisgezin te plukken vruchtdragende boomen, zou men moeten afleiden, dat de aanplantingen in geregelde tuinen nog al verspreid of van de woonplaatsen der koffijplantende bevolking verwijderd liggen¹⁾, zoodat deze daar-aan reeds vrij wel de handen vol heeft, en men dus geen anderen weg tot vermeerdering der produktie heeft weten in te slaan, dan door ook hier, gelijk in zoo vele andere residentiën, de teelt van pagger-koffij *aan te moedigen*. Ten gevolge van die aanmoediging ziet men dan ook den jongen aanplant van pagger-koffij (zie tabel N°. 8), waarvan het cijfer op ultimo Maart 1855 bedroeg 160,033, aangroeijen tot 389,534 boomen op ultimo Maart 1858. Op dat tijdstip schijnt de vermeerdering haar hoogste top-punt te hebben bereikt, want een jaar later was het bedrag weder met ruim 40,000 verminderd, waarschijnlijk door overgang van jonge tot de kategorie van vruchtdragende boomen.

In weérwil van die vermeerdering, welke, hoe aanzienlijk ook, daar zij nagenoeg 140 % boven het cijfer van 1855 bedroeg, toch niet gezegd kan worden de onevenredige verhouding tot de geregelde aanplanting en te hebben bereikt, welke wij in de twee laatstbeschouwde residentiën hebben waargenomen, zou het evenwel te gewaagd zijn, om daaraan alleen of zelfs voornamelijk de minder gunstige oogsten van 1856 en 1857 toe te schrijven.

Het jaar 1855 was voor den pluk der koffij, behoudens enkele weinig betekenende uitzonderingen, over geheel Java een buiten-gewoon gunstig jaar. Neemt men daarbij in aanmerking, dat de pluk ook van het vorig jaar (1854) weinig minder voordeelig was geweest, dan ligt het op onzen weg, om, zonder naar andere oorzaken te zoeken, in die twee groote op elkaar volgende oogsten, waarvan eene uitputting der boomen het bijkans onvermij-

¹⁾ Dit laat zich trouwens ook verklaren uit de omstandigheid, dat, hoezeer Patjitan over het algemeen een bergachtig gewest is, de bevolking zich grootendeels digt bij het Zuiderstrand gevestigd heeft, en dat dus de geregelde aanplantingen voor haar meer en meer bezwarend moet worden, naarmate men ze meer landwaarts in moet verleggen.

delijk gevolg moest wezen, de verklaring te vinden voor den zoo belangrijk minderen pluk van 1856. Wat hieraan voor Patjitan enige waarde bijzet, is de omstandigheid, dat wij in de twee volgende jaren (1857 en 1858) met elk jaar het rendement per boom weder zien rijzen, of, wat op hetzelfde neérkomt, het getal vruchtdragende boomen, voor den pluk van één pikol koffij benoogd, zien verminderen.

Ondertusschen, hoe genegen ook om in zulke en andere dergelijke natuurlijke oorzaken eene verklaring te zoeken voor het soms belangrijk verschil in de produktie tusschen het eene en het andere jaar, is er toch eene bijzonderheid, die wij niet onopgemerkt kunnen laten, namelijk de niet zeer gunstige verhouding tusschen den jongen en den vruchtdragenden aanplant, die hier gemiddeld bedragen heeft voor den eersten ruim 36 % en voor den tweeden bijna 64 % van den totalen aanplant van Patjitan, en die zou wijzen op een getal van 5 of hoogstens 6 jaren, gedurende welke de koffijboom in dit gewest vruchten draagt.

Wij hebben de berekening gemaakt over de beide kategoriën van aanplant te zamen, maar zoo men die wilde maken over iedere kategorie afzonderlijk, dan zou het blijken, dat de duur voor de vruchtdragende boomen in geregelde tuinen langer is, dan voor die bij de pagger-koffij. Hiermede zou men dus tot de slotsom moeten komen, dat, hoezeer Patjitan door eene hooge ligging uit dat oogpunt voor de koffijteelt niet ongeschikt is, de gronden, waarop men de pagger-koffij plant of heeft geplant, moeten onderdoen voor die, waarop de geregelde aanplantingen zijn aangelegd, weshalve, zoo dit mogt blijken werkelijk het geval te zijn, die omstandigheid eenigzins zou kunnen bijdragen tot verklaring, niet waarom het resultaat van het eene jaar zoo verschilt met dat van het andere, maar waarom het resultaat over het algemeen niet zoo gunstig is geweest, als het misschien had kunnen zijn.

Madioen. Naar het gemiddeld resultaat, dat deze residentie voor den pluk van één pikol koffij van een gegeven getal boomen heeft opgeleverd, en dat in de vijf jaren van 1854 tot 1858 heeft bedragen 174 boomen, of 58 minder dan het gemiddelde over geheel Java gedurende hetzelfde tijdvak, behoort zij tot die gewesten, waar de koffijteelt gezegd kan worden de voordeeligste uitkomsten te hebben gehad. Blijkens de 3e kolom van onze tabel N°. 14 staat zij de 7e in de rij der 20 koffijproducerende residentiën van Java.

Volgens de tabel N°. 11 heeft men er één pikol koffij geplukt:

in 1854 van	162 vruchtdragende boomen
✓ 1855	164 ✓ ✓
✓ 1856	285 ✓ ✓
✓ 1857	132 ✓ ✓
✓ 1858	199 ✓ ✓

en aangezien één huisgezin gemiddeld te plukken heeft gehad
(zie tabel N°. 10):

in 1854	571 vruchtdragende boomen
✓ 1855	631 ✓ ✓
✓ 1856	478 ✓ ✓
✓ 1857	426 ✓ ✓
✓ 1858	352 ✓ ✓

heeft de produktie per huisgezin gemiddeld bedragen:

in 1854	pikols 3.51%
✓ 1855	✓ 3.85
✓ 1856	✓ 1.68
✓ 1857	✓ 3.22%
✓ 1858	✓ 1.77%

In haar verslag over 1855 ¹⁾) deelt de regering ten aanzien van Madioen het volgende mede:

„De gronden aan den kant van het gebergte Willis en die van den berg Lawoe (de laatste echter alleen op aanmerkelijke hoogte) zijn geschikt voor de koffijkultuur. Wil men de koffijteelt in dit gewest doen vooruitgaan, dan moeten de tuinen op verdere afstanden der dessa's aangelegd worden, hetgeen strekken zal tot bezwaar der bevolking.”

Als wij deze woorden in verband brengen met hetgeen de door de regering betreffende Madioen gegeven cijfers te lezen geven, dan schijnt er nog al grond te bestaan voor de meaning, dat de koffijteelt in deze residentie in de toekomst, althans in de eerste jaren, er niet op verbeteren zal.

Opmerkelijk toch is het, dat het getal vruchtdragende boomen (voor den oogst van 1854 werden er, volgens tabel N°. 6, nog 8,919,809 geplukt), in weêrwil dat men op ultimo Maart 1855, volgens tabel N°. 8, eenen jongen aanplant had van 2,744,860

¹⁾ Zie pag. 116 der officiële uitgave.

boomen, die op ultimo Maart 1859 allen tot de kategorie van vruchtdragende boomen moesten zijn overgegaan, op laatstgemeld tijdstip, volgens tabel N°. 7, niet meer had dan 5,736,121 vruchtdragende boomen, zoodat het verlies niet minder kan hebben bedragen dan 5,928,048 boomen¹). Wanneer wij daartegenover stellen den jongen aanplant, die van 2,744,860 boomen op ultimo Maart 1855, vier jaren later, of ultimo Maart 1859, niet hooger heeft kunnen worden opgevoerd dan tot 8,817,350 boomen, en bij dat alles in het oog houden, dat, in weérwil dat een huisgezin al minder en minder te plukken heeft gekregen, de pluk zelve over het algemeen er niet op verbeterd is²), dan geeft het geheel den treurigen indruk, — te treuriger naarmate het blijkt, dat met meer matiging men geene verwerpelijke resultaten had kunnen behouden, — dat wij hier eene geschiedenis hebben te lezen van vroegere uitbreiding *quand même*, waarvan in het hier behandeld vijfjarig tijdvak en waarschijnlijk later nog de naweeën zijn en zullen worden ondervonden. Ten aanzien van de paggerkoffij in deze residentie duiden de daarvan gegeven cijfers aan, dat de *vrijwillige* aanplant er van reeds vóór ons tijdvak is aangemoedigd geweest, en dat alle verdere aanmoediging niet meer heeft gebaat of baten zou.

Kediri. Hier zijn voor den pluk van één pikol koffij noodig geweest:

in 1854	225	vruchtdragende boomen
" 1855	305	" "
" 1856	490	" "
" 1857	215	" "
" 1858	204	" "

¹) Men had voor den oogst van 1854. . . . . 8,919,309 boomen
op ultimo Maart 1855 telde de jonge aanplant. . . . 2,744,860 "
dus te zamen. . . . . 11,664,169 boomen
op ultimo Maart 1859 had men voor den ophanden
zijnden pluk van dat jaar. . . . . 5,736,121 "
zoodat in 4 jaren tijds het verlies kan worden gesteld op 5,928,048 boomen

²) Zoodat wij hier een verschijnsel hebben, dat lijnrecht strijd met het-
geen wij in de meeste andere residentiën hebben kunnen waarnemen,
alwaar doorgaans de pluk beter werd, naarmate een huisgezin minder
vruchtdragende boomen te plukken had.

en gemiddeld over het geheele tijdvak 264 vruchtdragende boomen, dat is 36 meer dan het gemiddelde voor Java, en aangezien één huisgezin gemiddeld geplukt heeft:

in 1854	446 vruchtdragende boomen
“ 1855	435 ” ” ”
“ 1856	399 ” ” ”
“ 1857	346 ” ” ”
“ 1858	279 ” ” ”

heeft in verband daarmede de produktie per gezin bedragen:

in 1854	pikol 1.97½
“ 1855	” 1.42½
“ 1856	” 0.81½
“ 1857	” 1.61½
“ 1858	” 1.36½

en gemiddeld over het geheele tijdvak 1.43½ pikols of 66 katti's beneden het gemiddelde voor Java.

In deze residentie vinden wij koffij in geregelde tuinen, in bosschen en in paggers geplant.

De vruchtdragende boomen in geregelde tuinen zien wij verminderen van 9,786,758 voor den pluk van 1854 tot 6,691,245 in 1858, dus met ruim 2,820,000 boomen in vijf jaren. Wanneer men nagaat, dat de jonge aanplant, waarvan het cijfer op ultimo Maart 1855 bedroeg 2,571,240 boomen, 4 jaren later geheel tot de kategorie der vruchtdragende boomen behoorde, dan blijkt het verlies eigenlijk te hebben bedragen nagenoeg 5,400,000 boomen. Daartegenover evenwel bedroeg de jonge aanplant op ultimo Maart 1859 4,841,467 boomen, zoodat het verlies aan vruchtdragende boomen op 560,000 nagenoeg gedekt was. Of evenwel met eenen zoo belangrijken jongen aanplant het cijfer der vruchtdragende boomen weder de hoogte van het jaar 1854 geheel of nagenoeg zal bereiken, vermeenen wij te moeten bewijfelen.

Waarschijnlijk is het met het oog op de aanplantingen in geregelde tuinen, dat wij in het regeringsverslag van 1855 *) het volgende lezen: “ Het aantal geschikte gronden wordt al langer hoe beperkter. Alleen op de hellingen der bergen worden ze nog gevonden. In 1855 heeft eene uitbreiding plaats gehad van 343,650 boomen.”

*) Pag. 117 der officiële uitgave.

Daar het planten van koffijboomen op Java, gelijk bekend is over het algemeen nergens beter kan geschieden dan tegen de hellingen der bergen, klinkt het niet weinig vreemd, hier te vernenen, dat de beschikking over geschikte gronden al meer en meer beperkt wordt, en men ze niet meer aantreft dan juist daar, waar men de beste resultaten er van te wachten heeft. Tot opheldering van het raadselachtige, daarin gelegen, kan waarschijnlijk het volgende dienen.

Toen in 1830, na het einde van den vijfjarigen Javaschen oorlog, Kediri (met eenige andere gewesten) onder het onmiddellijk bestuur van het Nederlandsch Gouvernement kwam, was de residentie schaars bevolkt en zeer boschrijk. Als een middel om het nieuw verkregen landschap produktief te maken, en om de toeneming der bevolking te bevorderen door haar zoo veel mogelijk te bevrijden van den overlast van het wild gedierte, dat, hoe talrijk nu nog, het toen nog veel meer was, werden overal, meestal zelfs langs de groote wegen, aanzienlijke gedeelten bosch ontgonnen en herschapen in aanplantingen van koffij, die daardoor veelal kwamen te staan op gronden, welke tegenwoordig voor sawah's of natte rijstvelden dienen. Wij laten ons niet in met de vraag, in hoe verre van zulke aanplantingen op den duur goede resultaten te wachten waren, maar vermelden slechts het feit, om daarbij tevens de opmerking te maken, dat een maatregel, alleen als tijdelijk aangevangen, verder en verder is voortgezet, zoodat men twintig en meer jaren later op de groote wegen, die van de hoofdplaats voeren naar Soerabaja, naar Toelong Agong en Trengalek, naar Berbek en Madioen, en naar Paré, ofschoon grootendeels langs vlakke en niet zeer hoog gelegen gronden loopende, hier en daar aanplantingen van koffij kon aantreffen.

Hebben die aanplantingen, welke waarschijnlijk nu nog een niet onaanzienlijk deel der Kedirische koffijteelt uitmaken, er toe bijgedragen, om haar, wat het rendement per boom betrifft, niet bijzonder voordeelig te doen zijn; voor de bevolking zelve hadden zij het groote gemak, van in de nabijheid der bewoonde streken te zijn gelegen. — In 1855 zou dus, volgens het regeringsverslag, de gelegenheid voor zulke aanplantingen merkelijk zijn verminderd en mitsdien eerlang moeten worden overgegaan om geheel en niet anders dan aan de hellingen van bergen te planten.

Maar wat de meeste bevreemding moet verwekken is, dat van

het nog vorhanden zijn van goede gronden langs de hellingen der bergen, iets dat in de meeste andere residentiën als een uitredding zou worden beschouwd, omdat men daar de beschikking er over door roekeloze uitbreiding zoo heeft verspeeld hier wordt gewaagd op eenen toon, die zeer na aan den klaagtoon grenst. — De oplossing van het raadselachtige, dat hier gelegen is, zal men waarschijnlijk kunnen vinden in de omstandigheid, dat de Kedirische bevolking, die toch al reeds op geene bijzonder eervollen oorsprong ¹⁾ kan bogen en, gesatureerd van opium, niet tot de ijverigste en krachtigste gedeelten der Javaansche bevolking behoort, niet langer in de nabijheid harer woningen koffij zal kunnen telen, maar verpligt zal zijn dit op verre afstanden te doen in de meestal zeer schaars bevolkte bergstreken; althans zoo men er niet toe wil besluiten, om de teelt meer en meer te zien afnemen.

Waarschijnlijk zal aan dezelfde omstandigheden moeten worden toegeschreven de geringe uitbreiding, die hier aan het planten van bosch-koffij schijnt te zijn gegeven.

Wanneer men, tegenover de bijzonderheid, dat, volgens tabel N°. 8, in de laatste jaren geene nieuwe aanplanting van bosch-koffij meer vermeld wordt, let op de steeds toenemende vermindering van het getal vruchtdragende boomen bij die kategorie, dan zou men haast vermoeden, dat de bosch-koffij tot hare laatste dagen is gekomen ²⁾.

De pagger-koffij alhier schijnt ook haren ondergang nabij. Tegenover eene volkomen absentie van jongen aanplant gedurende het geheele hier behandelde vijfjarig tijdvak, zien wij het getal van 896,527 vruchtdragende boomen, waarvan in 1854 is geoogst, afnemen tot 173,986 in 1858.

---

¹⁾ Kediri diende, tijdens het nog onder de Vorsten van Soerakarta en Djokdjokarta stond, tot een verbanningsoord. — Zie wat wij in voce aangaande dit gewest en het gebruik van opium aldaar hebben gezegd.

²⁾ Ten aanzien van de bosch-koffij in Kediri moeten wij weder op een staaltje van Indische statistiek wijzen. — In weérwil dat, zoo als hierboven is gezegd, er reeds in de laatste vier jaren geen jonge aanplant van bosch-koffij meer aanwezig was of althans vermeld wordt, en er dus geen element meer vorhanden was, waaruit de vruchtdragende aanplant bij die kategorie kon worden aangevuld, zien wij het cijfer der vruchtdragende boomen van 133,841 in 1857 verhoogen tot 188,451 in 1858!

Ons onderzoek omtrent de resultaten, welke de koffijteelt gedurende het tijdvak van 1854 tot 1858 in de verschillende residentiën van Java heeft gehad, afgeloopen zijnde, zoo kunnen wij thans overgaan tot de mededeeling van de beschouwingen en gevolgtrekkingen, tot welke, naar het ons toeschijnt, dat onderzoek de stof levert.

Vooraf echter moeten wij nog de aandacht vestigen op een bijzonderheid, die de teelt in het algemeen betreft.

Uit de ministeriële verslagen over dit tijdvak blijkt, dat men heeft aangeplant:

in 1854	19,164,640	boomen
" 1855	22,223,889	"
" 1856	25,045,931	"
" 1857	23,704,877	"
" 1858	19,460,257	"
te zamen.	<u>109,599,594</u>	<u>boomen</u> ¹⁾

waarvan voor inboeting:

in 1854	11,609,778	boomen
" 1855	15,647,461	"
" 1856	14,448,970	"
" 1857	14,911,985	"
" 1858	11,091,232	"
te zamen.	<u>67,709,426</u>	<u>boomen</u>

en dus voor uitbreidung:

in 1854	7,554,862	boomen
" 1855	6,576,428	"
" 1856	10,596,961	"
" 1857	8,792,892	"
" 1858	8,369,025	"
te zamen.	<u>41,890,168</u>	<u>boomen</u>

Het is moeijelijk na te gaan, welke beteekenis de regering hecht aan de woorden *inboeting* en *uitbreidung*. Wanneer die beide woorden gezamenlijk en, als ware het, bij tegenstelling worden gebezigd,

¹⁾ Dat is gemiddeld 's jaars 21,919,119 boomen.

dan moet, naar het ons toeschijnt, onder het woord *inboeting* begrepen worden zoo veel van den neuen aanplant, als dienen moet om den totalen aanplant op de eenmaal bereikte hoogte te houden; terwijl alsdan *witbreiding* betrekking heeft tot datgene, waarmede de totale aanplant jaar voor jaar is verhoogd of vermeerderd; en in dien zin moet dus, wanneer er gezegd wordt, dat van 1854—1858 van het nieuw aangeplante 41 miljoen boomen hebben gediend voor *witbreiding*, ook blijken, dat de totale aanplant, in 1854 aanwezig, met 41 miljoen boomen in 1858 is vermeerderd.

Vestigen wij evenwel met deze uitlegging het oog op de door de regering van den totalen aanplant van 1854—1858 gegeven cijfers, zoo als wij die hebben opgenomen in onze tabel N°. 2, dan blijkt het, dat onze opvatting dier beide woorden in het geheel niet overeenstemt met de beteekenis, welke daaraan door de regering schijnt te worden gehecht.

Volgens die tabel toch zien wij wel eens vermeerdering, doch niet tot het bedrag der door de regering aangegeven cijfers, — maar ook vermindering; — zoodat het verschil tusschen de cijfers van het eerste en laatste jaar op verre na niet zoo groot is, als het had moeten of kunnen zijn; want het blijkt, dat er is geweest:

- 1°. van 1854 op 1855 eene vermeerdering van 25,355,745 boomen;
- 2°. van 1855 op 1856 eene vermeerdering van 6,091,757 boomen;
- 3°. van 1856 op 1857 eene vermindering van 12,896,680 boomen;
- 4°. van 1857 op 1858 eene vermeerdering van 71,686 boomen; en
- 5°. van 1858 op ultimo Maart 1859 eene vermeerdering van 2,113,756 boomen;

zoodat, na aftrek der vermindering van 1856 op 1857, de geheele vermeerdering een cijfer aanwijst van 21,236,264 boomen of ruim 20 $\frac{1}{2}$ miljoen minder dan men had mogen verwachten, daargelaten nog, dat geen van de hier gegeven cijfers eenige de minste overeenkomst hebben met die der, volgens de regering, voor *witbreiding* gedane aanplantingen.

Een van beiden is dus waar: of de regering hecht aan de twee hier bedoelde woorden eene beteekenis, waarvan wij niet kunnen nagaan, welke die zij; of er is in die vijf jaren door de koffij-

plantende bevolking veel, helaas te veel verloren arbeid verrigt¹).

Doch laat ons zien, wat het gedane onderzoek ons heeft aangeleerd.

In de eerste plaats moeten wij wijzen op de verregaande onnaauwkeurigheden, welke wij in de cijfers der Javasche koffijteelt hier en daar, waar dit het meest in het oog liep, hebben doen opmerken, en die ons eenen hoogst ongunstigen indruk moeten geven omtrent de waarde van het overige. — Waar er sprake is van eenen teelt, waarvoor de aanplantingen 300 milhioen boomen of daaromtrent tellen, zou de eisch eener naauwkeurige telling boom voor boom wel is waar ongerijmd zijn, en het zou verregaande haarklovenij zijn, te vallen op bijzonderheden, zoo als, dat op ultimo Maart 1855 (zie tabel N°. 2) gezegd worden aanwezig te zijn 226,103,320 vruchtdragende boomen, terwijl het blijkt, dat men enige weken later maar 225,663,542 of ongeveer 440,000 minder heeft geplukt. Zoo willen wij er niet eens op vallen, dat men zegt, op ultimo Maart 1856 te hebben gehad 228,959,776 vruchtdragende boomen, terwijl er enige weken later maar 219,316,385 of ruim 9½ millioen minder hebben kunnen worden geplukt²).

Immers wij kunnen ons zeer goed voorstellen, dat de opgave der op ultimo Maart aanwezige boomen geschiedt volgens leggers (die men er toch wel op na zal houden), zonder dat men juiste aanteekeningen heeft gehouden of behoeft te houden van elken boom, die uitsterft of op de eene of andere wijze verloren raakt. Maar wat moet men denken van cijfers, volgens welke, in een gegeven oogstjaar, niet 1,000, of zelfs 100,000, maar millioenen vruchtdragende boomen *meer* zijn geplukt, dan er op ultimo Maart van zoodanig jaar gezegd worden aanwezig te zijn geweest?³.

¹) Of, — hetgeen een evenmin verblijdend verschijnsel zou zijn, — een aanplant van gemiddeld bijkans 22 milhioen boomen 's jaars (zie onze voorgaande noot) is niet voldoende geweest, om het cijfer van 226,103,320 vruchtdragende boomen op ultimo Maart 1855 te verzekeren tegen eene daling tot 205,462,303 boomen op ultimo Maart 1859; zoodat eene jaarlijksche aanvulling zelfs van 25 à 26 milhioen boomen nauwelijks toe-reikende zou zijn, om het cijfer der vruchtdragende boomen op zijne eenmaal bereikte hoogte te houden, en dus de geheele vruchtdragende aanplant in 8 jaren vernieuwd moet worden, waaruit dan zou blijken, dat, berekend over den geheelen aanplant, de koffijboom op Java gemiddeld niet meer dan gedurende 8 jaren vruchten afwerpt.

²) Hoezeer het verschil hier wel wat groot is.

³) Volgens de tabel N°. 2 waren er op ultimo Maart 1857 aanwezig

Wat moet men denken van opgaven, waaruit blijkt, bijv. van Bezoeki en Probolinggo, dat van den staat van de totale aanplanting op ultimo Maart 1854 twee verschillende lezingen zijn, die een verschil aanwijzen van 2 miljoen boomen en meer zelfs? Wat eindelijk van opgaven, volgens welke, zoo als in Kediri, het cijfer der vruchtdragende boomen bij de bosch-koffij van 1857 op 1858 met ruim 50,000 boomen is vermeerderd, zonder dat er in jaren gebleken is van eenigen jongen aanplant, waaruit die toeneming zou kunnen worden verklaard?

Vermindert dit een en ander eenigzins de waarde van onze berekeningen, tot onze verontschuldiging strekke het, dat wij van den nood eene deugd makende, niet anders konden doen dan te roeien met de riemen, die ons gegeven waren.

Zulke opgaven hebben den schijn, alsof men, ter voldoening aan een wettelijk voorschrift, maar op goed geluk cijfers heeft ingevuld, zonder te bedenken, dat de statistiek, zich daarvan meester makende, het weinige vertrouwen, dat zij verdienken, dadelijk moet aan den dag brengen. Mag men uit zulke cijfers tot de' gevolg trekking komen, dat men in Indië nog maar eene zeer geringe waarde aan de statistiek hecht, te treuriger nog wordt de zaak, wanneer men daarbij bedenkt, dat het hier eene teelt geldt, waarin meer dan een derde der landbouwende bevolking van Java, niet uit eigen vrijen wil, maar gedwongen, is betrokken; — eene teelt, waarbij de betaling van den arbeid niet is geregeld krachtens eene overeenkomst tusschen den arbeider en den ondernemer, maar door dezen *ex plenitudine potestatis* is vastgesteld, en dat nog wel volgens eenen maatstaf, die niet vraagt naar den gepresteerd arbeit, maar naar de zoo wisselvallige resultaten er van; — eene teelt eindelijk, waarbij de ondernemer de behartiging zijner belangen moet overgeven in handen van tusschenpersonen, die, zonder zelve een regtstreeksch,

---

206,212,916 vruchtdragende boomen en werden er in dat jaar eenige weken later 212,063,782 geplukt. Wanneer men de tabellen N°. 6 en 7 met inachtneming der jaartallen met elkander vergelijkt, dan zal men bij verschillende residentiën niet in een en hetzelfde jaar, maar in verschillende jaren, vele zulke onverklaarbare opgaven aantreffen. Bij voorbeeld Bantam voor het jaar 1858, Krawang 1855 en 1856, Preanger Regentschappen 1855 en 1857, Tagal 1856 en 1857, Japara 1856, 1857 en 1858. Soerabaja 1857 en 1858, Pasoeeroewan 1855 en 1857, Probolinggo 1858, Bezoeki 1855, 1856 en 1857, Kadoe 1857 en 1858, Patjitan 1856 en Madioen 1855.

vitaal belang bij de zaak te hebben, en gewapend met eene geweldige magt, door het uitzigt op bevordering en den prikkel der kultuur-procenten, onwillekeurig zelfs, telkens gevaar loopen van het belang van hunnen principaal zeer eenzijdig op te vatten.

Onze geringschatting der inlandsche Hoofden, waarvan wij op meer dan eene plaats in het Woordenboek blijk hebben gegeven ¹⁾, ontslaat ons van de verpligting, om te hunnen aanziën in eenige verontschuldigingen te treden. Wat evenwel de Europeesche ambtenaren betreft, ofschoon wel geen hunner zal willen beweren, dat het *nil humani a me alienum puto* op hem niet toepasselijk zou zijn, zoo is het er toch verre af, dat wij met het hier beweerde een smet op hen zouden willen werpen. Maar er zijn in het menschelijk leven van die zaken en omstandigheden, die, wanneer wij gedurig daarin verkeeren, onwillekeurig, ja onzes ondanks, eenen verkeerden invloed uitoefenen, waartegen wij niet altijd bestand zijn of blijven.

Ondertusschen, — en hiermede zijn wij gekomen tot hetgeen wij in de tweede plaats aan te merken hebben, — ondertusschen geven de cijfers, zoo gebrekig als die in de regeringsverslagen voorkomen, in verband tot de mededeelingen, welke wij hier en daar, met opzigt tot de koffijteelt, in die verslagen hebben opgevangen, eene hoogst treurige geschiedenis van die teelt te lezen.

Uit alles zou men haast moeten opmaken, dat, ofschoon het kultuurstelsel nu reeds 30 jaren gewerkt en miljoenen bij miljoenen schats afgeworpen heeft, men er in de verste verte niet aan heeft gedacht, om eene behoorlijke statistiek te hebben van de gronden, of om zelfs maar bij benadering te weten te krijgen, over hoe veel voor de koffij geschikte gronden men de beschikking had, ten einde daarnaar, in verband tot het zielental, dat men bij de teelt zou kunnen bezigen, en tot den arbeid, dien men ieder huisgezin in redelijkhed zou kunnen opleggen, te regelen, hoe veel gronden men in elke residentie zou kunnen beplanten, behoudens het *en reserve* houden van eene genoegzame

¹⁾ Men zie onder anderen op het artikel *Java* in het *Aardr. en Stat. Woordenb. v. Nederl. Indië*, Deel I, pag. 586, aan het einde der 2^e noot, pag. 587, 2^e kol., pag. 588, 1^e kol., en pag. 657, 2^e kol. Men houde hierbij wel in het oog, dat geringschatting nog geene minachting is. Minachting kan slechts bestaan ten aanziën van iemand, die hooger in zedelijke en verstandelijke ontwikkeling had kunnen staan, dan hij werkelijk staat. De lage trap, waarop de inlandsche hoofden in beide die opzichten staan, is niet hunne schuld, en men kan ze daarom alleen geringschatten.

hoeveelheid tot aanvulling van hetgeen, niet dan na eenige jaren braak te hebben gelegen, later weder zou kunnen worden gebruikt. Vanwaar anders die noodkreten, welke men met opzigt tot de meeste residentiën verneemt omtrent steeds nijpender gebrek aan gronden? Waarin anders moeten wij eene verklaring zoeken voor die erbarmelijke beketenissen, dat men *hier* geplant heeft op schrale glagavelden en op gronden, die reeds twee en drie malen voor de teelt waren gebezigt, zonder behoorlijk op hun verhaal te hebben kunnen komen; *daar* de koffijteelt in het een of ander distrik moet moeten intrekken, omdat zij te bezwarend voor de bevolking was geworden; terwijl men op andere plaatsen weder geene kans ziet tot het doen van nieuwe aanplantingen, zonder de bevolking op 30 palen van hare woningen te laten werken? Nee, zonder te zorgen voor den dag van morgen, heeft men maar voor de voeten weg geplant, en terwijl men den mond vol heeft van zorg voor de krachten der bevolking, blijkt het toch uit alles, dat men den boog niet sterker kon spannen dan reeds geschied is; — en zonderling is het te zien, hoe in de residentiën, waar het nijpendst gebrek aan geschikte, niet al te ver gelegen gronden wordt gevoeld, men zoo op eenmaal de wenschelijkheid heeft ingezien van het op uitgebreide schraal aanplanten van pagger-koffij, voor zoo verre aanplantingen van voorafgegane jaren daarvoor de gelegenheid niet hadden benomen.

Ten derde: de pogingen, die allerwege in het werk worden gesteld, om, ten einde de koffijteelt wegens gebrek aan genoegzaam nabij gelegen geschikte gronden van hare eenmaal bereikte hoogte niet te zien achteruitgaan, de eventueel te verwachten gaping aan te vullen door uitgebreide aanplantingen van pagger-koffij, schijnen ons het bewijs te leveren, dat de koffijteelt van Java eene hoogte heeft bereikt ¹⁾), waarop zij zich bezwaarlijk zal kunnen staande houden ²⁾; en dat, wordt het bezwaar van te ver van de woonplaatsen aangelegde aanplantingen niet al lichter en lichter geteld, er dan groote waarschijnlijkheid bestaat, dat men niet dan

¹⁾) Namelijk wat de uitgebreidheid der aanplantingen aangaat.

²⁾) De kostbare zending van den Hooleeraar W. H. DE VRIESE, — eene zending, die wij om het hooge belang der zaak verre zijn van af te keuren, — kan dienen tot een staaltje, hoe men, na alle verontschuldigingen omtrent hevige regens, snuitkevers en wat niet al, als ook na alle vruchtelooze pogingen, om den koffijboom te snoeien, te bemesten en ~~om~~ oude, vruchtdragende boomen door uitkapping te trachten weder vruchtdragende te maken, eindelijk ten einde raad was.

afnemende oogsten zal te wachten hebben. Tenzij men terugkeere tot het punt, waarvan men, zoo al niet bij den aanvang, dan toch reeds voorlang had behooren uit te gaan, te weten eene behoorlijke opneming der in iedere residentie aanwezige geschikte gronden, welke men voor de teelt zou kunnen gebruiken, zonder daarbij uit het oog te verliezen noch het getal gezinnen, dat men werkzaam zou kunnen stellen, noch de te zeer verwijderde ligging, om daarnaar te kunnen bepalen, hoe ver men de aanplantingen zou kunnen uitbreiden, behoudens het *en reserve* houden van eene genoegzame hoeveelheid gronden tot aanvulling van die, welke tijdelijk onbruikbaar zijn geworden, zal de wetenschap van alle mogelijke geleerden niet veel meer dan palliativen aan de hand kunnen geven, die, slechts tijdelijke verademing gevende, ten laatste den slag niet kunnen afweren.

Dit is te meer noodig, omdat men, zelfs met eene slechts oppervlakkige kennis, ziende blind moet zijn, om niet tot de slotsom te komen, dat de teelt der koffij op Java daar niet bijzonder te huis behoort, althans zoo het eene uitgemaakte zaak is, dat van geene aanplanting aldaar iets goeds te wachten is, die niet door hoog opgaand hout, als dat der dadapboomen, eenigzins beveiligd wordt voor de felle hitte der zonnestralen. Er is geen boomkweeker zoo eenvoudig, die u niet weet te zeggen, dat een vruchtboom tusschen hoog opgaand hout geen krachtigen groei kan hebben, maar hoog moet opschieten, zoodat door de geilheid van den groei aan de vruchtdraging wordt te kort gedaan. Is het dus om die reden te voorzien, dat de koffijboom op Java moeijelijk er toe gebragt zal kunnen worden, om zoo veel af te werpen als in de landen, waar hij geächt kan worden te huis te zijn, in dat hoog opschieten, dat men door geene besnoeiing anders dan weder ten koste der vruchtdraging kan tegengaan, ligt voorts nog het bezwaar, dat eene behoorlijke plukking er zeer door bemoeijelykt wordt. Bij de zeer schrale betaling, welke de koffijplantende bevolking over het algemeen voor haren arbeid erlangt, kan die pluk in de gegeven omstandigheden niet anders dan zeer zorgeloos, ja roekeloos geschieden, zoodat er niet alleen veel verloren moet gaan, maar ook de boom schade lijdt. Wil men derhalve, zoo lang de aanplant niet anders dan op de tegenwoordige wijze kan geschieden, eenen beteren pluk verkrijgen en, behalve alle mogelijke verbeteringen in de teelt zelve, langs dien weg door een meerder rendement van den boom (en niet door overdreven uitbreiding) tot eene hogere produktie komen, zoo

verhooge men niet alleen het loon van den planter, gelijk men reeds aangevangen heeft te doen, maar zorge tevens, dat hij niet meer boomen te plukken krijge, dan hij binnen eenen behoorlijken tijd met gemak en zorg plukken kan. Zoo doende kan hij tot de ervaring komen, dat wat goed en zorgvuldig geschiedt, op den duur het best beloond wordt, en mag men misschien de verwachting koesteren, dat hij zich eenmaal met de koffijteelt zal verzoenen.

Zoo lang evenwel het koffijstelsel behouden moet blijven, en wel op den voet, waarop het thans bestaat, is er groot gevaar, dat die verwachting zich niet zal verwezenlijken, tenzij de regering, na eenen meer rationelen toestand te hebben ingevoerd, besloten zij, om elken terugkeer tot overdrijving krachtdadig te gen te gaan.

Behalve eene verbetering der teelt, voor zoo ver die mogelijk mogt zijn, en eene betere betaling van den planter, die zoo min mogelijk aan de wisselvallige kansen van zijnen arbeid dient blootgesteld te worden, zal het doel, waarnaar men te streven heeft, naar ons inzien niet beter bereikt kunnen worden, dan door, met afschaffing der kultuur-procenten, zoo als ze thans geregeld zijn, de uitzichten op bevordering en het genot van een buiten gewone geldelijke belooning zoo voor de inlandsche Hoofden als voor de Europeesche ambtenaren, aan wier leiding de teelt wordt toevertrouwd, afhankelijk te maken van hun ernstig streven, om de teelt zoo hoog mogelijk op te voeren, niet door uitbreiding *quand même*, maar door al wat, zonder aan de reputatie van de Java-koffij schade te doen, het rendement per boom en, bij gevolg ook de produktie per huisgezin kan doen toenemen. Zoo verbindt men hun belang met dat der bevolking, en zal de regering bij beider samenwerking waarlijk geen schade lijden.

Het zoeken moet dus zijn, in de eerste plaats, om zoo veel, maar ook niet meer te planten dan men vooraf zeker berekenen kan zonder schade voor de bevolking en voor de beschikking over genoegzame gronden te kunnen volhouden; vervolgens om den naar dien maatstaf berekenden aanplant zoo goed en zoo zorgvuldig mogelijk te behandelen en daarvan de meest mogelijke partij te trekken.

De vraag, — en hiermede zijn wij gekomen tot de laatste beschouwing, tot welke het gedaan onderzoek ons de stoffe levert, — de vraag of aan den hier gedanen eisch steeds zal kunnen wor-

den voldaan, zoodat geene herhaling te vreezen zou zijn van de geschiedenis der koffijteelt, gelijk wij die hierboven hebben leeren kennen, en of mitsdien het voortdurend bestaan der Gouvernements koffijteelt langs dien weg gewaarborgd zou kunnen worden, gelooven wij dat bezwaarlijk voor een bevestigend antwoord vatbaar kan zijn.

De stelling, dat er geene inrigting van menschelijke vinding kan bestaan, die aan de algemeene wet der vergankelijkheid niet onderworpen zou zijn, zal, meenen wij, moeijelijk kunnen tegengesproken worden. De geschiedenis van al de voorafgegane eeuwen kan ons van de waarheid dier stelling overtuigen, en het geloof aan eene altijd voortgaande ontwikkeling van het menschdom zegt ons, dat het ook in den vervolge niet anders zijn zal. Behoudens deze algemeene waarheid meenen wij evenzoo als ontwijfelbaar te mogen aannemen, dat de langere of kortere duur van welke menschelijke inrigting ook niet anders dan van haren meer of minder deugdelijken grondslag, of van het meer of minder tijdelijke der behoeft, waarin zij moet voorzien, afhankelijk kan zijn.

Bij eene toepassing van die beschouwingen op het kultuurstelsel worden wij, zonder in eenigen twijfel te verkeeren omtrent het tijdelijke dier inrigting, als van zelve gebragt tot de vraag: kan dat stelsel met het oog op zynen grondslag, het beginsel, waarvan het uitging, en de behoeften, waarin het bij de invoering heette te voorzien, geacht worden nog lang te zullen kunnen duren, of wel zynen tijd te hebben gehad?

Wij schromen niet er voor uit te komen, — gelijk wij trouwens bij vele gelegenheden in dit Woordenboek reeds gedaan hebben, — dat wij voor eenen bijzonder langen duur van het stelsel, wanneer wij letten op de daarvoor gestelde vereischten, weinig of geene waarborgen vinden.

Het stelsel heette de produktive krachten van Java en zijne bevolking te zullen ontwikkelen, en in effecte heeft het niets anders dan de produktie van den grond vermeerderd ¹⁾). Eene stoommachine zal gewis meer presteren, wanneer men haar 300, dan wanneer men haar slechts 100 dagen in het jaar laat werken, maar zal zij daarom van eene machine van 10 tot eene van 30 paardenkracht zijn bevorderd?

¹⁾ En dat nog maar in eenen betrekkelijken zin; dat is, niet door verbetering van grond of kultuur, maar door gebruik van meer grond dan vroeger.

Het stelsel heette de materiële conditie van den Javaan te zullen verbeteren, maar wat beteekent het bij die gedachte en bij de dagelijksche loftuitingen der voorstanders van het stelsel op dit punt zich in slaap te wiegen, wanneer onbarmhartige cijfers ons aantoonen, hoe jammerlijk het daarmede gesteld is, en een beter gevoel ons zegt, dat het niet anders kon zijn, om de eenvoudige reden, dat het op dit punt iets geheel anders in het schild voerde, dan het op zijne banier als leus had gesteld?

Hét stelsel heette gegrond te zijn op den maatschappelijken toestand en op de maatschappelijke instellingen van den Javaan. Die bewering, ofschoon daarop wel iets zou zijn aan te merken, willen wij voor het oogenblik onvoorwaardelijk aannemen, om ons weder de vraag te veroorloven, wat het beteekent, zich bij die gedachte in slaap te wiegen, wanneer een beter gevoel ons zegt, dat die maatschappelijke toestand en instellingen onvereenigbaar zijn met eene opleiding en veredeling van het volk, dat er onder gebukt gaat.

Het stelsel heette ter bevordering van het belang van Nederland te zullen strekken. Wanneer op dit punt de kwestie alleen moest loopen over cijfers van guldens en centen, ja, dan kunnen wij zeggen, dat Nederland er door bevoordeeld is geworden; maar wat heeft het Nederland doen toenemen in zedelijke waarde en kracht, — wat heeft het Nederland doen rijzen in de schatting der wereld, wat meer zegt in onze eigene schatting? ¹⁾).

En wat zullen wij zeggen van het beginsel van dwang, waarvan men moge het verbloemen of tegenspreken, het stelsel daarom niettemin uitging en nog uitgaat? Dwang is eene kracht, die niet lang kan aangewend worden, en daardoor alleen voor het tijdelijke van het stelsel getuigt.

Eindelijk (en dit is niet de minste grief, die wij nog hebben in te brengen), ofschoon niemand slechter koopman, industriel of ondernemer van groote exploitatiën kan zijn dan eene regering, omdat zij al hare belangen in die verschillende opzichten moet toevertrouwen aan menschen, die zelve er geen dadelijk belang

¹⁾ Het heeft ons zoo verlamd, zoo alle zelfvertrouwen benomen, dat men niet schroomt, van het al of niet behouden van het stelsel het behoud van Nederland afhankelijk te maken. Zoo dachten en spraken onze voorouders niet, toen zij, zonder koloniën en zonder kultuurstelsel, den kamp tegen het overmagtige Spanje aangingen. Zoo dacht en sprak Nederland naauwelijks dertig jaren geleden niet, toen het, ofschoon nog zonder kultuurstelsel, als één man pal stond tegen de verguizing en miskenning van Europa.

bij hebben, het stelsel heeft de Nederlandsche regering tot dat alles gemaakt.

Eene regering, die zich daartoe laat vinden, *regeert* niet meer, maar daalt van haar hoog standpunt af in het worstelperk der partikuliere belangen, boven welke zij nooit moest ophouden verheven te zijn. Helaas! dat eene regering door schijngronden en drogredenen zoo ligtelijk te verleiden is, om aan hare eenige, ware roeping ontrouw te worden en zich te begeven op een veld, dat haar vreemd is en blijven moet, — een veld, waarop voor haar noch roem, noch eer is te behalen, en waarop zij gevraar loopt van het onzijdig karakter, dat hare grootste kracht is, te verliezen en vroeg of laat de aanspraak op de dankbaarheid en de achtung van het volk te verspelen.

De strijd, sedert eenigen tijd tegen het kultuurstelsel aangevangen en met elken dag in hevigheid toenemende, is ons het bewijs, dat een zeker gevoel, alsof het daarmede niet in alles rigtig is, meer en meer levendig wordt en dat de glans der miljoenen schats, welke het afgeworpen heeft en nog afwerpt, niet meer in staat is, om het aanvankelijk er door verblinde oog langer afgewend te houden van den donkeren achtergrond van het tafereel. Onedele hartstogten, bedoelingen en drijfsveren mogen daarbij in het spel zijn, — waar en wanneer is ooit eene zaak, hoe heilig ook, geheel daarvan bevrijd gebleven? — in den strijd zelven zien wij niets minder dan de openbaring van eene diep gevoelde behoefté, om zwaar gekrenkte beginselen weder tot hun volle regt te doen komen.

De uitslag van den strijd kan, nu hij eenmaal aangevangen is, niet meer twijfelachtig zijn. Om den wille der vele en uiterst gewigtige belangen, die zich aan het stelsel hebben vastgeknoopt, hopen wij, dat de slooping met geenen onbedachtzamen ijver moge geschieden, en dat de Nederlandsche regering nooit uit het oog moge verliezen, dat, heeft de optrekking van het gebouw eene buitengewone mate van schranderheid, volharding en geduld gevorderd, er bij het afbreken, om niet onder het puin te worden bedolven, nog vrij wat meer wijsheid, vastberadenheid, kalmte en matiging noodig zullen zijn.

Wij willen het artikel over de koffij eindigen met nog kortelijk mede te delen hetgeen wij aangaande de produktie er van in de buitenbezittingen van Nederlandsch Indië in de regeringsverslagen der laatste jaren vermeld vinden.

Sumatra's Westkust. Hier schijnt de koffijteelt, ofschoon nog verre van de hoogte, waarop die van Java is gebracht, eene uitbreidings te hebben gekregen, zoo als in geene der andere buitenbezittingen.

De produktie heeft bedragen:

in 1853	pikols	119,420
“ 1854	“	131,522
“ 1855	“	127,547
“ 1856	“	128,259
“ 1857	“	190,947
“ 1858	“	129,121
te zamen.	pikols	<u>826,816</u>

Even als op Java wordt hier het planten van koffij op eene hoogte van 1,000 à 4,000 voeten voor raadzaam gehouden; terwijl ook in de keus der gronden, even als daar, niet altijd met de noodige zorg en kennis is te werk gegaan. Daaraan, als ook aan den tegenzin der bevolking tegen aanplantingen in groote, ge-regelde tuinen, die, naar hare meening, na den aanleg te veel arbeid voor onderhoud vorderen, schreef men het toe, dat van de van 1848—1850 gedane aanplantingen in zulke tuinen in 1856 niets meer aanwezig was.

Zonderling is het, dat, terwijl men op Java bij minder voor-deelige oogsten steeds de klagt verneemt van hevige regens en natte weêrsgesteldheid, en de zeer gunstige oogst van 1854 aldaar bepaaldelijk wordt toegeschreven aan de langdurige droogte in het vorige jaar, de koffijoogsten op Sumatra's Westkust der jaren 1856 en 1858 gezegd worden bijzonder te hebben geleden in het eerste jaar door langdurige droogte, en in het laatste jaar door felle droogte gedurende den bloeitijd.

Hoe het in dit gouvernement gesteld zij met de afzondering voor de teelt van een gedeelte of het geheel der bevolking van sommige distrikten, is uit de ministeriële verslagen niet met juistheid aan te wijzen. Geeft hetgeen wij in sommige van die verslagen vermeld vinden, over het algemeen den indruk, alsof er met opzigt tot de vraag, wie en hoe velen zich met de koffij-teelt afgeven, eenigzins naar eigen verkiezing en convenientie door de bevolking en hare Hoofden wordt gehandeld, soms vinden wij ook hier en daar eenen wenk, waaruit het tegendeel zou zijn op te maken.

Uit het verslag over 1856 toch blijkt ¹⁾), dat men een vermeerderden aanplant van 4,000,000 boomen kon te gemoet zien, doordien men enige distrikten der zuidelijke afdeeling (in de residentie Padang) tot de koffijteelt had doen overgaan. Geeft dit in zekere mate te kennen, dat het plaatselijk Europeesch bestuur bepaalt, waar er al dan niet koffij zal worden geteeld, aan den anderen kant vinden wij in hetzelfde verslag vermeld ²⁾), dat de verdeeling van den arbeid bij de teelt aan de Hoofden der bevolking is overgelaten, zonder dat er tevens blijkt, of die Hoofden enige bevelen van het Europeesch gezag ontvangen omtrent het zielental, dat in het een of ander distrikt bij de teelt werkzaam moet zijn, of omtrent het getal boomen, dat men per hoofd, per huisgezin of per soekoe geplant wenscht te zien.

Zoo vindt men in het verslag over 1855 ³⁾ melding gemaakt van een toezigt over de aanplantingen, met bijvoeging, dat het zeer wordt bemoeijelijkt, doordien de bevolking de voorkeur geeft aan aanplantingen in kleine tuintjes bij de kampongs boven die in groote, geregelde tuinen. Geeft dit eenigzins aanleiding tot de veronderstelling, dat dit toezigt gehouden wordt door Europeesche ambtenaren, zoo brengt de omstandigheid, dat het Hoofd des bestuurs van Sumatra's Westkust het eene jaar weinig waarde hecht aan de bij hem ontvangen opgaven omtrent het getal boomen van den aanplant ⁴⁾), en het andere jaar daarvan eene globale opgaaf in ronde cijfers doet ⁵⁾, ons in onzekerheid omtrent den aard van dat toezigt, als ook omtrent de vraag hoe ver het zich uitstrekkt: dat is of men zich daarbij bepaalt tot het toezien, dat de aanplant geschiede op geschikte gronden en op de meest doelmatige wijze, dan wel of daarbij tevens niet alleen geregelde aantekening wordt gehouden van het getal, dat men plant, maar ook eenige regtstreeksche bemoeijing met den pluk plaats grijpt.

Voegen wij bij dit alles nog enige andere bijzonderheden, die ons meer bepaaldelijk uit het verslag over 1858 ⁶⁾ blijken, zoo als, dat de keuze omtrent de wijze van aanplanting, hetzij in groote geregelde tuinen, hetzij in of bij de bosschen, hetzij eindelijk in kleine tuinen bij de kampongs, geheel aan de bevolking

¹⁾ Zie pag. 119 der officiële uitgave.

²⁾ Pag. 36.

³⁾ Pag. 136.

⁴⁾ Zie koloniaal verslag over 1856, pag. 119 der officiële uitgave.

⁵⁾ Zie koloniaal verslag over 1857, pag. 137 der officiële uitgave.

⁶⁾ Pag. 113 der officiële uitgave.

is overgelaten, terwyl aan hare hoofden eene belooning van 50 cents per pikol wordt toegekend voor hunne leiding en medewerking bij de teelt, en verder, dat, volgens het verslag van 1857¹⁾, het bestuur last had gegeven tot het aanleggen van meer inkoops-pakhuizen in de binnenlanden, en daarvan eene uitbreidig der teelt meende te mogen verwachten, dan geeft dit alles den indruk, dat, ofschoon de Sumatrasche koffijteelt in die stukken een Gouvernements-teelt wordt genoemd, de regtstreeksche en gedurige bemoeijingen daarbij van het Europeesch personeel van ambtenaren zich in lange na niet zoo ver uitstrekken, als dit het geval is op Java.

Hierdoor evenwel missen wij in de opgaven der regering die meer in bijzonderheden tredende cijfers, en zijn wij niet in staat, om, evenals wij dit voor Java hebben gedaan, ook voor Sumatra's Westkust te geven de zoo belangrijke berekeningen, waaruit men eenig oordeel kan vellen omtrent de produktie en de mate van daarvoor gevorderden arbeid per hoofd of per soekoe.

Evenzoo worden wij omtrent het, naar ons inzien, belangrijkste punt van de koffij-kultuur, het rendement namelijk per boom, geheel in het duistere gelaten.

Wel vinden wij vermeld:

1º. in 1853, dat gedurende dat jaar waren aangeplant:	
in geregelde tuinen.	1,229,888 boomen
" bosschen.	4,333,623 "
" kampongs.	6,740,064 "
te zamen.	<u>12,303,875 boomen</u>

en dat op ultimo December van dat jaar de geheele aanplant 52,410,282 boomen telde;

2º. in 1854, dat de aanplant in dit jaar was vermeerderd met 12,032,171 boomen²⁾;

3º. in 1855, dat op ultimo December de aanplant telde 64,380,667 boomen³⁾;

¹⁾ Pag. 137 der officiële uitgave.

²⁾ Dus waarschijnlijk van het cijfer van 52,410,282 in 1853 was gebracht op 64,442,453 boomen.

³⁾ Derhalve ruim 61,000 boomen minder dan wij berekend hebben, dat op ultimo December 1854 aanwezig moesten zijn. Dit zou tot de gevolgtrekking leiden, of dat er in 1855 geene nieuwe aanplantingen hadden plaats gehad, of dat van den op ultimo December 1854 aanwezigen aanplant een belangrijk deel moet zijn verloren gegaan.

- 4º. in 1856, dat de aanplantingen naar gissing 69,000,000 boomen telden en nog met 4,000,000 boomen zouden vermeerderd worden, ten gevolge van de hierboven reeds vermelde bijzonderheid, dat eenige distrikten der zuidelijke afdeeling tot de koffijteelt zouden overgaan;
- 5º. in 1857, dat op het einde van het jaar de aanplantingen telden ruim 79,000,000 boomen, of ruim 10,000,000 meer dan in het vorig jaar; terwijl
- 6º. voor het jaar 1858 van de aanplantingen hoegenaamd geene opgaaf wordt gedaan;

maar het zal wel geene verontschuldiging behoeven, dat met zulke mededeelingen, waarbij nog gemist wordt eene afzonderlijke opgaaf van het getal vruchtdragende en niet vruchtdragende boomen, er geene mogelijkheid bestaat, om zelfs maar bij benadering te komen tot eene berekening van het rendement per vruchtdragenden boom.

Bij die onzekerheid ontbreekt het ons evenwel niet geheel aan indicatiën, die hier en daar in de verschillende verslagen voorkomen, en ons regt schijnen te geven tot de vraag, of dat rendement wel zoo voordeelig is, dat men op grond daarvan mag verwachten, dat de koffijteelt voor de daarbij betrokken Sumatrasche bevolking eene gewilde teelt is, of dit meer en meer worden zal?

In het verslag van 1856 lezen wij (pag. 119), dat, sedert men opgehouden had de koffij te planten in groote geregelde tuinen, die allen slecht geslaagd waren en waarvan de Sumatraan eenen afkeer heeft, de koffij-kultuur, nu de bevolking naar verkiezing in de bosschen en bij de kampongs mogt planten, eene bloeiende teelt was geworden, zoodat kleine volkshoofden en andere planters eigen tuinen van 6,000 boomen hadden aangelegd *zonder aansporing van het bestuur*.

Mogt men daaruit verblijdende verwachtingen voor den vervolge opvatten, in het verslag over 1858 (pag. 113) lezen wij, dat voor de Sumatrasche koffijteelt nog *geenzins* de aansporing van het bestuur kan worden ontbeerd, zoodat wij hier weder aangemaand worden, om in onze verwachtingen niet al te hoog gespannen te zijn.

Wat ons doet gelooven, dat het voorzigtiger zal zijn om zich aan het laatste alternatief te houden, is de tweeledige bijzonderheid:

- 1º. dat op Sumatra, alwaar, nadat in 1848 de verpligte levering der koffij aan het Gouvernement was bevolen gewor-

den, men $f 8\frac{1}{2}$, even als op Java, aan de bevolking per pikol betaalde, al spoedig eene verhoging van dien prijs tot aanmoediging wenschelijk werd geacht, zoodat die verhoging eerst tot $f 9\frac{1}{2}$ en later tot $f 10$ per pikol, even als op Java, dan ook werkelijk verleend is geworden;

20. dat ook hier kultuur-procenten aan de Hoofden der bevolking worden toegekend en wel tot een bedrag van 50 cents per pikol, waarvan $\frac{1}{3}$ voor het Lara'shoofd, $\frac{1}{3}$ voor den *Panghoeloe Kapala* en $\frac{1}{3}$ voor den *Panghoeloe Soekoe*¹).

Uit het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* en de verschillende koloniale verslagen hebben wij ons niet kunnen vergewissen, hoeveel per pikol koffij aan de inlandsche Hoofden op Java wegens kultuur-procenten wordt te goed gedaan; maar voor zoo verre eenige vergelijking, wat den rang betreft, tusschen de Sumatrasche hier opgenoemde en de daarmede eenigzins gelijkstaande Javaansche Hoofden te pas komt, meenen wij het er voor te mogen houden, dat de aan de eersten toegelegde procenten stellig niet lager, zoo niet hooger zijn, dan die welke de Javaansche Hoofden genieten. Is ons vermoeden omtrent dit laatste niet ongegrond, dan zou daarin, dunkt ons, het bewijs zijn gelegen, dat op Sumatra een sterker prikkel noodzakelijk is geacht, ofschoon het dan nog de vraag zou zijn, of daarvoor aanleiding heeft bestaan in mindere ingenomenheid met de teelt bij de bevolking zelve of hare Hoofden, dan wel om deze laatsten, die bij den meer democratischen geest der Sumatrasche instellingen veel minder gezag op de bevolking kunnen uitoefenen, dan de Hoofden op Java, aan te sporen, om, voor zoo ver hun gezag het zou toelaten, niets onbeproefd te laten, wat de koffij-kultuur in hun midden zou kunnen doen slagen.

Vóór het jaar 1848 had de Sumatrasche bevolking de vrije beschikking over de koffij, die zij teelde, en het Gouvernement hief daarvan, behalve een uitgaand regt²), ook een territoriaal regt, dat, even als het $\frac{1}{3}$ wegens landrente, waaraan de Java-koffij

¹) Een Lara'shoofd is zoo veel als een Distrikshoofd; de *Panghoeloe Kapala* schijnt het Hoofd te zijn van eene negerie of dorp, en de *Panghoeloe Soekoe* het Hoofd van elke in de negerie aanwezige soekoe of stam.

²) Het uitgaand regt bedroeg vroeger $f 2$ per pikol bij uitvoer naar Nederland onder Nederlandsche vlag, en $f 4$ bij elke andere kategorie van uitvoer. Thans wordt, volgens het regeringsverslag over 1857 (pag. 138 der officiële uitgave), geheven 6 % en 12 % bij uitvoer naar Nederland of naar elders, met 5 opecenten.

onderworpen was, waarschijnlijk niet anders zal zijn geweest dan eene belasting of heffing wegens het gebruik van den grond. Maar terwijl op Java de bevolking, vóór de invoering van het stelsel van den Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH, zelve de van hare koffij verschuldigde belasting, hetzij in produkt, hetzij in geld, aan het Gouvernement kweet, werd door den Heer VAN DEN BOSCH, toen hij in 1833 de Sumatrasche koffij aan het bedoelde territoriaal regt tot een bedrag, zoo wij ons niet bedriegen, van f 5 per pikol onderwierp, tevens bepaald, dat het eerst bij den uitvoer moest worden gekweten.

In dezen stand van zaken heeft men in 1848 eene verandering gebracht, uit aanmerking, gelijk beweerd werd, dat de koffijplantende bevolking op Sumatra, die te ver van de stranden gevestigd was, en daardoor niet dan met moeite en groote kosten hare koffij naar de havens getransporteerd kon krijgen, maar eene slechte betaling voor haar produkt ontving, en dit niet kon strekken, om haar meer en meer lust in de teelt te doen krijgen. Als eene verbetering werd haar dus in 1848, even als der Javaansche bevolking in 1832, de verpligte levering aan het Gouvernement opgelegd tegen eene betaling van f 8½ per pikol voor de goede soorten en van f 7 voor de inferieure koffij. Door die verpligte levering, welke moest geschieden bij de inkoopspakhuizen in het binnenland, zou dus de bevolking ontheven worden van de zorg voor het transport harer koffij naan de marktplaatsen aan het strand, of wel werd zij ontrokken, gelijk het heette, aan den druk van de opkoopers in het binnenland.

Het doet ons leed te moeten bekennen, dat wij de hier opgegeven aanleiding voor den maatregel van 1848 niet beschouwen als de ware, maar als eene vooropgezette, waarachter zich de werkelijke bedoeling, vermeerdering der baten van Sumatra, even als bij de invoering in 1852 van het koffijstelsel op Java, verschouw. Wij achten ons verpligt de gronden voor deze onze mening op te geven.

Bijkans ter zelfder tijd dat op Java der bevolking de verpligte aflevering van hare koffij werd opgelegd, stelde de Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH ten aanzien van de Sumatra-koffij eene andere regeling vast, waarbij, behoudens de betaling van een territoriaal regt, hetwelk, even als het uitgaand regt, door den groothandelaar of den uitvoerder in de havens van afscheep moet worden gekweten, de bevolking de vrije beschikking over haar produkt behield.

Voor eene zoo tegenstrijdige behandeling van eene en dezelfde zaak kunnen wij geene goede reden vinden dan in de omstandigheid, dat destijds het Nederlandsch gezag zich in de binnenlanden van Sumatra nog weinig of niet kon doen gelden, en dat de Heer VAN DEN BOSCH, die de ongelukkige expeditie tegen de Padaries in 1833 had bijgewoond, zich gedurende zijn verblijf ter Westkust zal hebben overtuigd, dat met de geringe magt, waarover men kon beschikken, de voorzichtigheid gebood, eenen anderen weg in te slaan met de Sumatrasche bevolking, die door haren meer fier en inboret en door het gemis van invloedrijke Hoofden, op wier medewerking het Gouvernement zich zou kunnen verlaten, minder gemakkelijk te leiden is dan die van Java.

In 1837 kwam door de inneming van Bondjol aan den oorlog, dien de Padaries sedert het begin dezer eeuw eerst tegen de Engelschen en later tegen ons hadden volgehouden, in zoo ver een einde, dat sedert die gebeurtenis ons gezag op Sumatra, vooral onder de krachtige hand van den Generaal MICHELS, die er gedurende eene reeks van jaren, tot aan de derde expeditie tegen Bali in 1849, het bewind voerde, al meer en meer in uitgebreidheid en vastheid toenam. De volkomen onderwerping van de tot Sumatra's Westkust behorende binnenlanden kan geacht worden meer bijzonder te zijn tot stand gekomen door den in 1842 in zijne geboorte gesmoorden opstand van den Regent van Batipo, en het is waarschijnlijk, dat de zoo even genoemde bewindsman en met hem het bestuur van Nederlandsch Indië, na eerst te hebben afgewacht, welken invloed de bevrediging van het land op de baten zou hebben, ziende dat zij ontoereikende bleven tot dekking der uitgaven, eindelijk begrepen hebben, dat het ogenblik daar was, om door hetzelfde middel, dat op Java zoo gunstig had gewerkt, ook de opbrengsten van Sumatra te doen stijgen ¹⁾.

Meenen wij op grond van dien loop der gebeurtenissen daaruit veel beter te kunnen verklaren, hoe men tot den maatregel van 1848 is overgegaan, veel is er buitendien, wat ons moet doen in twijfel trekken, of door dien maatregel de Sumatrasche bevolking

¹⁾ Het is ook niet wel aan te nemen, dat de geringe betaling, welke de bevolking onder het beginsel van vrije beschikking over haar produkt daarvoor zou hebben gekregen, eerst zoo vele jaren, nadat dit beginsel had gewerkt, ter kennis van het bestuur zou zijn gekomen; of, zoo al, dat het Gouvernement zoo lang zou gedraald hebben, om den Sumatraanschen koffijplanter door eene betere betaling te gemoet te komen.

werkelijk zoo is bevoordeeld, dat zij daarin eene genoegzame compensatie moest zien voor de beperking van hare vrijheid in het beschikken over haar produkt.

Wel wordt in het verslag van 1853, waarschijnlijk als een resultaat van den bedoelden maatregel opgegeven, dat in dat jaar de koffijproduktie, van 56,246 pikols in 1848, tot 119,420 pikols of meer dan het dubbele was gestegen; maar daargelaten de vraag, in hoe ver de geringe produktie van 1848 getuigt voor ontmoediging bij de bevolking door den geringen prijs, dien zij voor haar produkt erlangde, dan wel het gevolg kon wezen van andere omstandigheden, zoo zou men toch kunnen vragen, of het voor de produktie van 1848 opgegeven cijfer vertegenwoordigt de werkelijke totale produktiën.

Voor den daaromtrent bij ons bestaanden twijfel vinden wij, behalve in de bijzonderheid, dat reeds in 1841 en 1842 de produktie het cijfer van 100,000 pikols had bereikt, of althans er niet ver van af was, nog eenen grond in iets, dat hier bijzonder in aanmerking komt.

Bij zijn vertrek uit Indië in 1834 had de Heer VAN DEN BOSCH voor het Indische leger eene formatie vastgesteld, volgens welke de krijgsmagt op Java, ongerekend de andere wapenen, zou bestaan uit twaalf bataillons infanterie, waarvan acht steeds op Java moesten blijven, terwijl over de vier anderen in geval van nood zou kunnen worden beschikt voor tijdelijke expeditiën naar het een of ander deel van den Archipel. Reeds sedert eenen geruimen tijd waren de vier bataillons op Sumatra gebruikt geworden tot uitbreiding van ons gebied naar de grenzen van de aan de Oostkust van het eiland gelegen, destijds nog onafhanke-lijke rijken van Djambi en Siak, — eene uitbreiding, waarvan het doel was, niet alleen om orde en rust onder de aan ons gezag onderworpen bevolking te bevorderen, maar ook om haren handel naar de Oostkust te stremmen en dien eenen loop te doen nemen naar onze havens ter Westkust.

Kort na de demping van den opstand van Batipo werd evenwel het onraadzame ingezien, om Java bij voortdureng onthlood te laten van een zoo aanzienlijk deel der krijgsmagt, die daar slechts voor tijdelijke oogmerken kon worden gemist, en daarom, als ook om andere redenen van staatkundigen en financiëlen aard, werd besloten tot de wederontruiming der nieuwlings in bezit genomen oostwaarts gelegen distrikten, ten einde alzoo een gedeelte althans, zoo niet het geheel der op Java te huis behoorende krijgsmagt te kunnen terugzenden.

Hierdoor kon, gelijk van zelf spreekt, een der oogmerken waarmede men tot de bezetting dier distrikten was overgegaan, de stremming namelijk zooveel mogelijk van den handel naar de Oostkust, maar op eene zeer gebrekkige wijze worden vastgehouden en bereikt; weshalve men de vraag zou mogen doen, of, behalve hetgeen misschien ter sluik aan de Westkust zelve werd uitgevoerd, niet een gedeelte van het koffijprodukt ook eenen uitweg weder vond naar de Oostkust.

Maar al neemt men, in weêrwil van al het aangevoerde, aan, dat de maatregel van 1848 geheel was in het belang der bevolking; dat dus de geringe produktie van 1848 een bewijs oplevert voor hare ontmoediging, terwijl dan de vermeerdering dier produktie tusschen de jaren 1848 en 1853 een gevolg zou moeten zijn van de betere betaling, die zij door dien maatregel erlangde; hoe verklaart men dan, dat de produktie van 1853—1858 volgens de daarvan hierboven gedane opgaaf, met uitzondering van het jaar 1857, hetwelk erkend wordt een buitengewoon jaar te zijn, zoo goed als stationair is gebleven? En wanneer door de betaling van $f\ 8\frac{1}{3}$, per pikol de bevolking dan zoozeer was gebaat, waarom werd het weinige jaren, nadat die betaling eenen aanvang had genomen, noodig geacht dien prijs te verhogen, ten einde weder tot aanmoediging te dienen? Of zou daarin niet opgesloten liggen eene stilzwijgende bekentenis, dat de betaling niet voldoende was geweest?

Op grond van al het voorafgegane meenen wij dus met eenig regt het er voor te mogen houden, dat, gelijk op Java in 1832, bij de opgelegde verpligting tot aflevering der koffij, het belang der bevolking wel als leus voorop werd gesteld, terwijl men eigenlijk niets anders dan het belang der schatkist op het oog had, het evenzoo op Sumatra met den maatregel van 1848 is gesteld geweest. Met dat alles willen wij gaarne gelooven, dat de reeds verleende verhoging wanneer die, volgens het bestaande voornehmen, verder wordt voortgezet, zoodat de bevolking waarlijk geacht kan worden voor haren arbeid redelijk te worden beloond, wel het gevolg kan hebben, om haar met de koffijteelt te verzoenen, mits die arbeid niet gelijk op Java door roekeloze uitbreidung zoo worde verzaard, dat haar daardoor de lust soms zou kunnen vergaan. Uit dit oogpunt betreuren wij het zeer, geene berekeningen te hebben kunnen geven hetzij van den arbeid, hetzij van de produktie per boom en per hoofd of per soekoe.

Wat de kwaliteit aangaat, zoo schijnt de Sumatra- of de zool-

genaamde Padang-koffij meer en meer die van Java te evenaren. De geheele produktie wordt te Padang bij publieke veilingen verkocht.

Benkelen. Volgens het ministerieel verslag over 1853 zou de koffij-kultuur, die hier sedert 1845 geheel was vervallen, weder worden beproefd. Van de eerste resultaten vinden wij melding gemaakt in het verslag over 1858. De aanplanting in de afdeeling Kroë¹⁾ had in dat jaar 36 pikols koffij afgeworpen, die gezegd worden van zeer goede hoedanigheid te zijn, zoodat in publieke veiling daarvoor verkregen werd ruim f 26*1/4*, gemiddeld per pikol.

In het regentschap Soengei-itam, waar, uit hoofde van vermeende ongeschiktheid van den grond, tot dusver geene koffijteelt had bestaan, was men met de Hoofden der bevolking overeengekomen, om bij wijze van proefneming eene aanplanting van 100 boomen per huisgezin te doen in de nabijheid der doessons of dorpen.

Residentie der Lampongsche distrikten. De eerste melding van eene koffijteelt in dit gewest vinden wij gemaakt in het ministerieel verslag over 1857, waaruit blijkt, dat zij het meest wordt aangetroffen in de zuidelijke en westelijke gedeelten. Vooral in de vallei van Telokh-Betong moet de koffijboom, zelfs tot op 200 passen van het strand, zeer weelderig groeien en met vruchten beladen zijn.

In het verslag over 1858 wordt evenwel het produkt gezegd in kwaliteit beneden de Java- en de Padang-koffij te staan.

De uitvoer had bedragen:

in 1856	pikols 1,856
" 1857	" 1,488
" 1858	<u>3,003</u>

maar naar de meaning van het plaatselijk bestuur moet de produktie veel aanzienlijker zijn geweest, daar de uitvoer niet gelijk stond met hetgeen voor binnenlandsche consumptie diende.

¹⁾ De aanplanting in de afdeeling Kroë en Lais bedroeg in 1855, volgens het verslag van dat jaar, 483,732 boomen, doch het blijkt niet hoeveel daarvan vruchtdragend was. Waarschijnlijk is het echter, dat het geheel jonge aanplant is geweest.

Wanneer wij, met het oog op den vermelden uitvoer, die dus naauwelijks de helft der produktie heeft bedragen, onze aandacht vestigen op hetgeen in het verslag over 1858 gezegd wordt betreffende den aanplant, die op ultimo Maart 1859 geraamd werd op 1,379,321 boomen, waarvan 215,231 vruchtdragende, dan zou men tot de gevolgtrekking moeten komen, dat de produktie van 1858, die dus minstens op 6,000 pikols kan worden gesteld, is verkregen van hoogstens 215,231 vruchtdragende boomen, dat is 1 pikol van nog geen 36 boomen, hetgeen neérkomt op ruim $3\frac{1}{2}$ oude ponden per boom.

Indien men er in slaagt, om de kwaliteit te verbeteren, hetgeen misschien veel kan afhangen van eene goede behandeling bij en ná den pluk, dan hebben wij hier eene produktie, die veelbelovend is voor de toekomst. Uit het voorafgegane schijnt men te moeten opmaken, dat tot dusver de bevolking over haar produkt vrijelijk kan beschikken.

Borneo's Westerafdeeling. Volgens het verslag over 1858 was in deze residentie te Sambas door den *Pangeran-Bandaara* in 1855 een aanplant beproefd met ongeveer 8,000 boompjes, die in 1858 zeer welig stonden en reeds vruchten begonnen te dragen. Zijn voorbeeld vond navolgers. Eene in 1857 door het Gouvernement genomen proef was mislukt.

Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden. De mededeelingen der regering omtrek de teelt der koffij in dit gouvernement nemen met elk jaar in belangrijkheid toe. Het blijkt daaruit, dat vooral in de distrikten van Boelekomba en Bonthain de teelt meer en meer van beteekenis wordt, terwijl ook koffij verkregen wordt van het landschap Goa op de zuidwestelijke landtong van het eiland Celebes, van Sindjai in het rijk van Boni, van Boengie in het landschap Paré Paré, en van Bima op het aan dit gouvernement onderhoorige eiland Sumbawa.

In 1853 werd de pluk in Boelekomba en Bonthain gezegd jaarlijks ongeveer 6,000 pikols op te leveren van in het wild groeiende koffijboomen, met bijvoeging dat wegens gebrek aan de noodige zorg zeker de helft van het produkt verloren ging. In weérwil, dat de kwaliteit door gebrekkige bewerking veel te wenschen overliet, haalde de koffij destijds in den handel reeds eenen prijs van f 24 à f 27 de pikol. Wegens het vooruitzigt, dat de teelt mitsdien in die distrikten scheen aan te bieden, was

de gezaghebber van Boelekomba en Bonthain aangeschreven worden, om de aanplanting van pagger-koffij, zoo als die elders plaats vindt, in zijn gewest te beproeven als een begin van stelselmatige inwoering der kultuur.

In 1854 bedroeg de uitvoer 7,069 pikols, waarvoor een prijs van f 25 à f 28 werd bedongen.

In 1855 bleek nog van geene regtstreeksche bemoeijingen met de teelt van de zijde van het bestuur, doch werden de Hoofden en de bevolking tot uitbreiding der teelt zoo veel mogelijk aangemoedigd, zoodat in dat jaar 20,000 pikols ¹⁾ werden uitgevoerd, waarvoor te Makassar tot f 28 per pikol werd besteed.

Uit het verslag van 1856 blijkt, dat in de hier genoemde districten de koffijteelt zich hoofdzakelijk bepaalde bij de daarvoor geschikte gronden aan den uitgestrekten voet van den berg Bonthain. Den oogst van dat jaar kon men niet opgeven, maar uit de haven van Makassar ²⁾ had men uitgevoerd 24,016 pikols of ruim 4,000 meer dan in het vorige jaar. Wanneer men daarbij in aamering neemt, dat uit Boni, Sidenring en Mandhar veel koffij regtstreeks naar Singapoera wordt uitgevoerd, dan zou, naar het oordeel van den Gouverneur van Celebes, het geheele produkt van het gebied van Celebes en onderhoorigheden kunnen gesteld worden op 35 à 40,000 pikols, waarvan 12 à 15,000 pikols gewonnen op het aan 's Gouvernement gezag oumiddellijk onderworpen grondgebied.

Ook wordt in dat verslag nog gezegd, dat, hoezeer de Hoofden den opkoop van koffij zoo veel mogelijk aan zich trachten te trekken, de planter evenwel gerekend kon worden nog gemiddeld f 20 per pikol te genieten.

Volgens het verslag over 1857 schijnt de geschiktheid voor de koffijteelt der hoge berggronden in het Gouvernement Celebes, vooral in de afdeelingen Boelekomba en Bonthain, den lust tot uitbreiding der teelt onder de bevolking zeer op te wekken ^{3).}

De oogst, zoo het schijnt, van het geheele Gouvernement werd voor dit jaar geschat op 34,000 pikols ongeveer, en uit de vrijhaven Makassar waren in 1857 uitgevoerd 28,117 pikols of ruim 4,000 pikols meer dan in 1856.

In 1858 bedroeg de uitvoer van Makassar 28,800 pikols, en

¹⁾ Uit het verslag over het volgend jaar zou men moeten afleiden, dat deze uitvoer geschied is uit de vrijhaven Makassar, en dat de hier vermelde hoeveelheid niet alleen van Boelekomba en Bonthain afkomstig is geweest.

²⁾ Zelfs had een Europeesch ondernemer eene concessie bekomen tot ontginning van woeste gronden voor de teelt van koffij.

door de opkoopers werd f 28 à f 30 per pikol betaald. De regt-streeksche uitvoer naar Singapoera scheen te vermeerderen, maar daarentegen werd meer koffij te Makassar aan de markt gebracht.

Als men met het oog op het voorafgegane nagaat, wat vrijheid, wanneer daarbij maar de noodige ruimte voor eene behoorlijke concurrentie wordt gelaten, vermag onder bevolkingen, die, zoo als die van Celebes, nog ver zijn van een in alle opzichten gereeld en gevastigd bestuur te bezitten, dan wordt men pijnlijk aangedaan door de gedachte, hoe de misselijke proef van 1816 tot 1832 met de vrije teelt en beschikking over het produkt op Java genomen, door allerlei daaraan in den weg gelegde kleingeestige en van groote bekrompenheid getuigende belemmeringen er toe heeft geleid, om de zoo veel belangstelling verdienende bevolking van dat eiland te brengen onder een stelsel van dwangkultuur.

Manado. Hier komen wij weder in 'een gewest van gedwongen teelt en levering der koffij, en het eerste wat in het verslag over 1853 onze aandacht trekt, is de vermelding van den gunstigen invloed, dien eene verhoging van het transport-loon, tegen vermindering evenwel van den prijs van aflevering, bij de bevolking had gehad ter opwekking van haren lust voor de koffij-kultuur. Als eene betaling van 7½ duiten, gelijkstaande met ruim 6 cents, voor het transporteren van 125 oude ponden over eenen afstand van 20 minuten gaans in een bergachtig land, eene verbetering is, zoo groot, dat daardoor te gelijker tijd eene vermindering noodzakelijk wordt in den prijs, waarvoor de bevolking der Minahassa gehouden is hare koffij aan het Gouvernement af te leveren; wat, vragen wij, mag die bevolking dan wel vroeger voor dat transport hebben ontvangen?

Als een verder bewijs waarschijnlijk, hoe gunstig die maatregel moet hebben gewerkt, wordt in hetzelfde verslag nog medegedeeld, dat in 1852 aan de Hoofden 100 duiten per pikol als emolument zijn toegekend geworden.

De oogst had, in het hier gemelde jaar, 16,114 pikols bedragen. Wij zijn niet in staat op te geven, van hoe veel boomen die hoeveelheid is geoogst. Maar in het verslag wordt gezegd, dat de gronden en het klimaat in de Minahassa voor de koffij bijzonder geschikt zijn, zoodat men er toen een in 1792 geplante koffijboom kon aanwijzen, die nog vruchten droeg.

De oogst van 1854 leverde eene hoeveelheid van 22,934 pikols. In dat jaar had men in geregelde tuinen aangeplant 211,318 boomen.

In 1855 had men weder 226,290 boomen bijgeplant, zoodat op ultimo December de geheele aanplant telde 3,657,367 boomen. Als men nagaat, dat in dat cijfer hoogst waarschijnlijk de jonge aanplant is begrepen, dan zou men haast tot de conclusie moeten komen, dat de in 1854 geoogste hoeveelheid hoogstens van 3,000,000 vruchtdragende boomen kan zijn geplukt, hetgeen zou neérkomen op een rendement van één pikol van ongeveer 130 boomen ¹⁾). — De oogst van 1855 had bedragen 25,262 pikols.

De verslagen van 1856, 1857 en 1858 nemen, met opzigt tot de koffijteelt der Minahassa, in belangrijkheid toe en stellen ons in staat daaromtrent het volgende mede te delen:

1º. Voor hare koffij ontving de bevolking f 8½ per pikol. Die prijs was evenwel verhoogd geworden in 1859 tot f 10, en in 1860 tot f 10.50. Met opzigt tot de betaling staat zij dus gelijk met de bevolking van Java en waarschijnlijk ook die van Sumatra. Alleen blijkt het, dat zij belast is met het transporteren der koffij naar de pakhuisen aan het strand tegen een loon, zoo als wij gezien hebben, van 7½ duiten per pikol en per paal, terwijl op Java en op Sumatra in het transport van de inkoopspakhuisen naar de stranden door het Gouvernement wordt voorzien, zonder dit als een last op de bevolking, hoezeer dan ook tegen betaling, te doen drukken.

2º. Het aantal huisgezinnen, bij de koffijteelt werkzaam, bedroeg :

in 1856	13,294
" 1857	12,841
" 1858	12,939

en de produktie:

in 1856	pikols 26,965
" 1857	" 14,612
" 1858	" 22,866

dat is per huisgezin:

in 1856	pikols 2.02½
" 1857	" 1.13¾
" 1858	" 1.76¾

¹⁾) Uit latere verslagen blijkt evenwel van belangrijke aanplantingen in paggers en op de erven der bevolking, zoodat het zeer wel mogelijk is, dat op de hierboven gemaakte berekening van het rendement per boom nog al iets af te dingen zal zijn.

- of gemiddeld over de drie jaren, 's jaars 1.65 pikols ¹⁾).
- 3°. Indien deze produktie slechts van aanplantingen in geregelde tuinen was verkregen, zou zij geacht kunnen worden zoo gunstig te zijn als die van slechts enkele residentiën op Java; maar het is hoogst waarschijnlijk, dat onder de gegeven cijfers begrepen is de produktie der in paggers en op de erven der bevolking geplante boomen, waarvan het getal vrij aanzienlijk is, en dit kan eene groote verandering maken in de berekening van het meer of min voordeelig rendement.
- 4°. De aanplant in geregelde tuinen telde op ultimo December
1856	3,779,173	boomen
1857	3,646,656	"
1858	3,449,518	"

Deze afneming had plaats in weêrwil van de bijplanting in 1857 . . . . . van 124,464 boomen
" 1858 . . . . . " 159,102 "

en wordt toegeschreven aan afschrijving wegens ouderdom of slechten toestand. Als wij daarbij letten op de hierboven opgegeven vrij belangrijke aanplantingen van de jaren 1854 en 1855 ²⁾ van bijna 438,000 boomen, die met de aanplantingen van 1857 en 1858 te zamen een cijfer van ongeveer 721,000 boomen, of ruim 140,000 's jaars gedurende vijf jaren uitmaken, dan schijnt de omstandigheid, dat dit niet voldoende is geweest, om de vermindering der aanplantingen in de beide laatste jaren ad 330,000 boomen of 165,000 gemiddeld 's jaars te verhinderen, het bewijs te leveren, dat in de Minahassa de koffijboom althans in geregelde tuinen gemiddeld naauwelijks eenen ouderdom van 12 jaren bereikt, aangezien jaarlijks nage-noeg 300,000 boomen noodig zouden zijn, om eenen aanplant van 3,600,000 niet te doen afnemen.

- 5°. Daarentegen telde men bij de aanplantingen in paggers en kleine tuintjes,

¹⁾ Ongeveer 44 katti's beneden het gemiddelde op Java. Men moet hierbij echter in het oog houden, dat, gelijk wij later zullen zien, een huisgezin in Manado gemiddeld minder boomen te onderhouden en dus ook te plukken heeft dan op Java.

²⁾ In 1856 schijnt men, uit hoofde van de mislukking van het padiewas, het onraadzaam te hebben geacht, enige bijplanting van aanzienlijk belang te laten doen.

in 1856	1,144,792 boomen
“ 1857	1,401,154 “
“ 1858	1,551,055 “

zoodat wij hier gedurig vermeerdering zien. In hoe verre daarin eenig bewijs kan gelegen zijn, dat de bevolking deze soort van aanplantingen met meer zorg en liefde behandelt, is moeijelijk te bepalen. — Het blijkt evenwel, dat over het algemeen de aanplantingen in geregelde tuinen voor de bevolking vrij bezwarende moeten zijn, zoodat men heeft moeten komen tot de bepaling van een 300tal boomen, als het maximum, waarmede een huisgezin kon worden belast. Om die reden, en ofschoon er overvloed van gronden in de Minahassa schijnt te bestaan, is verdere uitbreiding der teelt, zonder toeneming der bevolking, aldaar waarschijnlijk niet te wachten.

6º. De teelt heeft plaats in de afdeelingen Manado, Kema, Tondano, Amoerang en Belang, en te oordeelen naar het bedrag der betaling per huisgezin genoten, moet men het er voor houden, dat slechts in de tweede en derde der vijf genoemde afdeelingen de teelt voor de bevolking eenigzins betere resultaten geeft. Uit het verslag van 1858 blijkt, dat in dat jaar per gezin is genoten:

in Manado.	f 9.96½
“ Kema.	“ 27.34
“ Tondano.	“ 20.39½
“ Amoerang.	“ 11.71
“ Belang.	“ 3.27½

De koffij uit Minahassa, in den handel bekend onder den naam van Manado-koffij, staat voor het minst gelijk met de Java-koffij, zoo zij niet beter is. Zij wordt vandaar over Java naar Nederland vervoerd, en haalt op de veilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij gewoonlijk de hoogste prijzen.

De Moluksche eilanden. Op Ternate en Amboina heeft men pogingen aangewend, om de teelt van koffij in te voeren, maar uit de verslagen over de jaren 1857 en 1858 blijkt, dat de aanplantingen nog weinig te beteeken hadden. Daar er tevens medegedeeld wordt, dat de teelt bij de bevolking niet gewild is, zoo laat het zich niet aanzien, dat daaraan enige belangrijke uitbreiding zal kunnen gegeven worden.

Bij zamentrekking van hetgeen ons omtrent de koffie teelt op Java en in de buitenbezittingen, alwaar die teelt plaats vindt, is gebleken, zou men de produktie van Nederlandsch Indië op de hoogte, die zij in de laatste jaren gemiddeld heeft bereikt, kunnen stellen als volgt:

Java, Gouvernement teelt. . . .	pikols	948,000
" partikuliere teelt, calc. . . .	"	90,000 ')
Sumatra, gemiddeld.	"	137,800
Celebes, ...	"	35,000
Manado, ...	"	21,500
te zamen	pikols	<u>1,232,300</u>

Wordt daarbij nog gevoegd de produktie van Bali, waarvan evenwel geene bepaalde opgaven bestaan²), dan zou de tegenwoordige produktie van den Indischen Archipel, voor zoo ver die in den algemeenen handel komt en niet dient voor eigen consumptie, veilig kunnen worden gesteld op eenne jaarlijksche hoeveelheid van 1,250,000 pikols.

Wanneer men daarbij voegt de niet opgegeven produktie in Djokdjokarta en Buitenzorg, dan gelooven wij, dat het hierboven calculatief opgegeven cijfer der partikuliere teelt op Java niet ver van de waarheid zal zijn.

*) Uit de handelsverslagen blijkt, dat op Java van Bali is ingevoerd:	
in 1857..	pikols 4,643.79
" " in entrepôt.	" 1,715.98
1858.	" 5,464.81
" " in entrepôt.	" 654.—
1859.	" 6,758.40
" " in entrepôt.	" 2,777.—
te zamen. . . pikols 22,013.98	

of gemiddeld 's jaars 7,338 pikels.

Het is evenwel twijfelachtig, of deze hoeveelheid wel de helft bedraagt der geheele produktie van Bali, waar een niet onbelangrijk regio-streeksch handelsverkeer met Singapoera plaats vindt.

24,461	25,787	26,721	26,945	197,671	10,100
454,456	455,929	445,723	450,628	2,265,984	—
Gemiddeld 's jaars. 453,197					

ng in 's lands pakhuizen, en niet volgens de hoeveelheid, waarvoor de bevolking betaling

472,18	742,102.12 $\frac{1}{2}$	882,193.56	897,288.51	4,743,160.28 $\frac{1}{2}$	—
Gemiddeld 's jaars. 948,632.06					

JBOOMEN, WAARVAN DE KOFFIJPРОДУКТИЕ IN HET TIJDVAK VAN 1854—1858

GEZEGD WORDT TE ZIJN GEOOGST.

	100.000	100.000	100.000	100.000	100.000	100.000
• •	29,264,613	21,697,111	13,505,416	13,467,685	13,976,289	84,911,15
• •	2,269,674	1,820,517	2,019,715	2,179,383	2,086,394	10,375,683
ngs.	1,781,193	1,480,957	1,313,937	1,387,207	1,259,368	7,222,662
• •	4,050,867	3,301,474	3,333,652	3,566,590	3,345,762	17,598,345
• •	2,790,744	2,558,573	2,869,390	2,925,039	3,173,785	14,317,531
• •	2,007,040	2,015,710	2,419,553	2,941,175	2,378,849	11,046,129
n. • •	10,363,290	9,446,355	8,695,449	8,549,954	6,961,245	44,016,293
• • •	233,570	241,289	133,844	133,844	188,451	930,998
pongs.	925,878	599,001	425,580	272,547	173,986	2,396,992
en . .	11,522,738	10,286,645	9,254,873	8,956,345	7,323,682	47,344,283
n. . .	131,049,132	131,336,998	126,022,699	117,740,654	117,653,887	623,803,370
• • •	24,174,574	25,015,865	21,704,226	21,759,100	12,665,329	114,319,094
pongs.	70,879,614	72,606,913	58,485,991	63,187,229	66,143,087	331,302,827
• • •	226,103,320	228,959,776	206,212,916	202,686,976	205,462,303	1,069,425,291

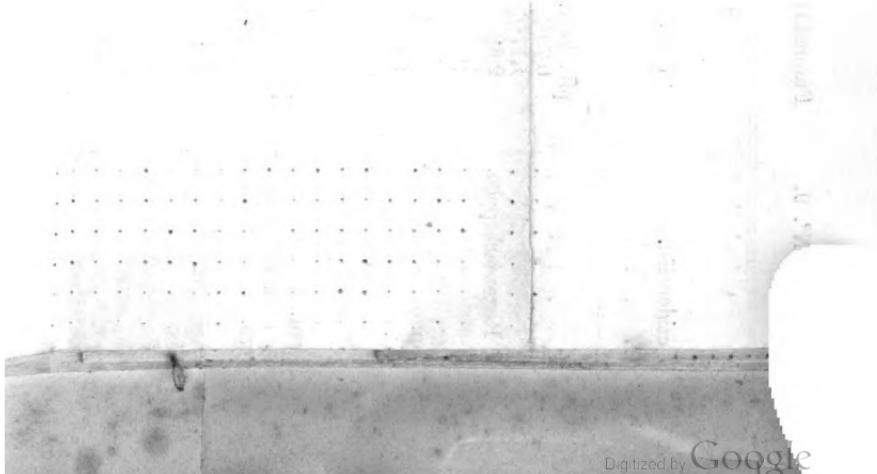

mpongs.	<u>11.028,938</u>	<u>9.082,414</u>	<u>9.300,500</u>	<u>9.641,908</u>	<u>7.993,656</u>	<u>55,500</u>	<u>56,500</u>	<u>213,000</u>
<u>1.427/₃</u>	<u>1.317/₃</u>	<u>1.617/₃</u>	<u>1.307/₃</u>	<u>1.307/₃</u>	<u>1.307/₃</u>	<u>1.307/₃</u>	<u>1.307/₃</u>	<u>1.307/₃</u>
<u>2.528/₄</u>	<u>1.63</u>	<u>1.98</u>			<u>1.991/₁₀</u>			<u>2.091/₃</u>

ruim	496	bijna	482	bijna	476	bijna	448	bijna	477

EN JONGE NOG NI

imo Maart 1856.

sk.

ende	Jonge, nog nie vruchtdragende boom.	og nt- oo-
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
8.		
9.		
10.		
11.		
12.		
13.		
14.		
15.		
16.		
17.		
18.		
19.		
20.		
21.		
22.		
23.		
24.		
25.		
26.		
27.		
28.		
29.		
30.		
31.		
32.		
33.		
34.		
35.		
36.		
37.		
38.		
39.		
40.		
41.		
42.		
43.		
44.		
45.		
46.		
47.		
48.		
49.		
50.		
51.		
52.		
53.		
54.		
55.		
56.		
57.		
58.		
59.		
60.		
61.		
62.		
63.		
64.		
65.		
66.		
67.		
68.		
69.		
70.		
71.		
72.		
73.		
74.		
75.		
76.		
77.		
78.		
79.		
80.		
81.		
82.		
83.		
84.		
85.		
86.		
87.		
88.		
89.		
90.		
91.		
92.		
93.		
94.		
95.		
96.		
97.		
98.		
99.		
100.		
101.		
102.		
103.		
104.		
105.		
106.		
107.		
108.		
109.		
110.		
111.		
112.		
113.		
114.		
115.		
116.		
117.		
118.		
119.		
120.		
121.		
122.		
123.		
124.		
125.		
126.		
127.		
128.		
129.		
130.		
131.		
132.		
133.		
134.		
135.		
136.		
137.		
138.		
139.		
140.		
141.		
142.		
143.		
144.		
145.		
146.		
147.		
148.		
149.		
150.		
151.		
152.		
153.		
154.		
155.		
156.		
157.		
158.		
159.		
160.		
161.		
162.		
163.		
164.		
165.		
166.		
167.		
168.		
169.		
170.		
171.		
172.		
173.		
174.		
175.		
176.		
177.		
178.		
179.		
180.		
181.		
182.		
183.		
184.		
185.		
186.		
187.		
188.		
189.		
190.		
191.		
192.		
193.		
194.		
195.		
196.		
197.		
198.		
199.		
200.		
201.		
202.		
203.		
204.		
205.		
206.		
207.		
208.		
209.		
210.		
211.		
212.		
213.		
214.		
215.		
216.		
217.		
218.		
219.		
220.		
221.		
222.		
223.		
224.		
225.		
226.		
227.		
228.		
229.		
230.		
231.		
232.		
233.		
234.		
235.		
236.		
237.		
238.		
239.		
240.		
241.		
242.		
243.		
244.		
245.		
246.		
247.		
248.		
249.		
250.		
251.		
252.		
253.		
254.		
255.		
256.		
257.		
258.		
259.		
260.		
261.		
262.		
263.		
264.		
265.		
266.		
267.		
268.		
269.		
270.		
271.		
272.		
273.		
274.		
275.		
276.		
277.		
278.		
279.		
280.		
281.		
282.		
283.		
284.		
285.		
286.		
287.		
288.		
289.		
290.		
291.		
292.		
293.		
294.		
295.		
296.		
297.		
298.		
299.		
300.		
301.		
302.		
303.		
304.		
305.		
306.		
307.		
308.		
309.		
310.		
311.		
312.		
313.		
314.		
315.		
316.		
317.		
318.		
319.		
320.		
321.		
322.		
323.		
324.		
325.		
326.		
327.		
328.		
329.		
330.		
331.		
332.		
333.		
334.		
335.		
336.		
337.		
338.		
339.		
340.		
341.		
342.		
343.		
344.		
345.		
346.		
347.		
348.		
349.		
350.		
351.		
352.		
353.		
354.		
355.		
356.		
357.		
358.		
359.		
360.		
361.		
362.		
363.		
364.		
365.		
366.		
367.		
368.		
369.		
370.		
371.		
372.		
373.		
374.		
375.		
376.		
377.		
378.		
379.		
380.		
381.		
382.		
383.		
384.		
385.		
386.		
387.		
388.		
389.		
390.		
391.		
392.		
393.		
394.		
395.		
396.		
397.		
398.		
399.		
400.		
401.		
402.		
403.		
404.		
405.		
406.		
407.		
408.		
409.		
410.		
411.		
412.		
413.		
414.		
415.		
416.		
417.		
418.		
419.		
420.		
421.		
422.		
423.		
424.		
425.		
426.		
427.		
428.		
429.		
430.		
431.		
432.		
433.		
434.		
435.		
436.		
437.		
438.		
439.		
440.		
441.		
442.		
443.		
444.		
445.		
446.		
447.		
448.		
449.		
450.		
451.		
452.		
453.		
454.		
455.		
456.		
457.		
458.		
459.		
460.		
461.		
462.		
463.		
464.		
465.		
466.		
467.		
468.		
469.		
470.		
471.		
472.		
473.		
474.		
475.		
476.		
477.		
478.		
479.		
480.		
481.		
482.		
483.		
484.		
485.		
486.		
487.		
488.		
489.		
490.		
491.		
492.		
493.		
494.		
495.		
496.		
497.		
498.		
499.		
500.		
501.		
502.		
503.		
504.		
505.		
506.		
507.		
508.		
509.		
510.		
511.		
512.		
513.		
514.		
515.		
516.		
517.		
518.		
519.		
520.		
521.		
522.		
523.		
524.		
525.		
526.		
527.		
528.		
529.		
530.		
531.		
532.		
533.		
534.		
535.		
536.		
537.		
538.		
539.		
540.		
541.		
542.		
543.		
544.		
545.		
546.		
547.		
548.		
549.		
550.		
551.		
552.		
553.		
554.		
555.		
556.		
557.		
558.		
559.		
560.		
561.		
562.		
563.		
564.		
565.		
566.		
567.		
568.		
569.		
570.		
571.		
572.		
573.		
574.		
575.		
576.		
577.		
578.		
579.		
580.		
581.		
582.		
583.		
584.		
585.		
586.		
587.		
588.		
589.		
590.		
591.		
592.		
593.		
594.		
595.		
596.		
597.		
598.		
599.		
600.		
601.		
602.		
603.		
604		

2

